

Sodobnost

3

Letnik 78
marec 2014

Uvodnik

Ivan Krastev: Zabloda o transparentnosti 195

Mnenja, izkušnje, vizije

dr. Iztok Simoniti: Vrednote kristjanov, 4 208

Pogovori s sodobniki

Rok Smrdelj z Igorjem Grdino 224

Dve mladi pesnici

Tanja P. Hohler: Vitice spomina 243

Leila Aleksandra Jelić: Tako je bilo 249

Sodobna slovenska proza

Milan Vincetič: Brezmadežnost Jagode Knap 256

Jože Horvat: Forsiranje mostu čez avtocesto 267

Tuja obzorja

Enes Halilović: Listi na vodi 280

Razmišljanja o(b) knjigah

dr. Marko Pavliha: Blodnje tuzemskega Odiseja 290

Sprehodi po knjižnem trgu

Milan Jesih: Lahkoda (Milan Vincetič).....	300
Evald Flisar: Začarani Odisej (Alenka Urh)	303
Igor Škamperle: Endimionove sanje (Matej Bogataj).....	307
Iztok Geister: Newyorški dnevnik (Lucija Stepančič).....	311

Mlada Sodobnost

Desa Muck: Čudežna bolha Megi in podganici Ančka in Katka (Katja Klopčič Lavrenčič).....	314
Lucija in Damijan Stepančič: Na otoku zakladov (Maša Oliver)	317

Gledališki dnevnik

Matej Bogataj: Studio na odru	320
-------------------------------------	-----

Posladek

Anunciada Fernández de Córdova: Pesmi	329
---	-----

Sporne zadeve

Aleš Berger, Simona Kopinšek	335
------------------------------------	-----

Ivan Krastev

Zabloda o transparentnosti

Kjer je močna svetloba, je tudi temna senca.

Goethe

Razočaranje nad demokracijo, utemeljeno z nezaupanjem v poslovne in politične elite, je spodbudilo razmah obsedenosti s transparentnostjo. Vendar izrabljanje nezaupanja ne more preprečiti izgube moči volivcev, lahko pa ustavi demokratične reforme.

Dobro znana francoska grafika iz leta 1848, ko so francoski državljani dobili splošno volilno pravico, povzema dileme nastajajočih evropskih demokracij. Na njej je upodobljen delavec s puško v eni roki in volilno kroglico v drugi. Sporočilo je jasno: kroglice za narodove sovražnike in volilne kroglice za razredne. Volitve naj bi bile sredstvo vključevanja in izgradnje naroda. Delavce so vključile v narod s tem, da so jim omogočile vpliv. Človek s puško v eni roki in volilno kroglico v drugi simbolizira prihod demokracije v Francijo, ker je hkrati Francoz in delavec, predstavnik naroda in družbenega položaja ter je sodeloval v razrednem boju. Razume, da je tudi človek, ki stoji zraven njega na barikadah, delavec in Francoz, ki mu je popolnoma jasno, kdo je sovražnik. Njegova puška ni le simbol ustavnih pravic, temveč dokaz, da je novi demokratični državljani pripravljen braniti tako domovino kot razredne interese. Ve se, da je vpliv njegovega glasu odvisen od ognjene moči njegove puške. Volilna kroglica je dodatno orožje, kajti volitve so kulturna oblika državljanske vojne. Niso le mehanizem za zamenjavo oblasti, temveč orodje za prenovo sveta.

Konec demokracije

V času, ko je globalna privlačnost demokracije močnejša kot kadar koli, je osupljivo, da je kriza demokracije tako silovita. Ta članek je del osrednjega vprašanja *Konca demokracije* o tem, kakšna bo posledica vnovičnih razprav o temeljnih načelih sodobne družbe.

Današnji povsod navzoči pametni telefon mogoče ni puška, zmore pa čisto svoj način streljanja. Lahko dokumentira zlorabe moči in o njih obvesti javnost. Lahko povezuje ljudi in jim daje moč. In lahko širi resnico. Najbrž ni naključje, da je nedavni val ljudskih protestov po vsem svetu sovpadel s širjenjem pametnih telefonov. Nedorodne fotografije, objavljene na družabnih omrežjih, so povzročile številne politične škandale. Na Kitajskem sta *brat ročna ura* (Yang Dacai) in *stric hiša* (Cai Bin) le dve od najnovejših žrtev državljana s pametnim telefonom. Oba sta uradnika nižjega ranga, pri katerih je spletni mobing letos ugotovil sum korupcije. *Brata ročno uro* so na več fotografijah zalotili z dragimi urami na roki, nekatere so stale več, kot je zaslužil v celem letu. *Stric hiša*, ki je bil vodja urada za urbanistično urejanje okrožja v mestu Guangzhou na jugu Kitajske, je, kot so ugotovili, zbiral nepremičnine, skupaj jih je imel dvaindvajset. Oba so našli državljani, opremljeni s pametnimi telefoni. V Rusiji je legitimnost ruske Pravoslavne cerkve spodkopal blogger, ki je na facebooku objavil fotografijo patriarha, kako si natika drago ročno uro, še huje pa je bilo, ko so Rusi izvedeli, da je patriarhova skupina za odnose z javnostjo priredila video posnetke, da javnost zanje ne bi izvedela. V Siriji so državljani, oboroženi s pametnimi telefoni, dokumentirali nagnusne režimske zločine. In v Združenih državah je pametni telefon posnel sramotno "opombo o 47 odstotkih" guvernerja Mitta Romneyja, ki je povzročila ogorčenje pri drugi polovici Američanov (in upajmo, da tudi med tistimi, ki spadajo med prvotnih 47 odstotkov).

Pametni telefon je lahko tudi osebni detektor laži. Volivec lahko v živo preverja dejstva o različnih trditvah in izjavah politikov, od najpomembnejših političnih vprašanj do bolj vsakdanjih osebnih anekdot. Ko se je republikanski kandidat za podpredsednika ZDA Paul Ryan "zmotil" o svojem prvem izidu maratona – trdil je, da ga je pretekel prej kot v treh urah, v resnici pa je potreboval več kot štiri ure –, je njegova "napaka" takoj povzročila dvome o kandidatovi verodostojnosti. Ne trdim, da politiki ne morejo več vleči ljudi za nos, vendar tvegajo, da se bodo pri tem osmešili. Neverjetni vpliv spletnih strani na preverjanje dejstev med zadnjo predsedniško kampanjo jasno dokazuje moč pametnih telefonov pri odkrivanju resnice – ali vsaj sprenevedanju, da ima javnost dostop do resničnih dejstev.

Pametni telefon državljanom tudi omogoča, da govorijo in izražajo svoja gledišča in mnenja. Lahko pokličejo, pošljejo elektronsko pošto in objavljajo svoje sodbe na twitterju ter tako prispevajo k sprotnim širšim političnim razpravam. Vsak od treh pogovorov med dvema kandidatoma med nedavno ameriško predsedniško kampanjo je že v času pogovora dobil več kot sedem milijonov tvitov. Življenje v dobi twitterja morda ni bolj prosvetljeno, je pa veliko bolj zabavno.

Toda novi državljani morda lahko najbolj kritično uporabljajo pametne telefone, da mobilizirajo javnost, vabijo državljane na ulice, da bodo skupaj branili svoje interese. Arabska pomlad je bila najskrajnejši prikaz moči državljanov, oboroženih s pametnimi telefoni, dokaz, da lahko z njimi odstavljajo tirane in ustvarjajo zgodovino. Pametni telefoni ne morejo pohabljeni ali ubijati, lahko pa poskrbijo, da je tako početje za oblasti, ki to počnejo, dražje. Arabska pomlad je poleg tega pokazala pomembne meje vpliva pametnega telefona. Človek s takšnim telefonom nikoli ne ve, kdo se bo odzval na njegovo vabilo k politični akciji. Morda ima prijatelje na facebooku, nima pa prave politične skupnosti in voditeljev. S tvitanjem lahko povzročiš revolucijo, ne moreš pa spodbuditi sprememb. Seveda se je izkazalo, da so na volitvah po revoluciji na Bližnjem vzhodu zmagale islamistične politične stranke s tradicionalno strankarsko strukturo in jasno ideologijo.

Človek s pametnim telefonom v eni roki in prazno volilno kroglico v drugi danes simbolizira stanje naše demokracije. Vendar ta človek ni prepoznaven član kake razredne ali etnične skupine in tudi volilna kroglica mu kot orožje ni več na voljo. Ne razmišljamo o barikadah in le nejasno se nam sanja, kdo so "tovariši" in kdo sovražniki. Tako volilna kroglica kot pametni telefon sta orodji za nadzor, ne za izbiro. Volivec s pametnim telefonom se najbolj boji, da bodo ljudje, za katere bo glasoval, le sebično skrbeli za svoje koristi. Državljan s pametnim telefonom se ne sooča s težkimi ideološkimi odločitvami, kot so se njegovi predhodniki. Medtem ko se je možnost izbire v zadnjih desetletjih močno razmahnila, je bilo v politiki ravno nasprotno. Za politično opredeljenega državljana preteklosti je bil prestop v drugo stranko ali politični tabor tako nepredstavljen kot prestop v drugo vero. Danes pa je prestop od leve k desnici ali obratno preprost kot prestop meje med Francijo in Nemčijo – po hitri avtocesti in brez kontrole potnih listov.

Ali je torej državljan s pametnim telefonom zastopnik moči, ki smo jo pridobili ali izgubili? Bi se nam moralo tožiti po zatonu ideološke politike ali se moramo počutiti osvobodjene tega bremena? In ali se lahko zanesemo, da bo pametni telefon učinkovito novo sredstvo, s katerim bomo branili svoje pravice?

Transparentnost je nova religija

Ali nam državljan s pametnim telefonom lahko vrne vero v demokracijo in demokratične institucije? Dvomim. Pametni telefoni nam omogočajo, da lažje nadzorujemo politike, vera pa pomeni zaupanje v delovanje institucij, ki jih ljudje ne morejo neposredno spremljati in nadzorovati. Ne zaupamo članom svoje družine in prijateljem, ker jih lahko nadzorujemo. Povečane možnosti ljudi za nadzor njihovih zastopnikov ni mogoče kar tako enačiti z zaupanjem v demokracijo. Lenin je bil prepričan, da "je zaupanje dobro, nadzor še boljši", toda boljševiški velikan ni ravno slovel kot demokratičen vladar. In čeprav je današnja kriza morda manj dramatična, kot kažejo raziskave (in trenutne javne razprave), sociolog Niklas Luhmann trdi, da je zaupanje "temeljno dejstvo družbenega življenja", brez katerega človek zjutraj ne bi vstal iz postelje. Jasno je tudi, da večje možnosti državljanov za nadzor oblasti niso prinesle tudi večje vere v demokracijo. Žal večina javnih iniciativ, ki zatrjujejo, da obnavljajo zaupanje v javnosti, v resnici prispeva k nastanku demokracije nezaupanja. Ta tendenca je najbolj opazna v današnji obsedenosti s transparentnostjo.

Transparentnost je nova politična religija, ki jo sprejema večina aktivistov civilne družbe in vedno večje število demokratičnih vlad. Gibanje za transparentnost pooseblja upanje, da bo skupek novih tehnologij, javno dostopnih podatkov in družbenega aktivizma učinkoviteje pomagal ljudem pri nadzoru nad njihovimi zastopniki. Transparentnost je privlačna za različne skupine civilne družbe ravno zaradi vznemirljivega pričakovanja, da bodo ljudje, kadar bodo nekaj "vedeli", zavihali rokave in zahtevali svoje pravice. Kar priznajmo, da je razmah gibanja za transparentnost na številnih področjih dosegel osupljive uspehe. Vladna zakonodaja, ki je od podjetij zahtevala, da razkrijejo tveganja, povezana z njihovimi proizvodi, je kupcem dala moč in pripomogla k varnejšemu življenju (za to se moramo zahvaliti pogosto klevetanemu Ralphu Nadru, ki se je za to potegoval prvi). Zahteva po razkritju je preoblikovala tudi odnose med zdravniki in pacienti, učitelji in učenci. Pacienti znajo bolje izsiliti od zdravnikov, da se vedejo odgovorno, starši pa se morda lažje odločijo, katero šolo bodo izbrali za svoje otroke. Novo gibanje za transparentnost je kupcem dalo moč.

Zato bi logično sklepali, da se bodo vlade, oropane privilegijev tajnosti, nepreklicno spremenile. Postale bodo bolj poštene. Tam, kjer ima oblast preveč skrivnosti, demokracija postane krhka, tudi kadar je že vnaprej jasno, da je izid novih volitev negotov. Le informirani državljani lahko dosežejo, da oblast prevzame odgovornost za svoje delo. Skratka, ni presenetljivo, da

aktivistom, ki se trudijo za demokracijo, toliko upanja vzbuja prav transparentnost, ki naj bi spet obudila zaupanje v demokratične institucije. Kot je zapisal ameriški raziskovalec prava in aktivist Lawrence Lessig v svojem eseju *Proti transparentnosti*: “Kako bi kdor koli lahko nasprotoval transparentnosti? Njena vrednost in koristnost sta tako presunljivo jasni.” Toda četudi je koristnost transparentnosti jasna, ne bi smeli spregledati tveganja, kot odločno trdi Lessig.

Pričakovanje, da bo transparentnost povrnila zaupanje javnosti v demokracijo, temelji na vrsti neutemeljenih sklepov, predvsem na tem, da bi bilo vse drugače, “če bi ljudje vedeli”. Ni tako preprosto. Konec prikrievanja za oblast ne pomeni rojstva informiranega državljana, kot tudi večji nadzor ne zagotavlja, da se bo povečalo zaupanje v javne institucije. Ko so ameriški volivci izvedeli, da so Združene države Amerike začele vojno proti Iraku brez dokazov, da imajo tam orožje za množično uničevanje, na primer, so vseeno še enkrat izvolili predsednika, ki je vojno začel. Italijani so Silvia Berlusconija volili več kot desetletje, čeprav so že dolgo vedeli za njegova hudodelstva, medtem ko so njegovi aktivistični nasprotniki upali, da bo že vedenje zadostovalo, da se ga bodo znebili. Toda v politiki “vedeti vse” še vedno pomeni vedeti različne stvari. In dejstvo, da so vlade prisiljene razkriti podatke, še ne pomeni, da ljudstvo ve več ali bolje razume. Zasipanje ljudi z informacijami je preizkušena metoda, da bodo ti ostali neinformirani. Če mi ne verjamete, vprašajte svojega računovodjo. Povedal vam bo, da davčnega inšpektorja od preverjanja, kako posluje tvoje podjetje, najlaže odvrneš tako, da mu daš na voljo vse dostopne podatke, ne le potrebnih in koristnih. Pri odnosu med zaupanjem in nadzorom je vprašanje še bolj zapleteno. Ali nadzor ustvarja zaupanje ali ga le nadomesti? Ali avtoritarne vlade povečujejo svoje zmožnosti nadzora družbe le zato, da bi ji ta bolj zaupala?

V nasprotju z zagotavljanjem zagovornikov transparentnosti, ki vztrajajo, da je zahtevo po odprtosti oblasti mogoče uskladiti z varovanjem zasebnosti državljanov, trdim, da popolnoma transparentna vlada pomeni popolnoma transparentnega državljana. Ne moremo zahtevati, da je vlada popolnoma transparentna, ne da bi pri tem žrtvovali svojo zasebnost. V nasprotju z zagovorniki transparentnosti, ki so prepričani, da politika popolne odprtosti izboljša kakovost javnih razprav, menim, da preveliki odmerki informacij javne razprave še bolj zapletejo in premaknejo njihovo žarišče z etične kompetentnosti državljana na njegove sposobnosti na kakem drugem področju. V nasprotju s pričakovanji gibanja za transparentnost, da bodo razprave v javnosti zaradi popolne dostopnosti vladnih informacij razumnejše in manj prežete s strahom, trdim, da bo

poudarek na transparentnosti le spodbudil razmah teorij o zaroti. Nič ni bolj sumljivo kot zagotavljanje, da je transparentnost popolna. In nihče ne more zares trditi, da naše razprave ne bodo v senci preganjavnice, ko bo oblast postala transparentnejša. Razmah gibanja za transparentnost lahko spremeni demokratično politiko, vendar bi morali biti prepričani, da soglašamo s spremembami. Ali gibanje za transparentnost zmore povrniti zaupanje v demokratične institucije ali, ravno nasprotno, bo “nezaupanje” zaradi njega postalo značilnost demokracije?

Družba vohunov

Odločilno je, da naša skrajna osredotočenost na transparentnost vpliva na delovanje demokracije. Morda celo prispeva k spreminjanju parlamentarne demokracije v politični režim, omejen le na nadzor državljanov nad izvršilno oblastjo. Gibanje za transparentnost v nasprotju z javno razglašanim ciljem obnove zaupanja v demokratične institucije morda pospešuje preoblikovanje demokratične politike v izrabljanje nezaupanja. Politika transparentnosti ni alternativa demokracije brez možnosti izbire, temveč jo opravičuje ter briše razliko med demokracijo in novim rodod avtoritarnih, trgu naklonjenih režimov. Ni presenetljivo, da kitajski voditelji navdušeno podpirajo idejo o transparentnosti. Zato pa nasprotujejo tekmovanju med strankami in idejami ter iskanju alternativ komunistični vladavini.

Britanski filozof in družbeni teoretik Jeremy Bentham je ob koncu 18. stoletja predstavil institucionalno obliko, ki jo je poimenoval *panoptikum*. Osnovna ideja je bila, da bi čuvaju dovolili, da bi opazoval vse gojence v neki instituciji, bodisi zaporu, šoli ali bolnišnici, ne da bi ti imeli možnost ugotoviti, ali jih kdo opazuje ali ne. Panoptikum je kmalu postal simbol sodobnega razumevanja moči kot nadzora nevarnih oseb ali skupin. Slavne antiutopije 20. stoletja – opisane v *Pogumnem novem svetu* Aldousa Huxleyja, *Mi Jevgenija Zamjatina* in *1984* Georgea Orwella – so na splošno zgodbe o transparentnih družbah, v katerih ima oblast popoln nadzor. Za oblast je vsevednost utopija popolne moči.

Ideja o “goli” družbi so sanje vseh vlad, ideja o goli vladi in razgaljenih institucijah pa izpolnjena želja številnih aktivistov za demokracijo. Pobude, kot je poljska *kar plačaš, to dobiš*, pobuda za odprto vlado ali radikalni politični poskusi, kot je WikiLeaks, so najboljši dokaz trditve, da ljudje, oboroženi s pravimi informacijami, lahko dosežejo, da oblast prevzame odgovornost. Pogosto navajani stavek Louisa Brandeisa, da “je

sonce menda najboljše razkužilo”, zgoščeno povzame filozofijo gibanja za transparentnost. Njegov namen je oblikovati nasprotje panoptikuma, v katerem oblasti ne bi nadzirale družbe, temveč družba oblast. Totalitaristično utopijo o ljudeh, ki vohunijo po naročilu vlade, je nadomestila napredna utopija o ljudeh, ki vohunijo za vlado.

Vendar je narobe to, da je vohunjenje pač vohunjenje ne glede na to, kdo vohuni in za kom (tako kot v podganji dirki žal še vedno zmaga podgana). Naj se odpravimo pravici do zasebnosti, da bomo imeli boljše javne usluge? Je to kaj bistveno drugače od zahteve totalitarnih režimov, ki predpisujejo, kako bo volil posameznik, da bodo dosegli nacionalno veličino in večjo enakost v družbi? Razprave po objavi korespondence po WikiLeaksu so popolnoma razgalile moralne razsežnosti vojne proti prikrievanju. Vlade praviloma nadzorujejo ljudi. Kadar poskrbiš, da ta dejanja postanejo transparentna, svetu razkriješ tudi, s katerimi državljani so se pogovarjale oblasti ali jih nadzirale. Nemogoče je objaviti pristno dokumentacijo, ne da bi ogrozili vladne vire. In nemogoče je odpreti državne arhive, ne da bi prebrali informacije, ki jih je vlada zbrala o svojih državljanih. Odpiranje tajnih policijskih arhivov v postkomunističnih družbah je klasičen primer dilem vsake politike razkrivanja. Bi morali vsi vedeti, kaj so drugi počeli v komunističnem obdobju? Bi morali odpreti le kartoteke javnih oseb? Kako zanesljivi so podatki, ki jih je zbrala tajna policija? Bo vedenje o drugih družbi prineslo etično očiščenje ali pa ga bodo izkoriščali le za kompromise v umazanih političnih igricah? Na ta vprašanja ni lahko odgovoriti.

Sodobna družba temelji na upanju, da bomo nekega dne zaupali tujcem in institucijam, kot da bi bili člani naše družine. Nedavne izkušnje pa kažejo, da je resnica ravno nasprotna. Do svoje družine smo začeli kazati nezaupanje, ki je bilo nekoč uperjeno proti zločincem. Priče smo temu, kako kombinacija nezaupanja in novih tehnologij preoblikuje naše zasebno življenje. Nezaupanje je zdaj tudi v družinskih odnosih edina možnost. Odvetniki celo trdijo, da tehnologija spreminja ločitev v oboroževalno tekmo. Kuhinje in spalnice so zdaj posejane z mikrofoni kot ameriško veleposlaništvo v Moskvi v času hladne vojne. Čeprav naj bi torej zagotavljanje transparentnosti povrnilo zaupanje v javne institucije, je v resnici razširilo nezaupanje na področje zasebnega življenja.

Doba medijske propagande

Nekdanji ameriški senator in intelektualec Daniel Patrick Moynihan je med prvimi analiziral vpliv vladnega prikrievanja na to, koliko družba

zaupa vladnim institucijam. Prepričljivo je zagovarjal stališče, da bi prikrivanje morali razumeti kot vse druge predpise. Po njegovem mnenju so med hladno vojno ljudje na oblasti, ki so poskrbeli za velik obseg prikrivanja, negativno vplivali na delovanje ameriške vlade. Izjavil je, da je prikrivanje v McCarthyjevem obdobju pripeljalo do paranoidnega preobrata v ameriški politiki in močno prizadelo pripravljenost državljanov, da bi zaupali svoji vladi. Moynihanovi trditvi, da bi državljani morali poznati celoten profil vlade, da bi ji zaupali, je torej težko oporekati. Toda čeprav ima zahteva po transparentnosti trdno podlago, tudi misel o popolnem razkritju vzbuja pomisleke. Ali ni vsako razkritje hkrati tudi neke druge vrste prikrivanje? So podatki, ki jih oblasti zbirajo v zavesti, da bodo nemudoma prišli v javnost, enako zanesljivi kot tisti, ki jih zbirajo in ob tem vedo, da bodo ostali tajni? Bi bili dokumenti Pentagona (o vietnamski vojni, ki jih je razkril novinar Daniel Ellsberg), recimo, prav tako uspešnica, če bi jih objavila vlada?

Poleg tega dostopnost podatkov ni zagotovilo, da bodo ljudje bolj zaupali postopku odločanja, kajti vsak podatek spremlja tolmačenje. Ameriški republikanci in demokrati ter Muslimanska bratovščina v Egiptu, ki bodo brali iste osnovne podatke, jih bodo različno razlagali, kajti političnega vodenja ni mogoče ločiti od interesov in vrednot odločevalcev. "Vse kaže, da živimo v dobi obsedenosti," sta zapisala antropologa Jean in John Comaroff v spremni besedi k zbirki *Transparentnost in zarote*. "V naši dobi so ljudje skoraj povsod videti obsedeni s transparentnostjo in zarotami hkrati."

Dvoumnost politike zaupanja najbolje ponazarjajo nedavne ruske predsedniške volitve. Decembra 2011 so se državne parlamentarne volitve končale s protesti državljanov. V Moskvi in drugih velikih mestih je na sto tisoče ljudi prišlo na ulice in zahtevalo poštene volitve in resnično možnost izbire. Naraščajoča kriza legitimnosti režima je vlado prisilila, da je z domiselnimi idejami poskusila upravičiti svojo moč. Skovali so bistroumen načrt. Da bi zagotovili pošteno glasovanje, so v Kremlju napovedali, da bodo na vseh voliščih namestili spletne kamere; vsak državljan bo lahko sam spremljal poštenost postopka. Kitajska tiskovna agencija Hsinhua je navdušeno poročala: "Od Kamčatke do Kaliningrada in od Čečenije do Čukotke se je več kot poltretji milijon spletnih deskarjev registriralo za ogled neposrednega prenosa volitev z več kot 188.000 spletnimi kamerami, nameščenimi na več kot 94.000 voliščih na ruskem ozemlju." Po besedah nekega finskega opazovalca je tisto, kar se je dogajalo, "pouk o transparentnosti, prelomnica v zgodovini demokracije in demokratičnih volitev".

Res ni težko dokazati, da je bila namestitev spletnih kamer v času vladavine Vladimirja Putina, kjer vlada odloča, kdo bo kandidiral in kdo ne, samo farsa. Veliko dvoumnejša je bila navzočnost spletnih kamer. Z moskovskega stališča so bile spletne kamere orodje za nadzor vlade: ljudstvu so pokazale, kaj dela vlada. S stališča postkomunističnega ruskega volivca, živečega daleč na podeželju, pa so spletne kamere pomenile nekaj drugega: vlada ve, kako glasujete. Torej je Putin tako rekoč dosegel dvojni uspeh. V očeh Zahoda se mu je posrečilo vzbuditi videz transparentnosti, za večino svojih državljanov pa je bil preteč. Spletne kamere med ruskimi volitvami so bile skratka znamenje transparentnosti in zarote hkrati.

Bolgarija je poleti 2009 dobila novo vlado. Pri vrhu njenega seznama prioritet je bila obljuba odprtosti. Novi premier je v prvih dneh po nastopu položaja izdal odlok, da morajo biti vse razprave ministrskega sveta v 48 urah dostopne na vladni spletni strani. Organizacije civilne družbe so bile navdušene. Posledice pa so bile seveda nepričakovane.

Ministri, ki so vedeli, da bodo vladne informacije skoraj nemudoma objavljene na spletu, so pretirano pazili na svoje besede, da jih ne bi kdo napak razumel. Vlada je kmalu začela uporabljati politiko odprtosti kot nekakšno orodje za odnose z javnostjo. Premier je na sejah vlade napadal svoje nasprotnike ali imel govore. Poleg tega so vse sklepe sprejemali skoraj brez razprave. Nenaravna posledica transparentnosti je bila, da so "resnične" odločitve sprejemali zunaj ministrskega sveta, odprtost pa je le okrepila osebni vpliv premierja.

Os transparentnosti in zarote je morda najočitnejša v značaju in razmišljanju današnjih velikih bojevnikov proti prikrivanju oblasti. Julian Assange, ustanovitelj WikiLeaksa, je svojo organizacijo opisal kot "odprt vir demokratične vohunske agencije". Assange v marsičem spominja na junake iz romanov o zarotah Josepha Conrada. V desetinah nedavno objavljenih knjig o Assangeu, da ne omenjamo njegove avtobiografije, zavzeti borec za transparentnost daje vtis skrivnostnega, avtoritarnega lika, ki ga daje preganjavica. Človeka, ki bi ga lahko občudovali, ne bi pa mu mogli zaupati. Za Assangea je prevara postala strast in poklic. Njegova najljubša strategija je enačenje demokratičnih in avtoritarnih vlad; zanj so vse vlade avtoritarne. Bi Assangeev pogled na svet lahko bil začetek vnovične vere v demokracijo?

V trenutku, ko bi morale biti vladne informacije nemudoma dostopne vsem, vrednost informacij pade, poveča pa se njihov pomen, če jih razumemo kot orodje za manipuliranje z javnostjo. Spomnite se samo, kako govorijo gangsterji v filmskih kriminalkah, kadar vedo, da so v njihovih sobah nameščeni mikrofoni. Razločno govorijo o vsakdanjih rečeh, hkrati

pa si pod mizo izmenjujejo tajna sporočila. Tako v dobi transparentnosti ravnajo vlade. Ponuja se nam vprašanje, zakaj poplava informacij ne vpliva na kakovost demokracije. Michel Foucault je v svoji raziskavi o govorjenju resnice v stari Grčiji opozoril, da govorjenja resnice ni mogoče skrčiti na to, da državljani izvedo nekaj, česar prej niso vedeli. Presenetljivo je, da je resnica v politiki nekaj, kar vsi vedo in česar si nihče ne upa povedati ali temu posvečati pozornosti. Ljudje res ne potrebujejo dodatnih podatkov za spoznanje, da se širi neenakost ali da s priseljenci ravnajo grdo. Zaradi objav na WikiLeaksu o ameriški politiki nismo izvedeli nič takega, česar prej nismo vedeli. Nasprotno, govor pridobi politični vpliv zaradi odločitve posameznika, da bo prevzel osebno tveganje in se soočil z oblastmi ali skupnostjo, ne zaradi nekakšne "neznane" resnice. Življenje z resnico ni mogoče skrčiti na dostop do popolnih informacij. Spremembo nazadnje povzroči oseba, ki si upa povedati resnico, in ne resnica sama.

Transparentnost in antipolitika

"Lahko ste prepričani, da bo v bližnji prihodnosti nekdo izdelal program, zaradi katerega bo politikom skoraj nemogoče govoriti laži," mi je na pol v šali rekel prijatelj Scott Carpenter, pomočnik direktorja Google Ideas. Google je pred kratkim ustanovil Google Ideas, skupino strokovnjakov, s katero nameravajo tehnologijo uporabiti v korist državljanov. Politika že leta velja za umetnost, kako ljudem povedati tisto, kar želijo slišati. Carpenter trdi, da v dobi transparentnosti to ne bi več smelo biti mogoče. Osnovna ideja je, da bi novi program spremljal vse izjave in stališča nekoga politika o določenem vprašanju, in ko bi politik spremenil stališče in začel omahovati, bi ga volivec lahko kaznoval za oportunitizem. In ne le to, vedeli bi, s kom se neki politik srečuje, kdo financira njegovo kampanjo in ali so njegova soproga in otroci v upravnih odborih družb, ki jim je vlada naklonjena.

Transparentnost je torej prej nasprotnica prevar in laži kot prikrivanja. Obljuba, da bo družba transparentna, ni nič boljša kot obljuba, da bomo imeli znanstvenofantastični stroj za resnico. Gre za obljubo družbe brez laži. Nikoli ne bo mogoče pregnati vseh lažnivcev, lahko pa preženemo laž in njen vpliv na rušenje družbe. V rastočem pričakovanju, da bo transparentnost izboljšala družbo, vznemirja nekaj, kar je pred skoraj sto leti pripomnil T. S. Eliot: "Zagovorniki transparentnosti sanjarijo o tako popolnem sistemu, da nikomur ne bo treba biti dober." Tu zaupanje ne izvira iz skupnih ciljev, izkušenj ali določene etike, temveč iz

obvladovanja institucionalnih modelov. Namesto da bi verjeli v možnost, da demokratična družba sama odpravi napake, verujejo v nastanek družbe, ki ne bo delala napak.

Če so razsvetljski filozofi nekoč poskusili razumeti človeka, njegovo srce, um in strahove, se novi rod demokratičnih reformistov ne zanima več za ljudi. V njihovem svetu institucij in pobud je to, da si človek premisli, le znamenje političnega oportunitizma. Toda ali ni možnost, da si premislimo, bistvo demokratične politike? Je zanjo pomembnejša doslednost kot pripravljenost spremeniti mišljenje na podlagi novih informacij ali spremenjenih okoliščin? Predstavljajte si, kakšen bi bil svet, če Woodrow Wilson ali Franklin Delano Roosevelt ne bi vnovič razmislila o svoji poprejšnji zaobljubi, da Amerika ne bo aktivno sodelovala v vojni. Izvirni greh gibanja za transparentnost je ravno zanemarjanje psihološke zapletenosti demokratične politike.

Past, v katero se je ujelo reformistično gibanje, katerega cilj je transparentnost, je sklep, da je dovolj, če vemo, kdo politikom daje denar in s kom hodijo na večerjo, in že bomo imeli jasno sliko o postopku odločanja. Dejstvo, da je neki kongresnik, na primer, od dobavitelja vojaške opreme prejel 50.000 dolarjev, preprosto ne more biti dokaz, da je ravno ta donacija zagotovila zakonodajalčevo podporo povišanju obrambnega proračuna. Toda v sedanji dobi transparentnosti ljudi pogosto mika, da bi ubrali bližnjico. "Povejte mi, kdo so njegovi donatorji, in povem vam, kakšna je njegova politika" je obžalovanja vreden opis današnjega političnega okolja. Toda politike ni mogoče tako poenostaviti. Vse te nove informacije in vrhunska digitalna tehnologija ne pripomorejo k boljšemu razumevanju demokratične politike. Nasprotno, tak pristop je dokaz tveganja, da bo javnost na svoje predstavnike začela gledati kot na nevarne zločince, ki bi jih morali noč in dan nadzirati. Vprašljivi sklep, da zaupanje temelji predvsem na možnosti nadzora nad politiki, je katastrofalno pripomogel k temu, da se najbolj nadarjeni in civilni družbi naklonjeni državljani zgrozijo že ob misli, da bi kdaj šli v politiko. Je mogoče povrniti vero v demokracijo, če s politiki ne bomo ravnali kot z voditelji naroda, temveč kot z ljudmi, ki jim samodejno ne zaupamo?

"Kadar resnično želimo izvedeti, kako gre svetu," je nekoč zapisal filozof in pisec kriminalk G. K. Chesterton, "se je pametno odločiti za preizkus, vzeti kak navedek ali pogost stavek iz časopisov in ga obrniti na glavo, ga zamenjati z nasprotno trditvijo in pogledati, ali je tak bolj smiseln." V našem primeru, recimo, ali je bolj smiselno, da bo transparentnost povrnila zaupanje v demokratične institucije ali da bo politiko poenostavila v izrabljanje nezaupanja? Reforma demokracije, osredotočena

na transparentnost, navsezadnje ni alternativa demokracije nezaupanja – izhod, če smemo tako reči – temveč njen najpomembnejši zagovor. Je posledica nesposobnosti povprečnega volivca, da povzroči spremembe in pomembno vpliva na izbiro v demokratični politiki v dobi “brez alternativ”. Molče sprejema dejstvo, da se v demokratični politiki ne spopadajo vizije o “dobri družbi” ali nasprotujočih si interesih in vrednotah. Je preprosto postopek nadziranja vladajočih. Toda transparentno odločanje ni enakovredno dobri politiki. Transparentnost ni privid javnega interesa. Transparentnost je lahko eno od orodij za družbeno reformo, ne more pa biti cilj in vsebina demokratičnih reform. Način, kako se odločamo, ne bo nadomestil temeljnega vprašanja, kaj je najboljše za družbo.

Umik in glas

“Včasih je večja sreča, če te ogoljufajo, kot da ne zaupaš,” je pripomnil Samuel Johnson, ki je bil nor na pregovore in reke. In imel je prav, kajti družba, v kateri vlada nezaupanje, je družba nemočnih državljanov. Veliki ekonomist in družbeni mislec Albert Hirschman v svoji klasični razpravi *Umik, glas in zvestoba* trdi, da obstajata dve rešitvi za slabšanje uslug ali delovanja institucij: umik in glas. Na kratko povedano, za Hirschmana je “umik” rešitev, kadar neko drugo podjetje ali organizacija ponuja boljše dobrine ali usluge. “Umik” lahko posredno in nehote pripomore k temu, da propadajoča organizacija izboljša svoje delovanje. “Glas” pomeni pritoževanje, pošiljanje peticij ali protestiranje z namenom, da bi znova dosegli kakovost, kakršna je bila, preden se je poslabšala. Preprostost umika škoduje glasu, kajti glas v primerjavi z umikom zahteva več truda in časa. In ne le to: da bi bil glas uspešen, je pogosto potrebna skupinska akcija in ga torej lahko ovirajo dobro znane težave pri organizaciji, namreč predstavljanje in nezainteresiranost.

Svetova politike in trga se torej razlikujeta po glasu in umiku. Politika glasu je tisto, kar imenujemo politična reforma. Toda da bi bila uspešna, je treba izpolniti več pomembnih pogojev. Ljudje se morajo biti pripravljeni zavzeti za spremembe v družbi tako, da se počutijo kot njen sestavni del. In da bi glas pravilno deloval, bi morali ljudje strateško sodelovati in se skupaj truditi za spremembe. Zavezanost neki skupini je bistvenega pomena za to, da bo zmedena in metodična politika sprememb pravilno delovala. Trenutno me najbolj skrbi, ker se državljanji odzivajo na neuspehe demokracije podobno kot takrat, ko jih razočara trg. Preprosto se umaknejo. Odidejo iz države, ne volijo več ali oddajo prazno glasovnico.

Državljan s pametnim telefonom v svetu politike ravna enako kot na trgu. Družbo poskuša spremeniti preprosto tako, da jo opazuje in se umakne. Toda bistvo demokratične politike je pripravljenost ostati in spreminjati stvarnost. Družba lahko napreduje le na podlagi temeljnega zaupanja. Zato demokracija brez zaupanja ne more obstajati, politika izrabljanja nezaupanja pa bo povzročila grenki konec demokratičnih reform.

Prevedla Dušanka Zabukovec

Besedilo je odlomek iz knjige Ivana Krasteva *Zaupamo v nezaupanje: Ali demokracija lahko preživi, čeprav ne zaupamo svojim voditeljem?* Objavljamo ga z dovoljenjem avtorja in spletnega omrežja Eurozine, katerega člani smo. Ivan Krastev je predsednik sveta Centra za liberalne strategije, član upravnega odbora Evropskega sveta za mednarodne odnose in član sveta Mednarodnega inštituta za varnostne študije (IISS) v Londonu.

dr. Iztok Simoniti

O vrednotah kristjanov, 4*

V eseju razmišljam o razliki med religiozno in t. i. zahodno svobodo ter o odporu katoliškega klera do tiste religiozne svobode, ki pomeni iskanje lastne poti do boga. Menim, da vsa iskanja poti kažejo na vitalnost in potrebnost religije.

O religiozni in zahodni svobodi

Svoboda je pravica, da verujemo, ne verujemo ali dvomimo o obstoju boga. To, da smo za nekaj, zoper nekaj ali da dvomimo, je bistvo vsake politične svobode. Sem spada tudi religiozna svoboda, ki ima kot vsaka druga svoboda (umetniška, znanstvena, nazorska...) svoj smisel šele v družbi različnih, torej ateistov, teistov in agnostikov. V totalitarnem režimu so vsi politično nesvobodni, zato je zahteva po svobodi (tudi vere) vedno napad na režim.

V zahodni svobodi gre za svobodo posameznika v družbi različnih, ki jo mora zagotavljati demokratična država. Odgovornost, ki izhaja iz pravice do svobode – zapisane v nacionalnih in evropski ustavi –, lahko in mora prevzeti samo posameznik, tako kot prevzame odgovornost za pravilno ali napačno spoznanje in ravnanje ne glede na svoje prepričanje. Ta koncept zahodne svobode (tudi religiozne) ne izhaja iz premise, da smo svobodni, ko smo osvobojeni zunanje prisile, temveč iz spoznanja, da vere v kar koli (oziroma nazora) ne more nihče vsiliti, saj “vera, če je prava,” biva v tistem delu človekovega telesa, kamor nasilje tiranov nima dostopa; to je prostor, kjer biva svobodna/demokratična duša. Pojma svobodna in demokratična duša sta sinonima za življenje, ki hoče živeti

* Prvi esej je bil objavljen v Sodobnosti št. 4 leta 2011, drugi v št. 1–2 leta 2012 in tretji v št. 9 leta 2013.

in ki se zato instinktivno upira vsemu, kar ga uničuje; najprej so to vse oblike nesvobode. Z oblikovanjem prostora, v katerega nasilje nima vstopa, je biologija zaščitila človeka pred tirani. Ko si religije in ideologije s silo podreajo "telesa", vedo, da "duše" ostajajo nepodrejene. Vladani in vladarji vedo tudi, da živijo najmanj dve morali: eno javno, družbeno, in drugo zasebno, intimno. Stanje mnogih moral je lastno totalitarizmu, ki hočejo, vendar si ne morejo podvreči celote, zato s terorjem nadzirajo telo. To je počela inkvizicija, politična policija katoliške cerkve, v službi Boga, pa tudi gestapo, OVRA, NKVD in naša Udba v službi Ideje. Zato poudarjam, da je zahodna svoboda najbolj zdravilna za duha in telo tudi zato, ker za preživetje ne zahteva dveh, treh moral.

Svoboda vedno pomeni tudi svobodo iskanja poti k bogu in svobodo iskanja načinov njegovega čaščenja. Zato je bil Kristusov boj s sinagogo in Lutrov z Vatikanom predvsem boj za pravico/potrebo iskalcev novih poti spoznavanja Boga. Tak boj so bili tudi Katari (gr. *katharoi* – čisti), ki jih je Vatikan z močjo inkvizicije (1229) in francoskih kraljev (med letoma 1209 in 1310) brutalno uničil, ker so vero potrjevali z dejanji, kler pa le z besedami. V mestecu Albi, središču Katarov, stoji cerkev svete Cecilije, ki simbolizira odločnost Vatikana, da s terorjem uniči vse iskalce. Zato je v katedrali-trdnjavi velikanska slika poslednje sodbe, upodabljaajoče brutalnost, ki jo je inkvizicija prakticirala pri uničevanju heretikov. Iskalce novih poti h Kristusu kot notranje potrebe vernikov Vatikan tudi danes zatira; ni krščanstva izven Cerkve kot institucije ne kot občestva.

Navidezni paradoks

Med zahodno svobodo ter svobodo iskanja in čaščenja monoteističnega Boga je bistvena razlika. Monoteistični bogovi – Jahve, troedini Bog, Alah – ne prenesejo konkurence in napovedujejo armagedonski, dokončni medsebojni spopad, v katerem vsakdo veruje, da bo "preživel" samo njegov bog.¹ Tu moram izpostaviti navidezni paradoks: zahodna svoboda (demokracija, republika, liberalizem) je za svobodo vere, čeprav ve, da bi to svobodo monoteisti ukinili, če bi imeli oblast. Samo zahodna svoboda omogoča trem ljubosumnim abrahamskim – in vsem drugim – bogovom sožitje in prisotnost v družbi, saj religijo razume kot temeljno potrebo človeka in ima zato interes, da častilci svojo vero brez strahu prakticirajo v "cerkvah" in javno. Za monoteistično tradicijo sožitje "mnogih bogov" ni možno; sožitje

¹ Naravo tega nasilnega eshatološkega dualizma pojasnujem v eseju *Vrednote kristjanov III*.

pa je možno, kadar se verniki, ki verujejo v različne bogove, podrede “tuji”, grško-rimski tradiciji, ki je temelj zahodne sekularne svobode. Sekularnost namreč pomeni ločitev cerkve od države, religije od politike in izpostavlja javni kritiki vse, ki delujejo v javnosti in vanjo vnašajo religiozne argumente, ki se sklicujejo na božje in nadnaravno. Sicer pa bi bilo spoštovanje načela ločitve cerkve od države samo implementacija ideje Drugega Vatikanskega koncila, da je svoboda (vesti) pred resnico, kar razumem, da je duhovni pluralizem pred verskim/idejnim monizmom. Svobodno verovati v poljubnega boga, ne verovati ali dvomiti o resnici katere koli – zahodne, azijske, afriške – religije je temelj zahodne svobode. Cerkev se seveda noče ločiti od države, dokler ji ta zagotavlja denar in privilegije. Ideja, da je svoboda pred resnico, je bila kratke sape; konservativni papeški tandem Janez Pavel II. in Benedikt XVI. ji je ostro nasprotoval.

Moč monoteistov krepi zvestoba Enemu bogu, ki se kaže tako, da verniki zanj ubijajo in se dajo ubiti, zanj mučijo in se dajo mučiti. Ker monoteizmi razločujejo, izključujejo in ne trpijo drugačnih, so bili historično zelo učinkoviti v boju za osvoboditev od tujega gospostva; najprej egiptovskega in asirskega nad judi, rimskega nad kristjani, krščanskega nad muslimani itd. Monoteistična “svoboda” je samo za tiste, ki so sklenili posebno zavezo z Bogom, in v praksi pomeni absolutno pokornost kleru, ki zastopa Boga. Monoteisti svojo svobodo vidijo samo v nesvobodi drugovercev. Tako *mutatis mutandis* mislijo in ravnajo tudi monisti.

Koncept in praksa religiozne svobode mon(ote)istov torej v temelju nasprotuje t. i. zahodni svobodi. Trditev, da je mon(ote)izem način življenja, v katerem človek ne bo podrejen drugemu, češ da je svobodno podrejen samo Bogu ali Ideji, je izmišljilja, saj v praksi vodi v zatiranje vseh, ki se nočejo podrediti Bogu ali Ideji. Zato poklicni kler in poklicni revolucionarji vedno zatirajo “heretike in revizioniste”. Tako kot Vatikan ni dopuščal alternativ, jih tudi komunisti, fašisti in nacisti niso. Kadar se mon(ote)isti “osvobode” central, ostajajo, kar so bili. Tudi ko se je Luter osvobodil Vatikana in Tito Moskve, sta oba zatirala drugače misleče, in to nasilneje kot njuni duhovni očetje. Mon(ote)istični boj za “svojo svobodo” je vedno boj za podrejanje drugega.

Tako kot monoteizem vedno vodi v herezijo, tudi monizem vodi v revizionizem, saj se – zaradi iskalske/ustvarjalne narave človeka – vedno najdejo taki, ki mislijo in hočejo drugače. Mon(ote)izem si lahko s silo podredi telo, ne pa duha, zato nikoli ne more obvladati celote, enotnega človeka, čeprav ga hoče. Demokrati so si enotni samo v tem, da je za obstoj svobode nujen pluralizem idej in praks, ki mora ostati nepodrejen. Ker demokracija izhaja iz konsenza o nujnosti pluralizma, ga tudi vzdržuje, sicer bi umrla. Za grško-rimsko ustvarjalnost je nujna pluralnost, ki

protestira, kritizira, spreminja in tako živi. Na tej ideji stoji tudi moderna zahodna svoboda. Judovsko-krščanska monoteistična tradicija je proti pluralizmu, vendar ga ne uspe enkrat za vselej zatreti. Pluralnost, kot na videz nepomirljiva raznolikost, je gorivo dialektike, ki poganja motor človeške zgodovine. Tudi evolucionisti trde, da pluralnost/mnoštvo življenjskih oblik zagotavlja vitalnost, torej ustvarjalnost Narave. Pluralnost deluje v smislu enotnosti (parmenidovske Enosti, heraklitovske harmoničnosti), kadar razumemo, da je različnost nujna za ustvarjalnost posameznika in narave kot sistema življenja.

Zato mislim, da je ambicijo monoteistične kleriške cerkve in demokratično/iskalsko naravo človeške duše mogoče poenotiti samo z nasiljem. Zato Veliki inkvizitor iz Seville (Dostojevski, *Bratje Karamazovi*) rezolutno trdi, da cerkvena praksa ni pomirljiva s Kristusovim naukom, ki je nastal iz upora proti praksam judovskega klera. Cerkev zatira demokratično/iskalsko naravo človeške duše, ker se ta vedno upira nedemokratični instituciji (Cerkvi); zanjo je ideal nesrečen, ponižan in zlomljen vernik. Kristusovo napoved "Hočem vas narediti svobodne!", Veliki inkvizitor ironizira z besedami: "Šele sedaj, ko smo premagali svobodo, je mogoče prvič pomisliti o človeški sreči." Vprašanje Velikega inkvizitorja: "Ali so lahko uporniki srečni?" odraža notorični cinizem visokega klera, ki verjame v moč cerkve, ne pa v Kristusov nauk. To vprašanje zahteva protivprašanje: "Ali je človek lahko srečen, če ni svoboden?" V družbeni nesvobodi smo nesrečni kljub temu, da lahko pred tirani pobegnemo v notranjo svobodo, ki pa je za tiste, ki hočemo živeti med ljudmi, samo svoboda iz obupa. Svobodomiselní Giuseppe Verdi, ki je imel o cerkvi zelo slabo mnenje, je v operi *Don Carlos* Velikega inkvizitorja naredil za slepca, da bi pokazal duhovno slepoto in cinizem visokega klera, njegov "duhovni značaj pa je izrazil z zvokom kontrafagota, kot da bi šlo za kakega črva," pravi dirigent Riccardo Muti.² Za ustvarjalca/iskalca je politična, demokratična svoboda najnujnejša. Stvaritve umetnikov v nesvobodi so predvsem apoteoze ali skoraj nadnaravna čaščenja svobode.

Izvirni greh in svoboda

Kakšna je zveza med izvirnim grehom, svobodo in demokratično dušo? Za kler sta demokratična duša in svoboda posledici izvirnega greha; ta

² Tudi moj oče Rado Simoniti, glasbenik in dirigent, velik spoštovalec Verdija kot najodličnejšega predstavnika opernega verizma, mi je kot dirigent *Don Carlosa* natančno tako razložil vlogo Velikega inkvizitorja.

je razlog za uporništvo človeka, ki hoče živeti po svoji postavi iskalca, dvomljivca in ustvarjalca; ne pa po postavi enega in edinega Boga, ki vsiljuje smisel od zgoraj in sovraži vse druge bogove in vernike. Za troedinega Boga je človek prirojeno okužen z izvirnim grehom svobode. Ta greh grehov mu je treba izbiti iz glave in srca ter tako narediti novega, pokorjenega človeka, ki je po ukazu Pastirja enkrat "ovčica" in drugič "volk". Vsi sodobni monistični projekti o novem človeku samo posnemajo monoteistični izvirenik. To, kar je za mon(ote)iste izviren greh, je za ateiste prirojena potreba po svobodi, ki jo razumem kot zmago biologije nad kulturo Enosti, ki si človeka nikoli v zgodovini ni zmoгла dokončno podrediti.

Kršćanstvo ima torej negativen odnos do prirojene potrebe človeka po svobodi, saj jo razlaga z izvirnim grehom in posledično svobodno voljo. Pozitiven odnos ima grško-rimska tradicija, iz katere se je razvil sodobni koncept človeškega dostojanstva, ki izhaja iz ideje o enakovrednosti različnih ljudi, ne pa iz enakovrednosti vseh v očeh troedinega Boga, ki prinaša mir samo onim, "ki so mu po volji", kot dnevno prosijo kristjani v tako banalni molitvi, kot je "Slava Bogu na višavah in na zemlji mir ljudem, ki so mu po volji" (Lk 2,14). Pri tej *Slavi Bogu*, ki jo pojejo ali recitirajo na začetku vseh prazničnih maš, me seveda zanimajo tisti, ki niso po volji klera, ki ve, kaj misli On. Za ravnotežje mi, ateisti, za klerike pedofile in njihove prikrivalce "molimo": "Ne odpusti jim, ker dobro vedo, kaj delajo!" Človeško dostojanstvo je politični koncept, ki pomeni, da mora človek kot posameznik, če hoče živeti dobro med različnimi ljudmi (*zoon politikon*), imeti veliko pravic. Danes so to temeljne osebne, socialne in politične pravice. Človeško dostojanstvo je imperativna vrednota, ki si jo ljudje priznavamo med seboj in nam jo mora demokratična država zagotavljati.

Pravijo, da je, če imamo vsi človeško dostojanstvo, logično, da ga imajo tudi tirani in zločinci. Menim, da človek človeku dostojanstva ne more vzeti, lahko pa si ga vzame sam. Tirani ne morejo vzeti dostojanstva človeku, ki ga ponižujejo, mučijo ali uničujejo, vzamejo pa ga sebi! Kleriki pedofili, lažnivci in prikrivalci ne uničujejo dostojanstva svojim žrtvam, temveč ga sami za vedno izgubijo, tudi če se podvržejo katoliškim očiščevalno-izpovedovalnim proceduram. Nemoralne so pastorage, ki omogočajo, da pokvarjenec pokvarjenca odveže odgovornosti za posledice zločinov. Dostojanstvo si mora človek namreč prigarati z moralnim delovanjem, sicer kategorični imperativ vsake etike "po delih, ne po besedah, boste sojeni" nima smisla. Dejstvo, da se tudi največjim zločincem sodi po zakonu in se jih ne prepusti legitimnemu maščevalnemu besu

žrtev, pomeni spoštovanje pravne države/vladavine prava, ki prepoveduje brutalno ravnati z obsojenci, ne pa, da ima zločinec enako dostojanstvo kot njegova žrtev.

Monoteistični etos zato nikoli – razen takrat, kadar se pretvarja, in to počne prepogosto – ne more sprejeti pluralističnega, ki vzdržuje množstvo kot pogoj za svoj obstoj. Mene, ki hočem živeti med ljudmi, osmišljajo različni po spolu, barvi, prepričanju in veri. Ker mon(ote)istični etos nima niti bioloških niti kulturnih dispozicij za sožitje različnih civilizacij, ne more biti izhodišče za t. i. svetovni etos, saj ta išče prav najmanjši skupni imenovalc za sožitje različno-, ne pa enakomislečih. Uresničitev nespremenljive ambicije, torej esence vseh mon(ote)izmov, da bi vsi častili Enega boga in Eno idejo, pomeni konec človeštva. Monokulture so namreč tudi v biologiji smrtonosne. Zato je zapoved “ljubi svojega bližnjega in celo sovražnike” (Mt 5,43–44; Mt 19,19) politično-teološki ideal, ki stremi k temu, da bi na koncu vsi spregledali Resnico in postali Eno, bodisi kristjani bodisi muslimani. Vendar tu ne gre za to, da kristjan ostaja zvest idealu tudi, kadar ta ni uresničljiv, ampak za to, da sploh ne gre za ideal, ampak za zavračanje drugačnega, ki naj postane tak, kot smo mi, kristjani. Iz izkušnje namreč vem, da se kristjani ne ljubijo med seboj, da ne ljubijo svojih bližnjih in da še manj ljubijo svoje sovražnike. Kristjani se rajši, kot da ljubijo, maščujejo, in to, če je le mogoče, že na tem svetu.

Premoč groženj nad upanjem

Prvenstvo grožnje nad upanjem upodabljajo prikazi poslednje sodbe, kot je na primer že omenjeni v cerkvi svete Cecilije v Albiju. Gorivo v motorju monoteističnih religij je primitivni teološki dualizem o dobrem in zlu, izraženo v diadah Bog-Satan, pekel-nebesa, zgoraj-spodaj, angel-demon, prekletstvo-odrešenje itd. Če bi bil mehanik, bi rekel, da kler vozi dvotakten moralno, duhovno in okoljsko problematičen motor, ki uničuje množstvo življenjskih oblik v božjem stvarstvu, saj svet preureja v črno-belo manihejsko matrico; torej v obliko in vsebino, ki je nikoli ni imel. Zato takšno preurejanje sveta zahteva veliko nasilja. Mislim, da si kristjani zaslužijo bolj sofisticirano razlago svojega Boga, bolj naklonjenega človeku in naravi. Za to pa je potreben kler kot poklicno, dušno in teološko uradništvo cerkve, ki stvarstvu služi, ne pa mu gospoduje. Koncepti zla – izvorni greh, padlo človeštvo, hudič, absolutno zlo, večno pogubljenje – sicer imajo “dobra” nasprotja, vendar je v interesu klera, da svetopisemske grožnje za ustrahovanje vernikov ne izgubljajo moči.

Zato kler oznanja, da bo to, kar je Bog ustvaril – človeka in življenje na zemlji –, živelo okrutno in na koncu še okrutneje propadlo v armagedonu. V tem smislu so teologije, ki v janzenistični maniri groženj oznanjajo upanje na smisel šele po koncu tega sveta, protičloveške. V primerjavi z biblijskim in teološkim ustrahovanjem so opisi rajske sreče mlačna župca. Kenan Malik, premišljevalec o civilizacijah meni: "... morda je bil največji prispevek krščanstva k zahodni tradiciji tudi najpogubnejši: ideja o izvirnem grehu, da je vsak človek zaznamovan z Adamovo in Evino neubogljivostjo do Boga, ker sta jedla z drevesa spoznanja dobrega in zla."³ Ta razlaga je kriva za mračen pogled na človeško naravo; po krščanskem nauku namreč ni mogoče, da bi človek sam od sebe delal dobro, kajti s padcem je izgubil zmožnost in voljo biti etičen."⁴ "V judovstvu in islamu," pravi Malik, "je prestopek prvega para greh, ki obremenjuje njuni duši, vendar pa ne kaznuje človeštva v celoti; sama morata prevzeti odgovornost za svoje odločitve in dejanja." V *Svetem pismu* tudi beremo (SSS, 1977): "Glej, v krivdi sem bil rojen. V grehu me je spočela moja mati" (Ps 51,7). Trditev poznavalcev, da v izvirniku piše "v vročici", ne pa "v grehu", je relevantna zato, ker kaže, da so avtorji kanona rajši izbrali grozilna pojma "v krivdi", "v grehu" kot pa bolj človeškega "v vročici", torej v strasti. Neusmiljenost klera, oprtega na slabe teologije in moč institucije/Cerkve, se kaže tudi v tem, da če drugega ne more, vsaj prekolne človeka. Uničevalna moč izvirnega greha je v tem, da širi sovraštvo na zemljo in vse živo. Zato katoliki še na adventno nedeljo v pričakovanju svojega Bog(c)a pobožno pojejo: "Bog je bil zemljo preklel..." Ta katoliški fundamentalizem ni ostanek janzenizma, ampak sedanji *credo* klera, ki se ga ta niti ne sramuje niti se mu ne odreka.

Za monoteiste so *Stara in Nova zaveza* ter *Koran* knjige, ki vedno upravičujejo uničenje drugačnih. Za katoliške eshatologije so to drugoverni, neverni in heretiki, ki ovirajo izpolnitev Božjega načrta. Kdor pa se upira Bogu, je teološko že mrtev in pogubljen, bi rekel Benedikt XVI., za katerega Mojzesov množični umor častilcev zlatega teleta sploh ni umor, ampak samo odstranitev teološko že mrtvih. Takšna teologija vodi v perverzen sklep: Ni kriv morilec, kriv je umorjeni – heretik, čarovnica, jud, musliman, homoseksualec, razredni sovražnik, ki vsi ovirajo neki Višji načrt. Če je grško-rimska misel usmerjena predvsem v realni svet, je judovsko-krščanska v onstranski svet, ki je 'realen' samo v luči vere; tudi zato vse krščanske filozofije vedno končajo v isti teologiji in mitologiji odrešenja z nasiljem. Krščanstvo si je, kot vse religije, zgradilo veliki

³ Spolnost je seveda zlo, zato ga Bog nadzoruje prek klera.

⁴ Kenan Malik: *The Last Crusade*, New Humanist, November/December 2011.

irealni nadnaravni svet, ki ga verni spoznajo samo z močjo vere; za neverne ta svet sicer ne obstaja, vendar je spoznaven kot svet verujočih, ne pa sam po sebi. Prav zato je ta nadnaravni svet postal del zahodne religiozne, filozofske, umetniške, mitološke in znanstvene zavesti.

Če ni Boga, je vse dovoljeno

Črno-belo manihejstvo o dobrem in zlu hoče dokazati, da kadar ni Boga (Absolutuma), prevlada Zlo, zato je vse dovoljeno. Obratno je res; kadar Boga (ali Vrhovne ideje) ni, me omejuje etos, osebna drža pri čisto konkretnih dejanjih; kadar pa Bog (Ideja) je in mi zapoveduje uničevati njegove nasprotnike, je lahko moj osebni etos samo upor proti Bogu, zaradi katerega me bo kler izobčil, preklel ali zažgal na grmadi. Mono-teisti postavljajo "izpolnitev" absolutno dobrega na oni svet, monisti pa v tosvetni komunizem, tisočletni rajh in večni imperij. Za monoteiste in moniste bo Dobro uresničeno v Prihodnosti, zato je zlo, ki ga uporabljajo *hic et nunc*, samo metoda, ki vodi v mon(ote)istično Dobro. Torej so mon(ote)isti glede problema o sredstvih in ciljih ujeti v nerešljivo etično in logično zanko. Cilj nebeško kraljestvo upravičuje uporabo inkvizicije, grmad in mučenj, kar pomeni, da zlo tega sveta vodi v dobro "onega" sveta. Iz oblastnih ambicij nastajajo teodiceje o Bogu, ki z zlom dosega dobre cilje, z grmado v nebesa. Teodiceje, ki še danes v vsakem zlu iščejo vsaj malo dobrega, so nemoralne, saj izhajajo iz etičnega obrata, s katerim kler zlo spreminja v dobro in obratno, kadar to koristi cerkvi. Absolutum ne more delovati brez etičnega obrata, zato je ta koncept lažnih moral konstitutiven za abrahamske monoteizme.

V kontekstu zla so atributi, ki jih teologi pripisujejo Bogu – vsemogočen, vseveden, neskončno dober –, moralni, ne pa razumski problem. Kljub temu da je božje spoznavno samo v luči vere, moramo o božjem, ki je v rokah klera, razmišljati tudi ateisti. Navadni razum (*sensus communis* pomeni čut posameznika za skupnost, v kateri je edino smiselno živeti), ki je človeku pomagal preživeti, sili v sklep, da če se bog zaveda trpljenja in bolečine ljudi in če zla kljub temu ne prepreči, ni neskončno dober, ampak prej zloben. Zaradi tolikega zla v njegovem stvarstvu navadni sklepamo, da Bog ne ve, kaj se dogaja, da mu ni mar, da ne more ničesar storiti ali pa ne obstaja. Neobstoj Boga je za nas ateiste in agnostike najslabša možnost, saj zlo v imenu Boga laže sprejemamo kot pa to, da ga kristjani počno samo zato, ker so naravno zli in jim je Bog le izgovor. Zato so perverzne

trditve poklicnega klera, da je v luči vere vsako zlo za nekaj dobro, da Bog in zlo ne moreta istočasno obstajati in celo, da je boljše, če zlo je, kot če ga ne bi bilo.

Absurden je tudi cerkveni nauk, da je svobodna volja cena, ki jo plačamo ljudje za vse trpljenje na svetu. Biblijska svobodna volja je konstrukt tistega primitivnega teološkega dualizma, ki vse zlo pripisuje človeku in vse dobro Bogu. Človek torej dela zlo po svoji volji in proti volji Boga, vendar dobro ne more delati brez Boga. Trditev, da so tudi naravna zla – putika, bolečine v križu, potresi in poplave – posledica izvirnega greha in padlega človeštva, se hrani iz ideje, da človek kot tak dobrega ni sposoben, zato ga lahko samo kler vodi k odrešenju. Izvirni greh je do te mere absurden in za človeka poniževalen temelj religije, da so si teologi morali zagotoviti ekskluzivno pravico za njegovo razlago, in sicer tako, da so mu pripisali status skrivnostne nedoumljivosti. O tem več v nadaljevanju. Fundamentalisti/patristi *à la* Pavel, Irenej, Ciprijan, Tertulijan, Avguštin so z iznajdbo izvirnega greha klerikom ustvarili mentaliteto, ki človeku stoletja pridiga o prirojenosti zla in zlega duha, si izmišlja inkube in sukube itd., vse samo zato, da bi legitimirali inkvizicijo, grmade, indeks prekletih in izobčenih itd.

V odnosu na zahodno razlago svobodne volje, ki je potrebna za politično svobodo, teološka razlaga svobodne volje deluje kot vir za praktično nasilje. Šele politično svoboden človek, ki ga država ščiti pred mafijo, partijo in kurijo, lahko živi moralno in šele tako lahko vzpostavi spoštovanje in zaupanje v Boga. Zato teologom, avtorjem teodicej, ne preostane drugega, kot da se v zadevah Bog in zlo zatekajo v slabe metafizike “nedoumljivosti in skrivnostnosti” delovanja Boga, med katere spada tudi trditev, da je obstoj zla boljši od njegovega neobstoja. Tako eksegeza – razlaga božjega – kleru ustvarja idealno podlago za perpetuiranje zla v praksi. Za demokracijo so nesprejemljive teološke razlage zla nadnaravnega izvora; za svobodo, če hoče delovati, mora biti vse zlo razumljivo. Vera v Boga je stvar moči vere, ni pa stvar nemoči razuma, ki bi ga vera oslabilila. Razum torej noče oslabiti vere, saj se zaveda človekove potrebe po religiji. V tem smislu je za sodobnega ateista zgodba o Abrahamu in Izaku lahko paradigma verske slepote in brezpogojne poslušnosti, ki je – izven religioznega konteksta – za psihiatra blaznost, za pravnika pa zločin. Vendar je relevantno prav to, da je ta zgodba za sodobnega vernika še vedno dokaz globoke vere in zaupanja v Boga. Take, ki bi danes ravnali kot Abraham, in ni jih malo, imenujemo fundamentalisti ali gorečneži, iz njih pa nastajajo mučeniki, svetniki in heroji.

Religiozna ustvarjalnost – herezija in dvom

Katoliški kler tudi med kristjani ne zmore iztrebiti ustvarjalcev. Religiozna ustvarjalnost me torej zanima kot problem svobodnega iskanja poti k Bogu. Človeška ustvarjalnost – kot (spo)znanje in metoda –, tudi od “bogov navdihnjena”, deluje po principu vezne posode. To pomeni, da je religiozna ustvarjalnost komplementarna z ustvarjalnostjo filozofije, mitologije, umetnosti ali znanosti. Vse te vrste ustvarjalnosti, poti spoznavanja, s katerimi človek osmišlja sebe in svet, se med seboj podpirajo in pojasnjujejo tako, da druga drugi širijo prostor, prepričljivost in potrebnost. Te poti iskanja skupaj predstavljajo celotno človeško izkustvo.⁵ Vendar za Vatikan, monoteistično tvorbo, sploh ni sprejemljivo, da svoboda vere pomeni tudi svobodno iskanje poti do Boga in da je religiji potrebna ista svoboda kot umetnosti, filozofiji, mitologiji in znanosti. Za Vatikan so pravoslavje, reformacija, teologije osvoboditve, newageevstvo in na stotine novih cerkva in sekt religiozni ekscesi, ki ogrožajo njegov primat. Za Vatikan množstvo poti k bogu ni vitalnost krščanstva kot religije, ampak napad na institucijo, ki hoče primat za vsako ceno.

Religiozna ustvarjalnost odraža vitalnost religije, zato bogovi ne umirajo, ampak jih je vedno več. Več bogov ne pomeni več neracionalnih odločitev, saj množstvo *ipso facto* daje boljše odgovore kot enost; zato naj se z vprašanji, ki zahtevajo odločitve ali izbire, ki presegajo možnosti racionalnih odločitev, vsak obrača na svojega boga in se pogloblja v svojo religijo. Potreba po veri torej ne usiha. Verni z dušo in telesom častijo in iščejo pot k Najvišjemu, liturgija namreč vedno angažira *spiritualia et materialia* človeka. Vendar boj med bogovi nikoli ni nič drugega kot boj klera za prevlado na tem svetu v imenu onega sveta. Zato monoteistični bog s smrtjo grozi vsem, ki častijo tuje bogove; kler pa še dodatno grozi onim, ki pot do boga iščejo sami. Vendar je potreba po novih bogovih in novih poteh vedno močnejša od strahu pred bogovi in klerom; tu gre za človeško ustvarjalnost in ta ni ustavljiva. Civilizacija je vitalna, dokler je potreba po novem močnejša od potrebe po zatiranju novega; ko zatiranje prevlada nad ustvarjalnostjo posameznikov, civilizacija in biološka vrsta propadeta. Civilizacija torej propade, če ne ustvarja novih znanj za reševanje problemov, ki jih je ustvarila s prejšnjimi znanji; med ta znanja spada tako spoznanje o nasilnem revolucionarnem obratu kot o nenasilnem iskanju novega načina bivanja človeka v svetu (Heidegger).

⁵ Iztok Simoniti: *Logika vezne posode*, Sodobnost št. 11/2010, Ljubljana; Iztok Simoniti: *O stvaralaštvu*, časopis Republika 9/2011, Zagreb.

Smo pri bistvu; za institucionalizirane monoteizme so svobodni iskalci novih poti heretiki, ki jih je treba zatreti. Zato menim, da tudi vitalnost religiozne misli kaže na življenje, ki hoče živeti. Vendar kleru ni za življenje drugače verujočih, ampak mu je za njihovo spreobrnitev ali podreditve. Vatikanski kler vse novo zatira po uradni dolžnosti, zato najboljši del religiozne ustvarjalnosti izloča iz kanona in doktrine ter uvršča na indeks prepovedanega. S tem v demokraciji pospešuje propad slabe institucije, kar je dobro; manj pa škodi religiji, ker je ta vedno močnejša od klera. Kanon in doktrina sta zakonodaja in politična teologija institucije; samostojne iskalce so nekoč mučili in sežigali, danes jih psihično mučijo in izobčijo. Herezija je torej prvovrstno ustvarjalno dejanje, ki radikalizira, revolucionira in se upira tradiciji oblastnega kanona in doktrine.

Herezija in iskalstvo – pravoslavnih, katarov, protestantov, teologov osvoboditve ... – sta sinonima za religiozno vitalnost in ustvarjalnost. Odkrivanje novih poti h Kristusu je vedno ustvarjalno, kadar vernik spreminja mnenje o sebi, veri, Bogu, Cerkvi, o tem in onem svetu. Jezus in Luter sta torej ustvarjalca, inovatorja; kar je bil Jezus za judovstvo, je bil Luter za krščanstvo. Oba sta hotela ostati iste veroizpovedi, zahtevala pa sta prenavo in prelom s tradicijo “slabe vere”, ki jo je deformirala institucija. Za judovsko in rimsko “cerkev” sta bila oba heretika, ki ju je treba uničiti. Iz smrtnega sovraštva sinagoge do Jezusa in Vatikana do Lutra sta se rodili dve novi poti iskanja in čaščenja monoteističnega boga: krščanstvo in protestantizem.

Sovraštvo je nepresušno gorivo mon(ote)izmov, ki vzplamti vedno, kadar gre za oblast, slast in last na tem in ne na onem svetu. Tako, kot se sovražijo monoteisti (judje, kristjani in muslimani), se sovražijo med seboj kristjani (katoliki, pravoslavni in protestanti) in tudi monisti (komunisti, fašisti in nacisti). Globalni simbol monoteističnega sovraštva je mesto Jeruzalem, kjer se verniki v imenu svojih bogov ubijajo že tri tisoč let in tudi ta hip. Moj kolega, izraelski diplomat, pravi: “So judje, ki so pripravljene umreti, da bi na Gori spet stal Davidov tempelj, in so muslimani, ki bi ubijali, da ta ne bi stal.” Poznam pa kristjane, ki bi dali vse, da ne bi bilo ne judov ne muslimanov. Častilci monoteističnih bogov se medsebojnemu sovraštvu ne morejo izogniti, saj se poznajo in vedo, kaj so drugemu pripravljene storiti v imenu svojega Edinega boga.

Torej, kadar Benedikt XVI. trdi, da je edino Rimskokatoliška cerkev prava Cerkev ali da je krščanstvo nad drugimi religijami, trdi tudi, da so vse tragedije, trpljenje in podrejanja legitimni za zmago pravega boga. Takrat zločini niso samo dovoljeni, ampak so zapovedani. Kje končajo zločinci, ki jih Cerkev naredi za svetnike na tem svetu, in kje žrtve, ki jih

je umorila Cerkev? Če drži nauk Kristusa, potem zločinci končajo v peklu, njihove žrtve pa v nebesih. Če se namreč tudi na onem svetu nadaljuje nepravilnost tega sveta – genocid nad Katari, sežiganje čarovnic in intelektualcev ter današnja pedofilija, finančne malverzacije, prikrivanje in laganje itd. –, potem sta vera in vstajenje velika prevara. Janez Pavel II. je vedel, kaj čaka kler onkraj, sicer se ne bi javno opravičil za zločine, ki jih je cerkev počela stoletja. Dejstvo, da noben papež niti kler ni sposoben med tisoči, ki so jih po krivici umorili, vsaj nekaterih “povzdigniti” v svetnike, razumem kot napad na Kristusov nauk. Kler namreč ne more slepiti Boga s tem, da si zasebno med seboj odpušča smrtno grehe, navzven pa prakticira tehnike “*Santo subito!*”. Katolikom bi koristilo, če bi podvomili o učenju in ravnanjih sv. Pavla, praočeta vseh političnih policij na zahodu. Po tem, kar vemo o kleru in kristjanih, deluje neresno katoliška maksima, “da človek postaneš, ko živiš skladno z vrednotami desetih božjih zapovedi”. Namreč, ko moraš izpolniti prvo absolutno zapoved, tako da prekršiš peto (*Ne ubijaj!*), lahko dobiš odvezo samo znotraj katoliškega etičnega sistema, ki trdi, da je ubijati v imenu edinega Boga dobro delo. Za sekularno etiko ostaneš zločinec v moralnem svetu ljudi tudi po tem, ko odsediš zaporno kazen.

Ker vsaka, tudi religiozna ustvarjalnost, vodi v pluralnost, jo monoteizem zavrača. Za Vatikan nove poti k Bogu niso konstruktivna, ustvarjalna, ampak destruktivna dejanja. Monoteizmi ustvarjajo religiozne *idiot*es, verske nestrpnosti, ki druge tolerirajo samo, če jih morajo, torej samo taktično, po sili razmer, nikoli strateško, v smislu sožitja med iskalci različnih poti. V tem smislu je za Vatikan ekumenizem izsiljeno priznanje krščanskega pluralizma; zato ga “v srcu” zavrača, verbalno pa podpira kot priložnost za utrditev primata katoliške nad drugimi cerkvami. Tako kot turška nevarnost ni ekumenizirala kristjanov, jih tudi neka nova zunanja nevarnost (tu se islam najbolj zlorablja) ne bo.

Kristjani so od Grkov jemali, kar so potrebovali, vendar tudi take “izposoje” in posledična pačenja odražajo vitalnost religije. O Heideggerjevi razlagi Aristotelovega razumevanja boga kot “prvega negibnega gibalca” Gadamer pravi: “Od tod lahko razumemo, da je bila v zgodovini katoliške cerkve vedno znova pomembna panteistična herezija v znamenju Aristotela.” Ko Heidegger zapiše, “da si je krščanska teologija s svojo recepcijo Aristotela izposodila zgolj pojmovnost, in sicer pojmovnost, ki ni primerna za izražanje tega, za kar gre v krščanskem verovanju,” mislim, da govori o prepadu med pluralnim grškim panteizmom in monoteističnim krščanstvom.⁶ Prav vatikanska katolizacija zahodne epistemologije je

⁶Hans Gadamer: *Izbrani spisi*, str. 96–98, Phainomena, Nova revija, Ljubljana, 1999.

Aristotela in njegove razlage čudenja kot vira znanja za tisoč let eliminirala iz zahodne misli. Aristotel se je, zahvaljujoč Arabcem, znova pojavil šele z Akvinskim v 13. stoletju.

O dvomu in gotovosti

Herezija/apostazija/blasfemija so vrste dvoma, pa naj gre za nestrinjanje, zanikanje ali nespoštljiv posmeh na oznanjane in prakticirane Resnice (dogme). So torej protesti proti neprepričljivi resnici in proti kleru, ki eno oznanja, drugo počne in tretje misli ter zato proti dvomljivcem vedno uporabi cenzuro in nasilje. Herezija izhaja iz dvoma, ki *ipso facto* diktira nova in nova iskanja, kar pomeni nenehno preverjanje doseženega, ki skriva, kar bi moralo biti odkrito. Dvomljivci namreč učinkovito odkrivajo pravo naravo Vatikana, ki, kot vemo, zlo prikriva, dokler more. Tudi avstralska katoliška cerkev države Victoria je bila prisiljena priznati spolne zlorabe najmanj 600 otrok, ki so jih vse od leta 1935 zagrešili duhovniki. Nadškof Melbourn Denis Hart je dejanje označil za "grozljivo in sramotno". Avstralska Rimskokatoliška cerkev priznava 620 spolnih zlorab med letoma 1960 in 1980; 200 klerikov pedofilov je premestila v tujino, da bi se izognili pregonu.⁷

Epistemološka vrednost dvoma je v tem, da poziva k pluralizmu idej in praks ter vzgoji različno mislečih. Kdor dvomi, se zaveda negotovosti (nedokončanosti) tega, o čemer dvomi, in vidi možnost izboljšav – zato je obziren do drugega. Nasprotje dvoma je gotovost; ta implicira dokončnost (*absolutum*), ki je ni mogoče izboljšati in se ji zato ne sme "nič dodati in nič odvzeti". Gotovost sovraži drugačnost. Dvom rabi sočloveka, gotovost rabi moč; demokracija dvomi, zato duha razpira, totalitarizem je gotov in ga zatira. Zato dvom o znanosti spodbuja religijo, umetnost, filozofijo ..., in to ne proti znanosti, ampak k spoznanju, da imamo na voljo pahljačo neznanstvenih znanj za odgovore na vprašanja, ki jih ne daje znanost. Z dvomom torej dobra usoda človeka opremlja za življenje. Demokracija herezijo, iskanje, dvom in drugačnost institucionalizira s pluralno družbo, ki v boju mnenj, ki dopušča tudi sarkazem, humor in norčevanje, preverja pravilnost konceptov in praks. Zahodna intelektualna integriteta lahko izhaja samo iz kritičnega dialoga, ki mora razpravljati tudi o religijah in ideologijah, ki dvom prepovedujejo.

⁷ *Australian Government Reports on Catholic Church Moving Pedophile Priests*; The Dallas Morning News 10. 12. 2012, Reese Dunklin; Roman Catholic sex abuse cases by country, Wikipedia (dodan spisek spolnih zlorab po državah).

Razvijati dvom o tem, kar počnemo in ustvarjamo, ne pa vero, je vedno bil etični imperativ intelektualca; zato razsvetljenstvo izhaja iz grško-rimske, ne pa krščanske tradicije. Mislim celoto filozofske, umetniške (poezija, drama, satira), znanstvene politične misli, po kateri se zahodna civilizacija razlikuje od vseh drugih. Dvom je namreč lastnost preživitvenega intelekta, in če prav vem, ni v evangelijih niti vrstice v njegov prid; neverni Tomaž je omahljivi slabič. Vem, da kler raje vidi, da verniki mislijo čim manj, sicer bi najprej podvomili o njem. Dvom torej poganja motor ustvarjalnosti, ta pa zapleta svet. Ker je svet danes bolj zapleten, kot je bil, in ker imamo več možnosti za napake, moramo dvomiti odločneje od Descartesa in Nietzscheja. Dvomiti o znanosti ni problem, saj je prava znanost praviloma ovrgljiva (K. Popper).

Mislim, da odpor klera do dvoma krščanstvu škodi. Dvom o religiji v epistemološkem smislu ni problem, saj religije ne zanika, ampak jo z meditacijo in kontemplacijo, torej s preišljevalno in kritično molitvijo, utrjuje. Ker kristjani ne zmorejo kritizirati klera, škodijo sebi in nam, saj dobro vedo, da tudi ateisti vemo, da samo to, kar kler počne, kaže, v kaj res verjame. Kristjanom prav tako škodi to, da kler "ene, svete, katoliške in apostolske Cerkve" s tolikšno lahkoto zlorablja zakramente; sebi dopušča in odpušča ravnanja, ki krščanstvo zanikajo: pedofilijo, požrešnost, oblastizeljnost in procedure očiščevanja, ki jim omogočajo ponavljanja svinjarij do konca življenja. Zato Nietzsche trdi, da katoliška cerkev počne točno to, proti čemur je bil Kristus; Bertrand Russell pa "z vso jasnostjo" pravi, "da je krščanska religija, kot je organizirana v cerkvi, glavni sovražnik moralnega razvoja v svetu".

O nepotrebnosti, koncu in moči religije

Zato so vedno aktualne misli o nepotrebnosti religije, o koncu religije, pa tudi o njeni moči v trenutkih smrtne stiske. Glede "(ne)potrebnosti" gre za – od Epikura, Lukrecija pa do Bertranda Russella – znano vprašanje, ali lahko človek živi brez religije, v smislu čaščenja nadnaravnega in iskanja poti k bogu. Seveda lahko! Zato je napačen sklep, da če lahko živimo brez religije, lahko živimo tudi brez umetnosti, filozofije, mitologije in znanosti. Ateisti namreč ne verjamemo v boga, ga ne častimo in ne iščemo poti do njega, vendar pa častimo življenje tu in zdaj in verjamemo, da ima smisel in cilj. Prav tako spoštujemo vse, ki verujejo v boga ali bogove, če tudi oni spoštujejo nas, ki vanje ne verujemo. Recipročnost spoštovanja je zlato pravilo, ki ga poznajo vse religije, kulture in civilizacije.

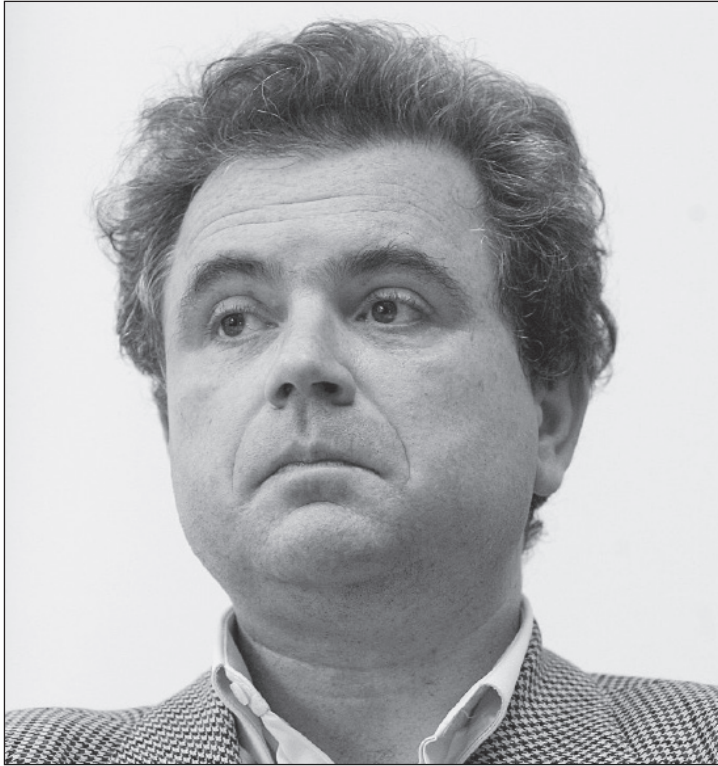
Zato je pravilnejša trditev: če lahko živimo brez vere, bi lahko živeli brez umetnosti, filozofije, mitologije in znanosti. Tega pa človek ne zmore.

Glede “konca” pa trditve o koncu umetnosti, filozofije, religije, drame, poezije, nacije, države, človeka ... ne zadevajo problema, ali lahko živimo brez katere koli od teh, ampak so ideje o “koncu” intelektualno upravičene in logične posledice zahodnega pesimizma, ki se je utrdil po dveh svetovnih vojnah, ki sta bili razloga za vznik praktičnega komunizma, fašizma in nacizma. Torej tu ne gre za milenijske, hiliastične ali majevske napovedi konca sveta. Ker cenim nekatere intelektualce, čeprav so nazorski pesimisti, ne smem reči, da je še danes v modi apokaliptični pesimizem samo zato, ker pravi intelektualec pač ne sme biti optimist. Zame je dilema optimizem-pesimizem etična; je pa težje vztrajati kot optimist. Intelektualno kritiko imam za akt optimizma, saj implicira vero/upanje, da je boljše mogoče. Če drži princip vezne posode, potem bo religije konec skupaj z umetnostjo, znanostjo, filozofijo, mitologijo itd. Religija in vera spadata v izvorni, torej standardni hermenevtični – spoznavni, razlagalni in ustvarjalni – instrumentarij človeka. *Nota bene*: religijo praviloma zatira samo druga religija, vera v Boga ali Idejo. Monoteisti in monisti zatirajo drug drugega in se zatirajo med seboj; tu gre za sovraštvo znotraj iste duhovne družine enosti; danes za navzkrižno sovraštvo med religioznimi praočeti in brezbožnimi otroci. Sovraštvo goji nauk, da ima samo en bog vse odgovore na vsa vprašanja. To je temeljna razlika med grško-rimsko tradicijo, ki uči, da ne pozna niti vseh odgovorov niti vprašanj, kako živeti, temveč jih mora človek nenehno iskati, zato so mnenja/iskanja drugih nujna, in judovsko-krščansko, ki ima vse odgovore na vsa vprašanja. Zato ne prenese odgovorov drugih, svoje pa vsili vedno, kadar le ima možnost. To je koncept sovraštva do iztrebitve drugačnih. Če bogovi ne umirajo, ampak se množe, ni problem njihovo čaščenje, ampak je relevantno spoznati, koliko zla so verni sposobni storiti onemu, ki časti druge bogove ali ne časti nobenega.

O moči vere v Idejo in Boga piše Primo Levi, jud in ateist in taboriščnik Auschwitzta, monističnega pekla tega sveta: “V presunljivih in polnih dneh takoj po osvoboditvi, ob bedi umirajočih, mrtvih, kužnem vetru in onesnaženem snegu so me Rusi poslali k brivcu, da bi me prvič obril v mojem novem, svobodnem življenju. Brivec je bil nekdanji politični zapornik, francoski delavec iz *ceinture* (delavskega predmestja Pariza). Takoj sva se počutila kot brata in pripomnil sem nekaj banalnega glede najine tako neverjetne osvoboditve: Bila sva obsojenca na smrt, ki so ju osvobodili na odru giljotine, mar ne? Pogledal me je z odprtimi usti, nato pa zgroženo vzdihnil: '[...] *mais Joseph était là.*' Joseph? Potreboval sem

nekaj trenutkov, da sem razumel, da misli Stalina. Ne, on ni nikoli obupal, saj je bil Stalin njegova trdnjava, njegova skala, ki jo opevajo *Psalmi*.” ... “Vernikom se ni godilo bolje le v kritičnih trenutkih med selekcijami ali letalskimi bombardiranjem, ampak v mučnem vsakdanjem življenju ... Prav nič ni bilo pomembno, kakšen je njihov religiozni ali politični kredo. Katoliške in protestantske duhovnike, rabine raznih ortodoksij, militantne sioniste, naivne ali napredne marksiste in Jehovove priče je združevala odrešilna moč njihove vere. Njihovo veselje je bilo večje od našega, prostorsko in časovno obširnejše, predvsem pa bolj razumljivo. Imeli so ključ do razumevanja in oporno točko, tisočletno prihodnost, za katero se je bilo morda smiselno žrtvovati. Imeli so prostor v nebesih ali na zemlji, v katerem sta pravičnost in usmiljenost zmagali oziroma bosta zmagali v prihodnosti, ki je nemara resda oddaljena, vendar gotova: Moskvo, Nebeški raj ali zemeljski Jeruzalem. Njihova lakota je bila drugačna od naše, saj je bila božja kazen, pokora, zaobljubni dar ali plod gnilega kapitalizma. Svojo bolečino ali bolečino drugih so si lahko pojasnili, zato ni prerasla v obup. Gledali so nas pomilujoče, včasih prezirljivo, nekateri med njimi so nas v odmorih med delom poskušali spreobračati.”⁸ Prepričljivo, pretresljivo in predvsem resnično razmišljanje.

⁸ Primo Levi: *Potopljeni in rešeni*, str. 118, Studia Humanitatis, Ljubljana, 2003.

ddr. Igor Grdina

Rok Smrdelj z Igorjem Grdino

Smrdelj: Po študiju zgodovine in slovenistike ste leta 1989 začeli svojo akademsko kariero, v kateri ste že ustvarili impozanten znanstveni opus, saj ste se podpisali pod vrsto knjig in tako začrtali obseg mnogoplastnega in kompleksnega delovanja, h kateremu sodi tudi umetniško ustvarjanje. Znanstveno delo in umetniško snovanje sta običajno diametralno nasprotni sferi človekovega delovanja, toda vi dokazujete, da temu ni tako. Kako ju doživljate vi in kakšno je – po vašem mnenju – razmerje med njima?

Grdina: Človek načeloma lahko ve, kar izve – iz sebe ali od drugih. Pri tem ne gre za nekakšno dogajanje (v) zavesti, marveč za ustvarjalno dejanje, ki najbrž nikoli ni docela kontrolirano. Vendar: kar dojameš – in to bi se vsaj teoretično lahko razširilo na vse, kar lahko veš –, ti je dosegljivo skozi takšne ali drugačne interpretacije. Ljudje se močno razlikujemo po tem, koliko “prevajanja” in “tolmačenja” v lastna dožemanja potrebujemo.

Znanost, umetnost, filozofija in zgodovina so, webrovsko rečeno, idealni tipi različnih vrst interpretacij. Njihova izbira je odvisna od vrste naše radovednosti in od tega, koliko ustvarjalnosti potrebujemo, da se dokopljemo do vednosti. Dejansko gre tu za različne obraze in artikulacije človeka kot interpretativnega bitja – kar vidim kot njegovo temeljno značilnost oziroma lastnost. Meje pa se v tolikšnih globinah, tj. tam, kjer se porajajo prve galaksije vednosti, lahko zarisujejo tako ali drugače, a nikakor niso takšne, da bi jih ne bilo mogoče kdaj prestopiti. Dá se jih tudi zabrisati. Ali celo izbrisati. Sam pa seveda nisem bogve kako prepričljiv dokaz za to. Bržčas zgolj lahko – docela nevsiljivo – opozorilo. Kot opomba pod črto.

Smrdelj: Pravite, da smo ljudje interpretativna bitja. Kaj to pomeni?

Grdina: Jonathan Swift je v *Guliverjevih potovanjih* tematiziral svet, v katerem bitja ne poznajo interpretacije: predmete, s katerimi se ukvarja njihova zavest in na katere želijo opozoriti druge, tvorijo kar v vrečah na hrbtih. Med seboj se sporazumevajo s kazanjem nanje. Nobenih metafor ne poznajo – ne konvencionalnih, ki so pri različnih “uporabnikih” tako izenačene, da se nanje zlahka prišije ne posebej smiselna oznaka dobesedni pomen, ne tistih, ki se zaradi edinstvenosti zlahka prištejejo med posode prenesenega pomena. Nemara more zgolj satirična domišljija opisati stanje neposredne predmetnosti brez imen, za katera Edward Gibbon z dobrimi razlogi pravi, da vladajo človeštvu, in opisov, ki si jih moramo, da jih dojamemo, narediti za sebi “dosegljive”. To pa pomeni interpretacijo. Zaradi nje je vsako spoznavanje ustvarjalno dejanje, vedenje pa potencialno ustvarjalno stanje. In od tod je mogoče kreniti na različna pota, ki se pozneje lahko zde docela nepovezljiva. Na svojem začetku pa niso niti kdove kako kontrastna.

Smrdelj: Vaši temeljni področji znotraj znanstvenega polja sta zgodovinarstvo in literarna teorija. Ob razmisleku o razmerju med zgodovino in literaturo se domala vsi refleksno spomnijo na Aristotelovo *Poetiko*, v kateri je vedo o preteklosti postavil v inferioren položaj. Kako razumete njegovo razlago in kako bi jo relativizirali?

Grdina: Najprej: stališče osebnosti, ki je avtoriteta, ni nikakršen dokaz za veljavnost česar koli. Je kvečjemu priporočilo ali utemeljitev za oblikovanje mnenja pri ljudeh, ki jim je misliti – torej početi nekaj skrajno osebnostnega in nič manj odgovornega do vsega – prenaporno. Avtoritete potrebuje tista množica posameznikov, ki se radovoljno vključi v človeško maso in se podreja že formuliranemu mnenju, ker ne prenese absolutno manjšinskega položaja, v katerega vsakogar postavi stališče, do katerega pride sam oziroma si ga dejansko ustvari. Komaj predstavljivo mnogo ljudi se zadovolji z določeno držo, po kateri jih je mogoče skupinsko razvrstiti in se potem preštovati. Najpogosteje tako ravnajo zato, da bi bili umeščeni v večino, kjer se počutijo varne. Za mišljenje pa po mojem razumevanju ni dovolj, da človeka pripelje do takšne ali drugačne držbe, marveč je smiselno, če ga popelje k takšnemu ali drugačnemu življenju, ki je že zato, ker je samostojno, edinstveno. Odpovedati se neponovljivosti zaradi komodnosti tako v sferah *vita contemplativa* kot *vita activa* pomeni zaiti v zelo problematično obliko človeškosti. Čisto dovolj je, če mnenje tistih, ki so se preobrazili v avtoritete, zares premislimo. To je prava vsebina spoštovanja, ki ne terjata nikakršnega podrejanja ali prilagajanja.

Kar zadeva samega Aristotela: misel, da je nekaj, kar je splošno, pomembnejše od tistega, kar je posamično, ni na ravni resnega argumenta. Zaradi pogostnosti in zaradi podložnosti temu ali onemu pravilu ni nič važnejše ali več vredno od česar koli, kar je redkejše oziroma izjemno. Čisto zares je samo splošnejše in razpolagajoče z večjo silo. Velikokrat tudi nasilnostjo (kakor se je izkazalo v procesu proti Sokratu, kjer so neumnost, omejenost in hudobija pokazale, da so tako v marsikaterem obče pomembnem kot v številnih parcialnih vprašanjih splošnejše od pameti, nezavrtosti in dobrote). Ni pa nujno niti močnejše ali značilnejše. Je kvečjemu bolj tipično – a to pomeni tudi povprečnejše. Bistveno pa je docela kvalitativen pojem. *Don Kihot* ali *Parmska kartuzija* sta za roman ne samo pomembnejša, marveč tudi značilnejša teksta kot nepregledne množice žanrskih pripovedi, ki nosijo to oznako in ustvarjajo njen idealni ter do poslednje trivialnosti opisljivi tip.

Dejansko gre pri splošnosti kot kriteriju česar koli za problem oziroma značilnost sleherne teorije, ki ima poleg čisto spoznavnega vedno tudi pedagoški pomen: ustrezno tematizira najpogostejše lege in položaje, tam, kjer bi lahko postala zares zanimiva, pa zanjo nastopijo težavne izjeme. Ob bistvenih enkratnostih, ki tu in tam postanejo celo navdihujoči zgled – ker niso do brezupa dolgočasen tipični primer –, pač ne more tvoriti k univerzalizmu težjih modelov. Tu mi prihaja na misel naslednja parabola: Pred leti sem poslušal ekonomista, ki je poskušal univerzalističnost ugotovitev v svoji disciplini kar najbolj plastično predočiti laikom; zato je dejal, da bi klimatologi na svetovnem kongresu o pojavu tople grede ne jemali resno kolega, ki bi jim razlagal, da so v njegovi deželi povprečne temperature iz leta v leto nižje. Ker torej on pripada večinskemu mnenju, naj bi mu nepoučeni ljudje v presojanju gospodarskih zadev namenili večjo vero oziroma zaupanje kot tistim, ki se ne vključujejo v prevladujoči tok mišljenja. A kaj je pravzaprav povedal s svojimi besedami? Nič drugega kot zgolj to, da je na kraljevski poti v politiko. Zares se je čez čas zavihtel v njeno sedlo in se znašel na položaju, od katerega višine se marsikomu zvrtil. A četudi je pripadal večinskemu mnenju – torej s soglasjem drugih verificirani drži –, ni bil ne posebej uspešen ne kdove kako učinkovit. Ne pri soočanju s splošnimi problemi ne pri odgovarjanju na posebne izzive. *Post festum* pa je, kakor patolog ali zgodovinar, vedel vse. Tudi tisto, česar na operativno učinkovitost terjajočem položaju ni znal.

In če se sedaj vrnem k Aristotelu: saj se je moral tudi sam še predobro zavedati, da je njegova misel o razmerju med pesništvom in zgodovino izrečena hudo zasilno – bolj zaradi podčrtovanja pomena večinskega in tipičnega skozi določen primer, tj. dramatiko, kot zato, ker bi zares, in ne

samo pedagoško-sistematizatorsko, se pravi na ravni tipa, držala. Kom-pleks vzgoja-izobraževanje je strukturiran sistemsko, tu pa se ni mogoče izogniti mišljenju s pomočjo modelov. Slednji so kajpak toliko boljši, kolikor razsežnejši so. Težave pa nastanejo pri konkretnostih. Ajshilovi *Peržani* gotovo povsem pripadajo poeziji – kakor pozneje Shakespearovi *Koriolan*, *Julij Cezar*, *Rihard II.*, *Rihard III.* in *Henrik V.*, ali Novačanov *Herman Celjski* –, četudi niso docela zakoreninjeni v *mimesis*; še prej je utegnilo biti takšno tudi Frinihovo *Zavzetje Mileta*. Celo najznamenitejša *Poetika* je tu nemočna.

Glede potrebe po relativizaciji Aristotelove sodbe potemtakem pravim: čutil bi jo samo v primeru, če bi bila literarna teorija bistvenega pome-na za ustvarjalnost. Ker pa menim, da ni – nekaj neizogibnega je le za poučevanje književnosti in za že demodirani čvek o diskurzu –, mi je dovolj, da mislim drugače kot filozof, čigar razumevanja so bila svetil-nik dobršnemu delu antike ter srednjega in novega veka. Sodim, da mi je zmerom stati na lastnih nogah – pred vsakomer. Nič resnega nisem, če sem dvojnik kogar koli. To na koncu koncev pomeni: nič nisem, če nisem (dejansko je povsem odveč tu dodati še zaimpek jaz ali svoj). Glede Aristotela je dobro in prav samo to, da poznam njegove misli, ker mi potem v literarnoteoretski polilog ni treba vstopati s pretresom podvigov od Adama in Eve oziroma Jupitra dalje. Literarna veda je v najboljšem primeru komentar, ki bralca spodbudi k človeško kar najdaljnosežnejšemu dojetju tega ali onega dela oziroma tako ali drugače medsebojno poveza-nega niza več stvaritev.

In nazadnje: zgodovina v strogem smislu ni v celoti znanost. V raz-krivanju vednosti, do katere se dokoplje s kritiko virov, je ne samo najprepričljivejša, marveč tudi najcelovitejša, bolj kot pripoved. Ker je znanstvena samo pri ugotavljanju, kako je kaj pravzaprav bilo, ne pa tudi v predstavitvi tega, je po moji misli ena temeljnih oblik vednosti, ne njeno posebno področje.

Smrdelj: Kaj razumete pod pojmom literarna teorija?

Grdina: Nekaj, za kar bi bilo ne samo dobro, marveč tudi potrebno, da bi bilo pri svojem obstoju neodvečno in neredundantno. A takšna je lite-rarna teorija lahko le, če je v brezkončnost odprt red, ne pa sistem, ki služi kvečjemu definitivističnemu razporejanju in tvorbi modelov. Slednje zanima samo stroko, ki koristi zgolj blagostanju svojih promotorjev. Zna-nost, ki je nekaj drugega, pa se prav sedaj znajdeva v novem položaju: zaenkrat je ugotovitveno še preliminaristična; govori lahko nedokončno.

Ne more še domnevati, da je že povsod prišla do slutnje temeljnih odkritij, po katerih bi bil njen predmet v glavnem ustvarjanje novega in ne več razkrivanje obstoječega. Tu in tam pa si seveda že lahko predstavlja obrise (do)končne teorije obstoječega. A tudi novo že kar nekaj časa ustvarja. Kadar se torej stroka sklicuje na znanost, gre praviloma za veliko ukano. Pri literarni teoriji še prav posebej. Sploh pa na Slovenskem.

Literarno teorijo si predstavljam kot interpretativno služenje književnim stvaritvam. To početje ima značaj kritičnega komentarja, kar pa ne pomeni vnaprejšnjega izključevanja katere koli oblike izraza slednjega. Kot tvorka literature – kar je lahko, če le-to pojmuje kot tak ali drugačen sistem – je teorija zmerom nebogljen, saj nikoli ne more izpeljevati sklepov na podlagi vseh primerov, na katere se nanaša. Človeško življenje je pač omejeno z dimenzijami, ki jih metaforično označuje pojem čas.

Nadalje tudi ne gre spregledovati, da je *sir* Karl Raimund Popper nanižal vrsto razlogov, čemu je zamisel o deduktivno izpeljanih znanstvenih sklepih himerična. Nikomur ne bo odveč, če jih premisli. Ljudje, ki iz posameznih primerov izpeljujejo zakone splošnega, zmerom kaj zanemarijo ali spregledujejo. Razloge, zakaj počno tako, vedno najdejo – v (a) tipičnosti oziroma (ne)reprezentativnosti tega ali onega primera. A pri takšnih operacijah gre ponavadi bodisi za (samo)prevaro bodisi za nadduto in z učenostjo globoko podkleteno nevednost. Celotna literarnovedna tipologija in aplikacije sistemskih teorij v območju književnosti oziroma umetnosti žive od približnosti in ocen, ki nimajo nobenega smisla, če niso normotvorne oziroma kategorialno zavezujoče – kar pa pomeni tudi nasilne. Pri kolikor toliko razsežnem opusu je tipologijo mogoče izdelati samo za posameznega ustvarjalca. To je pri pretresu recepcije Krleževih del imenitno pokazal Stanko Lasić. Literatura dejansko nastaja iz prepletov vednostnih skupnosti, ki se oblikujejo ob posameznih delih.

Navedel pa bi rad še eno ilustrativno sentenco, ki seveda nima veljave dokaza, je pa imenitno povabilo za vstop v intrigo, ki se ji reče polilog o literarni vedi. Tomaž Luckmann je nekoč dejal, da niti razlagalci besedil ne živijo v tekstih, marveč doma. Interpretatorji česar koli dejansko ne počno nič posebnega: delajo tisto, kar človeka ne premika iz njega samega. Moč je reči, da le intenzivneje živijo. Če svojo “zadevo” pojmujejo drugače, tvegajo, da se znajdejo v podobnem položaju kot Sokrat v Aristofanovi komediji *Oblaki*. Še tako imenitnemu “mislišču” navkljub.

Smerdelj: Kvintesenca vaše umetniške dejavnosti tvorita pisanje in prevajanje libretov. Slednja dejavnost je v slovenski kulturni dediščini s kvantitativnega stališča – v primerjavi s številom umetnikov in umetnic

v drugih panogah umetnosti – relativno kolateralna, kar kakopak ne pomeni, da imamo malo libretistov. Kateri razlogi so vas prepričali, da ste svoj umetniški talent začeli razvijati ob pisanju in prevajanju opernih ter operetnih besedil?

Grdina: Okoliščine, med katere sodijo tudi razlogi, ki so na slabem glasu zato, ker jih je mogoče najti za sleherno, tudi najbolj zavrženo početje, nimajo tolikšne moči, da bi me prepričale k čemur koli. Z njimi si – večinoma izgovorno – pomagajo tisti, pri katerih ustvarjajoča domišljija ni sposobna utelesitve v čem, kar je kaj več od zgolj namena ali načrta ... Ljudje seveda nikoli ne morejo biti okoliščina: tudi najprosojnejši med njimi so “večvalentni” in kot taki neomejljivi na abstrakcijo, ki se ji v fiziki pravi točkasto telo. Ne bivajo samo v racionalizirani pripovedi o zgodovini, kjer enemu vzroku – kot člen v verigi – sledi ena posledica, marveč v sedanjosti, kjer se njihova dejavnost prepleta z mislimi, besedami in dejanji drugih.

Neznosno bombastično je izgubljeni besede o lastnem talentu. Pri mojem skrajno pomožnem in ponižnem ukvarjanju z libretistiko gre za samospoznano dolžnost, ki se ji je sčasoma pridružil tudi kanček znanja, iztisnjenega iz naraščajočih izkušenj. Tistih 5000 ali 6000 verzov, ki sem jih ziral v tem okviru, pač ni umetnost. Je pa sad tega truda slednji omogočil priti do ljudi, ki jo potrebujejo. Del ima samo potencialno možnost celote, nima pa njenih lastnosti: za operni ali operetni libreto to velja kot nemara za nič drugega. V mojem primeru gre samo za skromen – nikakor ne posebej naporen – trud v večjo slavo glasbe, katere izraz je med vsemi vejami umetnosti zaradi zgodnjega razvoja sluha pri človeku zanj komaj predstavlja temeljnega pomena. In bolj ko je libretist neopazen oziroma nemoteč, boljši je. To ne velja samo za tehnično mojstrske izdelke Eugèna Scriba in njegovih pomagačev, marveč tudi za verze Huga von Hofmannsthal in Stefana Zweiga, ki sta pisala za zanosnega Richarda Strausa, za Paula Verlaina, ki je koval stihe za šarmantnega Emmanuela Chabrierja, ali za Whystana Hugha Audna, ki je skupaj s svojim partnerjem Chesterjem Kallmanom kolaboriral z Igorjem Stravinskim & Co.

Izvirnih opernih besedil v našem jeziku je približno toliko, kot jih je uglasbil Gaetano Donizetti ali kot je odrskih del – v dobršem delu predlog za uglasbitev – napisal za Slovence tako vzpodbudni dunajski dvorni pesnik Metastasio. Zato je razumljivo, da so si slovenski mojstri pomagali z libreti v drugih jezikih. Pri tem pa so velikokrat naleteli na mazače, ki niso obvladali obrtne plati pisanja za oder. Teater terja mnogo znanja in premišljevanja, saj mora sleherna oseba imeti zelo dobro utemeljitev za

to, da se pojavi pred očmi recipientov, ki bi lahko v trenutku, ko so zaposleni s to ali ono predstavo, počeli toliko drugih stvari. Časa seveda nihče nima na pretek. Sploh pa ne toliko, da bi ga lahko gubil z nebistvenostmi. Prav je, če se človek ne podcenjuje in ne naseda tatovom pozornosti, ki ga hočejo zaposliti s seboj.

Toliko in toliko let pozneje so nekdanje libretistične “katastrofe” slovenskih skladateljev za uprizoritev še vedno ovira: resda se lahko kako delo izvede tudi samo zaradi historične pomembnosti, toda to zanj pomeni, da se ga postavi v toplo gredo. Ustvarjeno pa je bilo za življenje v (človeški) naravi. Ker mislim, da so problemi ljudi zato, da se rešijo – ne pa presežejo, kakor se je ravnalo z njimi v veliki večini 20. stoletja (slednje je za mnoge opere pomenilo, da se niso izvajale) –, pravzaprav nisem imel nikakršnih dvomov, kako naj ravnam ob srečanju s še neizvedenimi ali zaprašenimi partiturami. Josip Ipavec, Viktor Parma in Marjan Kožina, ki sem jim pomagal na operni ali koncertni oder, so v svojih opusih tako živi, da bi bila velika škoda, če ne bi bili moji – in naši – polnokrvni sodobniki. Saj jih lahko dobro spoznamo, na najčistejši način, se pravi po delih. Tudi opera Emila Hochreiterja *Domov* bi bila vredna enake usode kot Ipavčeva *Princesa Vrtočlavka*, Kozinova *Majda* ali *Dekle z Jadrana* ter Parmove *Caričine amazonke*, *Ženin v zagati*, *Stara pesem* in *Zlatorog*. Zadnji dve sta potrebovali samo nova prevoda, medtem ko je bilo treba prej naštetim oper(et)am besedilo pripraviti na novo; posamezni deli partitur so bili napisani za glasove celo brez vsake – ne samo brez življenja nezmožne – libretistične predloge ...

Ko sem se prvič loteval pisanja opernega teksta, se je eden od sedaj delujočih slovenskih skladateljev – ker ni najslabši med njimi, si jemljem pravico, da ne navedem njegovega imena in ga ne spremenim v eksemplarni primer samopromotivnega ustvarjalca – s tako pristnim porogom posmehoval mojemu namenu, da sem se doživljal kot prava gora naivnosti. Tri leta pozneje je bila *Princesa Vrtočlavka* zmagovito krščena. Od takrat si mislim svoje o vsevednih strokovnjakih in o njihovem napočetnem posmehovanju “neobremenjenosti”.

Smrdelej: Ko ste se pred sedmimi leti za revijo *Sodobnost* pogovarjali z Meto Kušar (*Sodobnost* 4/2007), ste dejali, da je umetnost “živa in raznovrstna” in da nastaja “praktično v vsaki legi”. “Toda spomnimo se,” ste nadaljevali, “da so v nacističnih koncentracijskih taboriščih interniranci izvajali tudi opere,” zato ker je opera “umetnost *par excellence*.” Ali lahko precizirate vašo misel in pojasnite, zakaj operi pripisujete primat?

Grdina: Nisem mislil na primat, marveč na to, da opere brez vsaj sence umetnosti ni: nastala je tako pozno, da je lahko bila že docela umetniška zamisel. To vsaj malo zaznamuje tudi tista dela, ki niso skozi stoletja ustvarjalno energijo oddajajoča sonca. A nekatere opere – kot Aubertovo *Nemo dekle iz Porticija* – so vendarle bile sposobne zakuhati revolucijo, medtem ko so bile druge – denimo Smetanova *Prodana nevesta* ali Krásov *Brundibár* – izraz neuničljive potrebnosti umetnosti življenju ob njegovi skrajni izpostavljenosti, npr. v nacionalsocialističnem koncentracijskem taborišču Theresienstadt. V literaturi je bržčas samo *Koči strica Toma* uspelo ustvariti tako celovito človeško razpoloženje, da se je pod njenim vplivom vsaj deloma spremenilo vse, za kar se je poprej zdelo, da je trajno. Rilke je v sonetu o Mohamedu pripisal takšno moč tudi Preroku.

Drama lahko nastane v območju docela religioznega občutenja, roman ali pesem moreta biti zamišljena in izvedena samo v vzgojnem ali slavilnem okviru, ples utegne biti včasih zgolj zabava – ali celo izraz želje po življenjski normalnosti, kakor je bila plesna manija po prvi svetovni vojni, ko so se milijoni vojakov vrnil domov iz rovov, v katerih so gnili štiri leta, ter so želeli veliko spremembo v svojem življenju demonstrirati z gibanjem v tričetrtinskem taktu, ki so ga bili vajeni iz časov, ko še niso bili prisiljeni korakati v dvo- ali štiričetrtinskem taktu koračnic ... Z opero je drugače. Zanje vsakdo ve, da je čisto gledališče posebne vrste. Če je teater norišnica, je opera njen zaprti oddelek. Lahko pa bi uporabil tudi primerjavo z državo, stisnjeno na nekaj sto kvadratnih metrov. Njena zgoščena normalnost je videti neintenzivni običajnosti vsakdanjosti hudo čudna. A tako je v nevarnih razmerjih med umetnostjo in vsakdanjostjo tako ali tako zmerom.

Opera je bila priklicana v življenje po pomoti, v času, ko so v okviru civilizacije renesanse hoteli do zadnje potankosti obnoviti starogrško gledališče – nekako tako, kot so verski reformatorji malo prej poskušali vnovič obuditi prvotno krščanstvo. Te težnje seveda niso mogli uresničiti, saj za religioznoobredno razsežnost tragedije ni bilo več prostora. Podobno kot verski reformatorji so lahko tudi obnavljavci grškega gledališča zgolj sledili svojim predstavam o nekdanjem stanju. Renesančni ljudje so bili kristjani od glave do peta, resda drugačni kot večina prebivalcev srednjega veka, a poganski bogovi so jim vseeno lahko bili predvsem alegorije za takšne ali drugačne človeške, zlasti vladarske značilnosti. Pa seveda tudi junaki razgibanih zgodb. Zato si je Boccaccio tudi dal kar izdatnega opravka z njimi.

Gledališče, ki ne more vstopiti v prostore vere, je že zaradi svoje posvečujočnosti vedno vsaj malo v območju umetnosti. Celovit vstop

vanj mu še zdaleč ne uspe zmerom – toda uspeh je samo priznanost s strani drugih, kar pomeni, da ni nič bistvenega. Operna zgodovina je polna fiascov in posmrtnih vstajenj. Pa seveda tudi praznih darov na oltar. Za religioznost, ki se razodeva skozi uprizarjanje – in s tem ne mislim toliko na učinek kot na samo izvajalsko dejanje –, je bilo v novem veku vsekakor že prepozno. Česa takega se ni posrečilo pričarati niti Richardu Wagnerju – najboljšemu Grku med ljudmi, rojenimi od začetka renesanse do danes. Resda njegovi germanski junaki vihtijo meč Notung in ne tistega, ki preseka gordijski voz in daje oblast nad svetom, toda na neki način je bil Wagner vendarle zavojevalec planeta (kakor pred njim v docela napoleonski maniri Rossini). V njegovih prizadevanjih je mnogo več helenskega kot tevtonskega. A Wagnerjeva teatarska “religioznost” se je po dolgih letih ustvarjanja značilno sklenila v nemara najbolj katoliškem gledališkem delu, kar jih je – v “oder posvečujoči slavnostni igri” *Parsifal*. Nove vere, ki bi pripadala starogrški religiozni paradigmi, po tematiki pa bi bila germanska, očitno ni bilo mogoče skovati. To je zelo razburilo Friedricha Nietzscheja, klasičnega filologa, ki je inspirancijo našel v Wagnerjevih teoretskih predpostavkah. Bistvena ideja njegove filozofije, večno vračanje istega, se je v Wagnerjevem izjalovljenem poskusu ustvaritve grški tragediji vzporednega religiozno učinkujočega gledališča najjasneje izkazala za to, kar je – za utvaro. (Nekaj takega bi bilo mogoče samo v svetu končnega vesolja in nedeljivih atomov.) Nietzsche je nazadnje, da bi zabrisal nezaželene sledi navdihovanja pri navsezadnje le povsem drugače usmerjenem in “neuspešnem” Wagnerju (namesto vernikov je ustvaril fanatike), le-tega – kakor je v študiji *Bayreuther Passion* prepričljivo pokazal Manfred Eger – začel srdito napadati. Da ja ne bi kdo pomislil, da mu kaj dolguje ...

Smrdelj: Kakšna je povezava med dramatiko in religijo ter zakaj nastaja drama v religioznem kontekstu?

Grdina: Drama in verski obred oblikujeta občestvo tistih, ki jih združuje določena vednost – in to kljub temu, da ostaja marsikaj bistvenega skrivnostno. Zato ju je vedno znova vredno izvajati oziroma prisostvovati ponovitvam izvedbe, ki nikoli niso popolni dvojniki, saj v ljudeh ničesar ne puščajo na prejšnjem mestu. Ne samo smisel, marveč tudi izraz vednosti dosega prav to. Drama in verski obred sta to, kar sta, dokler vsaka njuna izvedba ljudi ne pušča, kjer so bili s svojim duhom poprej.

Ne vem, ali se drama vedno pojavi v religioznem kontekstu, ker dogajanj v mnogih dobah na različnih koncih sveta ne poznam v dovoljšnji

meri, da bi imel o tem kakšno mnenje. (Nikakor ne sodim med ljudi, ki bi se jim zdelo potrebno imeti sodbo o vsaki stvari.) Na tleh evropskega kontinenta pa je do tega prišlo v antiki in v srednjem veku. Grška tekmovalnost v prikazu mitov in usode – tudi kadar je ta, kakor pri Frinihu in Ajshilu, sodila v zgodovino – so sodila med tiste vrste dejanj, ki v ljudeh ničesar niso puščala na prejšnjem mestu. Tekmovalnost med posameznimi variantami ni učinkovala profanizirajoče oziroma spuščajoče, marveč povzdigujoče.

V srednjeveški Evropi, ki je ljudem za cilj postavljala posnemanje Kristusa, so bile dovoljene zunanje manifestacije v tem smislu. Na “čisto” igranje se ni moglo gledati s prijaznim očesom, saj se je človek v njem kazal kot nekdo drug od osebe, za katero ga je ustvaril ljubi Bog. Posnemanje Kristusa pa ni bilo razumljeno kot uprizarjanje. Ni torej šlo za držo, marveč za nekakšno povzdigujoče gojenje oziroma žlahtnjenje življenja. Da je bil srednjeveškemu človeku še posebej blizu trpeči Kristus, ki se je pojavil v pasijonskih procesijah in duhovnih dramah, je zaradi prenapolnjenosti njegovega sveta s strahom in negotovostjo – njun izraz so močno utrjeni gradovi na težko dostopnih vzpetinah (ali včasih v velikih jamah), ki jih v brezskrbnih časih nikomur razen bavarskemu pravljичnemu kralju Ludviku II. ne bi prišlo na misel graditi – razumljivo ...

Ta odgovor je seveda lahko le skrajno improviziranega značaja, ker se na vprašanja z zakaj ne da odgovoriti brez preostanka. Še za knjigo je to preobsežna tema. Pa tudi: kar je poimenovano z imenom resnica, ni ne subjektivno ne objektivno, marveč osebno. Kar nosi to oznako, je v bistvenem smislu iz človeka, ki ve zanjo in jo izgovarja.

Smrdelj: Leta 2011 ste v samozaložbi izdali dramo v dveh dejanjih z naslovom *Nočna straža večnosti*. Čeprav je drama izšla v nakladi dvesto izvodov, je v Ljubljani ne moremo dobiti v nobeni knjižnici; bržkone nisem zato nikjer našel nobene recenzije. Kateri razlogi so botrovali temu, da ste se odločili za neprodajno izdajo?

Grdina: Zelo preprosto: gre za čisto osebno(stno) zadevo. V primeru takšnih knjig je najlažje – in za vse druge tudi najmanj obremenjujoče –, da izidejo kot zasebni tisk. Javnost so v tem primeru ljudje, ki se avtorju zdijo potrebni za takšno vlogo. Pa ne v smislu, da ga konstituirajo kot ka(ko)r koli pomembnega, marveč kot sogovorniki.

Prav tako ni treba, da je vse na prodaj. Še manj, da se vse reklamira. Ne vem, če je treba vedno računati z učinkom ali uspehom. Največje tragedije se odvijajo v tišini (enkrat je Nietzscheju le ušla nebombastična

formulacija, ki je vredna njegove misli). Nemara se tu kaže moj skrajno neaktivistični, a v marsikateri zadevi zelo strogi *nekapitalizem* (ki ga je razvpiti novoliberalni ekonomist, ki je svoje čase objavljajal pesmi, javno razglasil za socializem stalinskega, se pravi zelo trdnega kova). Paradoks zagnanih *antikapitalistov*, ki se kot taki razkazujejo ob vsaki priliki, je, da so vedno pripravljeni na dobro kupčijo. Na križišču med Marxom in *Kapitalom* so se odločili za kapital. Tretja pot očitno zmerom obstaja. Praktično vse naredijo za denar, ki se mu reče subvencija. Komaj pregledna vrsta jih stoji pred državnimi institucijami. Nato se igrajo alternativo – ki jo plačuje, včasih pa tudi reklamira *establishment*. Logično je, da so ga potem vredni. In da niso nikakršna alternativa, temveč zgolj institucija tega imena. Edward Gibbon je imel zelo prav, ko je zapisal, da človeštvu vladajo imena.

Sploh pa: vsi ljudje tudi nimamo potrebe po priznanosti s strani drugih; njihova pozornost je čisto dovolj. Javnost je zaznamovana s tekmovalnostjo, a to veseli le nekatere; kdo lahko misli tudi (na) neprimerljivost vseh edinstvenosti. Vrstnorednost je stvar zelo preprostih ljudi – tistih, ki klasificirajo. Globlje razlikovanje, ki lahko vse pusti tudi v celovitosti sveta, jim ni dano.

In še nekaj: knjiga je lahko darilo ne samo v formalnem, marveč tudi v slehernem pogledu. Natanko takšna je *Večna straža*. Nikoli mi ni prišel na misel kakršen koli razlog, za kaj bi bili recenzenti zares pomembni. Tega ne mislim prav nič okrutno: potrebni so nemara že, da se preveč ljudi ne ukvarja s stvarmi, za katere je poraba časa njegova potrata. A malo jih je, ki tako razumejo svojo stvar.

Smerdelj: Ali nam lahko pojasnite ustvarjalno genezo tega dramskega dela?

Grdina: Dovolj preprosto je: povedati tako, kot je – ali pa: bi lahko bilo –, in pri tem ne tekrovati ne s Puškinom ne s Petrom Shafferjem. Mar ni celo na cesti prostor za tri, če so zadosti pametni? Vem sicer, da tega nikoli ni modro poskušati, a se vseeno kdaj zgodi ... V svojih dunajskih letih sem si tudi mogel ustvariti jasno predstavo o tem, kje se je kaj dogajalo, vendar mi to ni nič pomagalo. Pri takšnih stvareh ni olajševalnih okoliščin. Niti zgledov. Niti tekstov, od katerih bi se bilo treba razlikovati. Nasploh je strah pred neizvirnostjo pomemben uničevalec ustvarjalnosti. Nemara je zanjo prav toliko usoden kot krojenje po šabloni. V gledališču to iz večera v večer dokazujejo avtorji, ki si ne upajo premisliti Ibsenove tehnike – ne kot zgleda ne kot svarila. Sicer pa človek zmerom premalo

ve. Najgloblje stvari pa izve, kadar ustvarja. Tedaj utegne spoznati celo kaj takega, kar pozneje ve, ne da bi eksplicitno izvedel. Takšne ali drugačne analize obstoječih stvari so kdaj tudi prekratke. Mogoče bom pri tretjem ali četrtem dramskem tekstu znal vsaj približno dovolj. In tudi zadosti nekomplificirano.

Smerdelj: Intervjuvancem vašega formata se prepogosto zastavlja vprašanje o vlogi kulture in literature v družbi, zato bi vas raje povprašal o vlogi glasbe v (slovenski) družbi: je njen pomen ves čas enak ali se spreminja? Kako jo razumete vi?

Grdina: K sreči nisem Hanns Johst in ko slišim besedo družba, ne iščem browninga – ker v nekaj, česar ni, ne moreš streljati. Tudi če znaš. (Jaz, mislim vsaj, ne več. Streljanje le ni kot vožnja s kolesom, ki jo obvladaš, ne da bi jo posebej velikokrat prakticiral.) A k bistvenemu: če ljudje, ki govore o takšnih in drugačnih sobivanje omogočujočih vrednotah, ustaljenih paradigmah itd., počno potem, ko se država ali kakšen drugi s prisilo razpolagajoči aparat sesuje, kar se jim zahoče – kako to gre, smo videli in slišali pred ne tako davnimi leti v tragično preizkušeni Bosni, v poprejšnji zgodovini pa seveda še nepreštevnokrat –, potem nečesa skupnega, v čemer naj bi bili vsi, ni. Najdevanjem še tako obič in pogostokrat uporabljanih komunikacijskih signalov, ki se potem skušajo prikazati kot dejanska imena, navkljub ne. Seveda obstaja nekaj takega kot družba; tudi želja tistih, ki bi radi disciplinirali druge tako, da jim ne bi bilo treba zganjati nasilja nad njimi, je prisotna, toda to še ni družba. Je samo odvod države – ali pa kake druge strukture, ki zmore ljudi disciplinirati z neizogibnim vključevanjem v breztežne pojmovne mase, v katerih se skozi proces, ki se mu reče prilagajanje, tako ali drugače omejujejo sami. Položaj v družbi je potemtakem položaj, ki ga vsem(u) odmerjajo tisti, ki so druge sposobni ujeti v take okvire.

V deželi, kjer je prišlo v 20. stoletju do tolikih menjav elit in orgij “novih ljudi” – ne zgolj *nouveau riche* – kakor na Slovenskem, čemur je nato sledila še zamenjava elit z avantgardo, od nečesa takega, kar naj bi bilo družba, ni moglo ostati veliko. Leta 1914 začeta doba brezsrarnosti, ki je omogočila vsakršne skrajnosti, je postala era katastrofe socialnega projekta, začrtanega v razsvetljenem času, ko se je stanovski red razgalil kot prehudo entropičen, in to v vsakem pogledu. Življenje pri nas prav zaradi prevlade prelomov nad stalnicami ni moglo spreminjati samo tistega, kar je bilo potrebno novih oblik in izrazov. To še posebej prizadene glasbo, ki za svoje celovito obstajanje potrebuje razsežno infrastrukturo – ne samo

ustvarjalcev in recipientov, temveč tudi izvajalce. Po možnosti vrhunske. Njihova vrhunskost seveda ni samo stvar nadarjenosti, temveč tudi vztrajnega dela in naraščajočih izkušenj. Te se najhitreje pridobijo v okolju z jasnimi in neponaredljivimi kvalitativnimi kriteriji, kjer “prah noben se ne zgubi”.

Glasba, ki ima v človeškem bivanju, sploh pa v civiliziranem življenju tolikšno vlogo, kot ji jo namenja že sama navezanost na sluh – ta tako zgodaj razviti instrument zaznave, da ničesar ni treba utemeljevati s Platonom oziroma njegovimi napotki za delitve ljudi –, v takšnih razmerah ni mogla biti deležna sprememb, kakršnih je bila drugod. In že te niso niti malo razveseljujoče, kar je v 20. stoletju bržčas najbolj realistično – nikakor ne pesimistično – opisal Arthur Honegger. Že nenehno višanje intonancijskih višin je skrajno zoprna reč, zaradi katere imajo pevci v Beethovnovi *Odi radosti*, katere del nam je sedaj tudi ena od himen, neznanske in nepotrebne težave. Dandanes bi Gilbert Duprez, ki je leta 1831 kot prvi med velikimi tenorji zapel visoki C “iz pljuč”, tega nemara ne zmoget več. Rečeno cankarjansko: položaj glasbe je v bolj slabem položaju. In to mislim: med ljudmi. Ne v kakih manj usodnih prostorih. Tako enostavni, tako enolični in tako nasilni ritmi kakor dandanes še nikoli v zgodovini niso butali v človekovo bivanje. Zvočna primitivnost – dejansko onesnaženost, ki ni nič drugega kot organiziran hrup – še nikdar ni terjala tolike pozornosti zase in je kradla umetnosti. Pa ne samo njej, marveč vsem bistvenostim in potrebnostim.

Smrdelj: Kako pa je (bilo) s slovensko produkcijo klasične glasbe?

Grdina: Ne znam povedati na način, ki bi bil ujemljiv v obseg intervjuja. Še ne vem dovolj o tem, o čemer sprašujete – in zelo verjetno tudi nikoli ne bom. Če bi bil dramska oseba, bi pa ponudil še tale alternativni (ne) odgovor: Večina tukajšnjih piscev o glasbi bi pri priči ostala brez kruha, če bi ustvaril knjigo na temo tega vprašanja – pa čeprav je ne bi nihče prebral. Tega v teh težkih časih seveda nikakor nisem sposoben hoteti. Danes, žal, ni več predpisa, ki je veljal v času francoskega “starega režima” in ki je pekem zapovedoval prodajati pecivo za ceno kruha, če je slednji pošel (in opozorilo nanj je Marijo Antoaneto pomagalo skrajšati za glavo). Treba pa se je zavedati, da je glasba v svojem jedru zahtevna umetnost in ne ambientalno ozadje; ker se tega ljudje ne zavedajo več jasno, je usodno prizadeta tudi tišina. In nič drugače ni z molkom. Nemara je od tod naprej vse, kar je potrebno reči, mogoče zlahka logično izpeljati. A pod pogojem, da je človek novodobni Katon, ki ve, da je Kartagina že porušena – pri čemer kakšne bistvene utehe to nikomur ni prineslo – in zato zmerom

pravi samo še: Sicer pa mislim. A po svetu se čisto potihoma razlega vprašanje, ki ga je registriral že Karl Kraus: *Quousque tandem abutere, Cato, patientia nostra?*

Smrdelj: Na tak, "alternativen" način bi se lahko odgovorilo tudi na vprašanje o trenutni vsesplošni krizi, ki smo ji priča; mnogi imajo odgovore in rešitve, toda nihče zares ne ve, kaj se dogaja. Zato bom tole vprašanje formuliral nekoliko drugače: slovenski osamosvojitveni procesi so se v začetku devetdesetih let zgostili in doživeli kulminacijo – nastala je slovenska država. A vendar smo se še ne polnoletni znašli v zapleteni krizi, ki še vedno traja. Kaj smo storili narobe?

Grdina: Nikjer noben "mi" ne zadeva vseh, na katere se naj nanaša. Zato brezalternativno – kajpak to mislim le zase – odgovarjam: Nekateri niso naredili narobe skoraj nič, drugi pa praktično vse. Pri nas ima neznansko mnogo besed zelo posebne pomene: avantgardi se reče elita, slepariji ustvarjalno knjigovodstvo, podkupnini se reče motivacija... Skratka: ne razumemo se. Meje mojega jezika po pomenski plati na Slovenskem več kot očitno niso meje mojega sveta; govorimo – docela nehote – tudi o tistem, o čemer bi mogli le molčati. Toda težava ni v metaforičnem preobilju – navsezadnje je tudi George W. Bush tarnal nad preveliko semantike –, marveč v stesnitvi pameti v ničemur več podobne poenostavitve. Pri nas lahko dandanes napišete uspešen nesatirični roman, katerega liki so tako "ploščati" in vsestransko nekompleksni, da povsem zares najdevajo razlog oziroma že kar krivdo za raznoglasja med Slovenci in Srbi v Grafenauerjevem *Pedenjpedu* oziroma pri Jovanu Jovanoviču Zmaju. Estetiziranje predsodkov je v nekomedijskem kontekstu vedno bilo politika. Tudi danes je. Drži pa nekaj: v Jurčičevem, Kersnikovem in Tavčarjevem času tako enostavno zasnovane osebe ne bi mogle nastopati niti v povestih za "prosti narod".

Ob tem se tudi vsi spoznajo na vse – vendar na nič drugega. Vrstijo se nenehne mobilizacije, enkrat proti zagovornikom novega (tj. reaffirmiranega) liberalizma, ki so izenačeni kar s hudodelci, drugič proti katolikom, ki so zmerom priročna tarča za tiste brezbožce, ki se morajo nenehno prepričevati, da ne verujejo več in da so ubrali pravo pot, tretjič proti konservativcem, ki jih pri nas ni niti za vzorec in so zato priročno nemočna tarča, četrtič proti Evropi – potem ko so nas pred dvajsetimi leti ušesa bolela od "Evrope zdaj!" in podobnih krilatice –, petič proti filozofiji in tistim, ki znajo izreči več kot pol stavka, ne da bi pri tem prišlo

do zeva med hotenim pomenom in realiziranim smislom povedanega ... Brez konca. Dualizem, ki ljudi razdeli v dve skupini, na naše in ostale, je notranja potreba enostavne pameti. Tiste, ki si iz svojih tesnob pomaga s sovraštvom in vidi potrebo po nenehnem bojevanju, s čimer je zmerom na poti k triumfalističnemu eliminacionizmu, se pravi uničujočem izbrisu vsega, kar je drugačno od njenih spačenih oziroma karikiranih predstav.

A: kdo lahko zavozi vse – in za vse? Saj vendar vemo, da je celo ob Hitlerjevi Nemčiji obstajala, tudi dejavno, še ona druga večna Nemčija. Tako – vendar na drugačen, naš način – je tudi s Slovenijo. Pa naj bo v še tako hudih škripcih. Za žive ljudi ni mrtvih situacij. Ali kakor je sporočil Leonard Bernstein Jevgeniju Jevtušenku: “Živi, preden umreš.” Večno se tega imperativa res ne dá odlagati.

Po prvi svetovni vojni so povsod govorili: “Nazaj k normalnosti!” A podobno kot tedaj ljudje niso bili vztrajni pri tem, da bi živeli, kar so mislili oziroma hoteli, tako tudi sedaj hlastajo po takojšnjih in preprostih rešitvah. (V slovenščini je “preprost” lahko evfemizem za neumnost; zahodnofrankovski kralj, ki se v našem jeziku označuje kot Karel Preprosti, je onstran Kolpe in Sotle Karlo Glupi.) A normalnost ni enostavna. Po drugi strani tudi ni patološka, kakor se tudi zatrjuje, da bi se ji spodmaknilo tla pod nogami – in bi postalo mogoče vse, kar se dá zamisliti oziroma narediti.

Je pa še nekaj: avtoritarni glasovi nam kar naprej dopovedujejo, da Slovenci nismo takšni, kot si mislimo, da smo. In ker naj ne bi imeli lastnosti oziroma značilnosti, za katere menimo, da jih premoremo, se moramo počutiti krive, lažnive in bogvekakšne vse še. Pri nas naj bi torej bilo vse izmišljeno in potrebno spreminjanja pod vodstvom tistih, ki se razglašajo za posestnike prave vednosti. A nekateri – celo mnogi – vendarle so takšni, kot si predstavljajo, da so. Zlasti tisti, ki se nimajo kam skriti, če bi jim v vsakdanjem življenju spodrsnilo. Nikjer niso vsi ljudje samo takšni oziroma drugačni. Vsi, ki govore o tem, kakšni da (ni)smo, so bili pri stehtanju namenov svojih besed najdeni prelahki.

In še dalje: nenehno smo prisiljeni poslušati, da česa nismo vredni, če te ali one reči ne razumemo ali naredimo na tak način, kot si kdo predstavlja, da bi jo morali. Spet velikanska pomota: človek je vreden sam po sebi, iz svojega življenja.

Torej: kamor koli se zazre oko, je videti (skoraj) same poenostavitve. Gre pa za zelo zavestna popreproščenja, ki omogočajo dualistično, k eliminacionizmu usmerjeno interpretiranje stvarnosti. Na enem bregu so eni, na drugem drugi – a za tretje, četrte, pete itn. možnosti kot da ni. A če je življenje kaj, je predvsem možnost. Česa? Bolj ali manj metaforično

vsega, kar si lahko zamislimo. Nismo kar enostavno razumna bitja, smo pa tega zmožni. Nismo tako enostavni, da bi vse težave bile samo v enem razlogu. Sploh pa: naredimo vse po diktatu razlogov? Nikakor ne. Zelo redko upoštevamo samo en razlog. Kaj smo torej naredili narobe? Poenostavljali smo. Dobesedno do stopnje paleolitika, katerega prasimbol je po eni od redkih nespornih misli Oswalda Spenglerja granit. Tudi slovensko sedanost, zaznamovano z novim barbarstvom, ki je od starejšega usodnejše zato, ker razpolaga z vsem tehnološkim instrumentarijem civilizacije, je začel determinirati ta prislovično trd material.

Intelektualni pobudniki tega zasuka so si na svoje rame natovorili strahotno odgovornost za kaotično povezovanje vsega z vsem, ki je značilna za barbarstvo. Prva žrtev takšnega preobrata je zmagoslavje netolerance in eliminacionizma. Če bi se to zgodilo v Franciji, bi že govorili o novi izdaji intelektualcev. Prav ti ljudje so s prepomenjanjem besed naredili novo dejanskost, ne pa tudi nove stvarnosti. Netoleranco smo že živeli, zelo dolgo. Čisto v duhu dualizma se zdaj išče en sam (pra)razlog vsem tegobam v ravnanjih tistih ljudi, ki se jih razglasi za druge – nekako tako, kot je to videti in slišati v Lelouchovi filmski freski *Les Uns et les autres*. Filozofi, ki v svojih ideoloških multipraktikih kristalizirajo glavolomno trdo ideologijo sedanosti, so že začeli javno razglašati, da nekateri ljudje niso vredni nič. Nekdanji dialektični monizem, v katerem je bilo eno stališče vedno pravo (samo da se mu je reklo napredno), vsako drugačno pa je bilo razumljeno kot njemu nasprotno in je kot tako veljalo za oviro, ki obstaja le zato, da se jo premaga, je klecnil pod težo stvarnosti. Sedaj pa smo spet pri tiščanju slednje v bipolarne obrazce, ki so nenadomestljivi pri dojetanju življenja kot boja. A doba, ki se je začela s Heraklitovimi spoznanji, je mimo. Mir ne more biti več še nadalje dojeman kot permanentno spopadanje nizke intenzitete – ki lahko kadar koli preide v višjo. Življenje vsakogar od nas je tako interaktivno povezano z drugimi življenji, da že načelno ne more biti neprizadeto oziroma osiromašeno ob totalnih sekanjih vezi, ki jih prinaša bodisi prikrito bodisi odkrito spopadanje. Seveda to ne pomeni, da smo obsojeni na neželene povezave: iz spletov kompleksnih medsebojnih zvez je mogoče oditi s samoosamljanjem. Drugače verjetno ne več. Atomska doba je razkrila povezanosti sestavin najrazličnejših velikosti tudi tam, kjer so poprejšnji časi videli in mislili nedeljive celote. A vse to ni kaotično oziroma barbarsko. Povezano je na drugačne, usodno smiselne načine.

Zavedati pa se gre še nečesa: v boju je zmaga ne samo največ, marveč tudi edino pametno, kar lahko človek naredi. Vse drugo ga bistveno

ogroža. V mirnih razmerah pa je mogoče tudi prepričevati ter narediti še marsikaj drugega. In to brez ogrožanja.

Čemu je prišlo do tega? Problemov nismo reševali, marveč smo jih hoteli preseirati. Prva možnost je vsakdanje človeška, druga pa pripada le tistim, ki kot junak d'Annunzievega romana *Forse che sì, forse che no* pravijo: "Ni boga, če to nisem jaz..."

Pa tudi veliko, veliko premalo smo vedeli o svetu, pri čemer nas je zaposlovalo tarnanje, da svet skoraj ničesar ne ve o nas. Čemu pa naj bi vedel, ko pa naj bi bilo pri nas vse zlagano in namišljeno? Laži in izmišljotin imajo tudi drugod več kot dovolj. Niso globlje zanimive.

Smerdelj: V katerih raziskovalnih projektih ste trenutno najbolj dejavni?

Grdina: Poskušam si ne privoščiti razkošja nezanimanja za kar koli, vendar mi zaradi vklenjenosti v zadušljiv sistem Javne agencije za raziskovalno dejavnost to ne uspeva najbolje. Vedno se z otožnostjo spominjam trenutka, ko je *sir* Hew Strachan na vprašanje, s čim se – kot trenutno brezprimeren poznavalec prve svetovne vojne – službeno ukvarja mimo predavanj in raziskovanj, v monumentalni kapeli edinega povsem profsorskega oxforskega kolidža, tj. All Souls, odvrnil, da mora moliti za duše angleških vojakov, ki so padli v stoletni vojni (kar je za Škota dovolj ne navadno opravilo). Trije Slovenci, ki smo bili tedaj njegovi gostje, smo v en glas vzkliknili, da bi bili srečni, ko bi se nam godilo tako. Ljubi Bog je sposoben neskončne milosti, ki je neredko nad rabsodnostjo, Javna agencija za raziskovalno dejavnost pa se ne more povzpeti niti do pravičnosti, ki predstavlja spodnji rob pameti. (Nepoštenost ustvarja tolikšno nestabilnost oziroma kaotičnost, da je ogrožena modrost kakršnega koli ravnanja.) Zato tudi pošilja eksperta za nehistorično bibličistiko ocenjevat zgodovinarje. Kaže, da le tako lahko pride do ocen, ki ustrezajo njenim odločujočim faktorjem. Strankarska politika ter nazorsko suženjstvo, hlapčevstvo in dninarstvo so pač hudi in neusmiljeno eliminacionistični gospodarji. Še zlasti pri distributivnem načinu mišljenja in ravnanja, ki oblikuje vazalsko pokornost. Ker se v teh koordinatah na tem nivoju nikakor nočem znajti, sem kar naprej izpostavljen očitkom o zafrustriranost – v teku let sem opazil, da je mogoče vdanost marksizmu na Slovenskem meriti s pogostnostjo zaničevalnega označevanja drugače mislečih s to formulacijo –, blebetanju, kvasanju bedarij in škodljivosti. Mnogih stvari človek ne more razumeti, ker ni dovolj pameten; zagotovo pa je tudi nekaj takih, ki jih ne razume, ker ni dovolj neumen in pokvarjen.

Pri nas je v zgodovinopisju vseskozi jasno, kdo sme in kdo ne sme biti uspešen v javnem prostoru. Ni samo Svobodno tržaško ozemlje poznalo cone A in cone B. Spominjam se, kako je pred leti Javna agencija za raziskovalno dejavnost simpozij o vojnah v jugovzhodni Evropi, ki se ga je udeležil tudi *sir* Hew, ob njem pa še vrsta uglednih raziskovalcev med Sandhurstom na zahodu in Dunajem na vzhodu, klasificirala kot drugorazrednega. Pač: druge dežele – drugi običaji – drugačni kriteriji ...

Najaktivneje se torej moram, kot vsakdo, ki pri nas v raziskovalni sferi živi od lastnega dela, ukvarjati z birokratskimi prijavi projektov in pisanjem poročil. Slednjih je največ okoli božiča in velike noči, saj oblastniki, ki jih nihče ne more ogrožati, še vedno radi demonstrirajo, kdo je v tej deželi na oblasti. Obupati pa ne mislim, ker je prav, da tudi na Slovenskem lahko kaj razumemo, in ker je potrebno, da (iz)vemo kaj o tem koščku sveta. Brez tega vednostni kozmos ne more biti ne harmoničen ne popoln.

Smrdelj: Bi naposled bralkam in bralcem zaupali, katere knjige – tako strokovne kot tudi leposlovne – bi našli na vaši delovni mizi in/ali nočni omarici?

Grdina: Nič epohalnega.

Peter Pavel Vergerij starejši (bil je rojen v Kopru): *Paulus*. Humanistična komedija. Poprej sem imel “v delu” njegov znameniti vzgojni traktat – *De ingenuis moribus et liberalibus adulescentiae studiis liber*. Ne preveč navdušujoče, vendar: *es muß sein*.

Graham Farmelo: *Churchill's Bomb: A Hidden History of Science, War and Politics*. Vzpodbuda za to branje je bila avtorjeva prejšnja knjiga *The Strangest Man: The Hidden Life of Paul Dirac, Quantum Genius*. Nisem razočaran.

Da ne pozabim cirilice: grof Sergej Julijevič Witte: *Vospominanija: Carstvovanie Nikolaja II* (že nekaj tednov; imperialna Rusija iz prve roke).

Naslednje knjige: David Carroll: *French Literary Fascism*. De Felicejeva izdaja korespondence d'Annunzio–Mussolini, dnevniki Sándorja Máraia (v nemščini).

*Pogovor je odlomek iz daljšega intervjuja,
ki bo izšel v samostojni knjigi.*

Tanja P. Hohler

Vitice spomina

1.

Opečnata dvokapnica
na obronku gozda in pozabe,
upognjena od mimohoda časa

Rasli smo na prepišni strani
oken z ledenimi rožami,
ko so primule pomrznile,
ko se je navpična svetloba
zataknila med otrple krošnje

2.

Rezka sapa in razsušena grla,
prst v porah, razbolela pleča,
pod mrtvico pa izvir

Kopal si in kopal in
vrv je bila prekratka,
da bi na njej obviselo življenje
Guglja se zadrgnjena zanka
in vedro vode na vretenu

3.

Krušna peč nas je grela
Potrpežljiva in topla – kot mati –
nenadomestljiva v odsotnosti

Bele stene in belo šuštenje
so nas opeharili za otročarije
Bili smo stalni obiskovalci
snažnih hodnikov – enkrat,
tu in tam dvakrat na teden

4.

Na prisojno stran domačije
si posadil jablano – da bi
skupaj rasli – jaz in drevo

Skrivenčene veje so pile oblake
Med primikanjem senc sem
videla več, kot sem hotela,
si naložila več žalosti,
kot bi jo lahko nosila

5.

Pihljaji lučkastih padalc
in sočne majske košenine,
razmetane po ravnici

Gnezdo puhastih fazanov
si prinesel na zapeček,
drobir dvoma zasejal med
klitje čudenja in tesnobno
utripanje drobcenih src

6.

Med izročilom in resnico raste,
zori in zapeljuje v dionizične obljuje,
prevarantsko bližnjico do sanj

Ustekleničena žlahtnost
te je sebično preobrazila
Skaljena zavest se je razlezla
v vse špranje dotrajanega doma
in angel varuh je pozabil na otroke

7.

Ob plotu podeželskega vrta so
cinije cvetele kot rožnata sonca
in rob grede robile v poletje

Filigransko si jih negovala
in lesketajoč odsev cvetja je
plimoval pod prosojnimi vekami
Tipajoča bližina je obvisela v dnevih,
ki jih staranje vztrajno niza med naju

8.

Hotela si ostati, nas gledati,
preprosto biti, vaditi izgovarjavo
ljubkih imen naših otrok

Hotela si neomajno potrditev,
da se ne obračamo z zasuki vetra
Skozi razrahljane nasipe upornosti
je viskozno pronicalo bolehanje
Tvoje srce je šlo po svoje

9.

Nikoli nismo razumeli miline
poslednjih gibov in besed
Življenje te je odplavljalo

Nikoli jih ne boš prevedla v
zaznavanje izmuzljive ljubezni,
tvoji otroci pa dostojanstvo
režemo na kolobarje in stikamo
po naplavinah nedorečenosti

10.

V težkem temno modrem plašču
stojiš sredi odmaknjene zime
Spominjam se samo odhodov

Skoraj obredno sosledje nasmehov in
zamolčanih svaril *morda se ne vrnem*
Prva leta solze, potem nič več
Gledam te in gledam in ne vem,
si bolj krhka ti ali spomin

11.

V zamrznjenih okruških časa bledita
Oplesk za vama prepreda plesen in
liže zaskorjene prisege vztrajanja

Pred vama konopljasto rastejo otroci,
lačne oči kotrljajo čez zlizani prag,
na dlaneh je med žulji zmeraj manj
nežnosti, le prazne lupine sočutja
in hlapljivo upanje, da bo že še bolje

12.

Leto za letom so iz odjugavih noči,
iz zadnjih vitic zime pognale narcise
Še dolgo po tem, ko zidov ni bilo več

Bolj drobne kot na drugih vrtovih,
zraščeni z visokimi, svetlimi pročelji
Morala so se povezniti desetletja,
da sem se lahko ozrla skoznje –
šopkasti cvetovi so najbolj dehteli

Leila Aleksandra Jelić

Tako je bilo

Tako je bilo

Ko sem ostala povsem praznih rok,
sem si zaželela, da bi samo za hip
slišala.

Smeh otrok, zvok violine, pesem ptic ...
A slišala sem grmenje in jok.
Bolni kriki so mi zadušili sluh.

Ko sem ostala povsem praznih rok,
sem si zaželela, da bi samo za hip
čutila.

Toplino sonca, pesek, ki mezi med prsti,
vodo, ki spira žalost z moje kože.
A sem čutila le bol, ki me je skelela v prsih,
mi jemala dih.
Otrpnila sem.

Ko sem ostala povsem praznih rok,
sem si zaželela, da bi samo za trenutek
videla.

Blišč sonca, kako se igra s sencami, lepoto rož,
mavrico, ki kot nebeška pot kaže neznano kam.
A sem zagledala solzo, sestra moja. In brate.
Solze so vama polzele po licih, mati in oče.
In kri, ki priča o koncu. Ki je tekla.
Videla sem ogenj, ki je požgal skrivališča, spletena v gozdu.
Zamižala sem.

Kako se pišem

Ej, moj deček črnih oči ...

Če bi vedel, kako se pišem, mi ne bi napisal pesmi.

Me ne bi sanjal, me ne bi ljubil.

Tako je to. Morda bi me celo sovražil.

Mi zaril nož v hrbet, da se mi maščuješ. Ali jaz tebi ...

Za vsa *z*lodela, ki so jih tvoji in moji bratje *z*avdali drug drugemu.

Molila bom. Pade jesenski list, prekrije krvave madeže.

Dež bo spral vso nečednost.

In zaslišala se bo pesem, kot da je od daleč, kot da nekdo šepeta, kliče.

Pesem me bo vprašala, kako se pišem.

In slišala jo bom.

Zgodba

Sedim tukaj in se trudim naučiti zgodovino.
Da, neumorno se ponavlja ...
Slišim hrum neba. Vzdihi posiljene kraljice ...
Nebo joče. Bratje umirajo s pesmijo na ustih.
Adam se vrača v prah, za njim pa
tudi vse, za kar se je za živega trudil.
Rušijo se mostovi, nedolžnost, domišljija, zgodbe ...

A se spominjam podob iz zgodb, ki so nastale v davnini ...
Pa ne tako daleč nazaj, le zdajle se mi zdi, da so tako daljne ...
Sonce je žarelo, pohajala sem po sveži ornici v ravnici,
ki se je nekje daleč izgubljala na poti v nebo.
Piš je dišal kot gozd, toplina in prostost ...
Vrgla sem kovanec v vodnjak.
Si zaželela, da ne bi bilo nikoli več vojne.

Sam vidiš, da se mi želja ni izpolnila.
Letijo razdejat mojo zgodbo, mojo edino predstavo o svobodi.
Ljudje še zmeraj prepevajo.
Jaz pa sem tu, daleč stran, na varnem,
tu nekje, ki je bližje izviru zla.

Želela sem se vrniti domov.
Če je moj dom mir, sem zato brezdomka.
Zato sem tudi jaz pregnanka ...
In ko se bo končala ta tožna zgodba ...

Srbiji

Ne čakaj me tokrat
brez sramu zapri vrata in spi naprej
pozabi me, dokler me tudi ti znova ne sanjaš
in ne pošiljaj mi tokrat solza
ker jih ne bom sprejela
Ne čakaj me tokrat
ker mi ne nudiš strehe pred dežjem
mi ne podaš roke, ko vpričo tebe padam
Ni novic, ki bi ti jih prinašala
niti nikogar, da bi mi ob tebi otrl solze
ne vem, kam naj naslonim utrujeno glavo
in zaprem oči, medtem ko na naju pada dež
Zato ne bom več prišla

Pot je težka in vsaka se utruja
Poznam tvoje rane, tebi je do besed, jaz molčim
V tebi ne vidim prijateljice

Ne čakaj me tokrat in nikoli več
dokler se ob tebi ne morem skriti dežju
dokler mi ne podaš roke, ko padem
dokler ni novic, ki ti jih prinašam
dokler smeh solz ne posuši
dokler ne naslonim ob tebe utrujene glave
dokler me ne objameš in ne slišiš tudi mojih besed
dokler mi nisi prijateljica tudi v nesreči
dokler se skozi oblake na odstre mavrica
dokler v tebi ne najdem prijateljice

Trije letni časi

Pomlad je imela barvo betona,
bila je trmasta in borna.

Privršalo je poletje in me zapeljalo.
Poljubljalo me je, uspavalo, potopilo v modre sanje
... a siv dim je dušil nedolžno modrino
in poletje mi je obrnilo hrbet, kot zmeraj.

Čez čas je jesen zadišala po beraškem plašču.
Spokojno, tožno in ponižno je tožil po tisti modrini,
ki je ni bilo več.
Imel je oči barve trav, lase barve dima,
znova se je podajal k svoji pomladi.
A ga je sam nagnal.
Pustil, da leži na betonu.
Pohodil ga je, kot da je ogorek,
z dimom si je potešil zadnjo željo.

Pomlad je imela barvo betona,
bila je trmasta in borna.
A me je poletje ugnalo z modrino,
zapeljalo, odvedlo, zasanjalo, izgubilo ...
Ko me je prebudila jesen,
je bilo že prepozno.
Jesen je že dišala po beraškem plašču.
Moledovala je za tistim sanjavim poletjem
in za modrino,
ki je ni bilo več.

Na koncu

Ko vidiš, da sem ranjena
me ne objemaj

Pusti me v tišini
da bom sama

Želim si spati
dolgo, ne da bi bolelo

Želim si biti otopela
ker ne zmorem več

Ker me bolečina ne boli
temveč ubija

Ker mi solze ne tečejo
temveč me utapljajo

Smeh me ne razvaja
in tudi ljubezni ne zaupam

Zato tudi ne želim več
ne želim več ostati tukaj

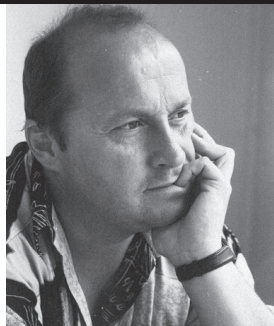
Zato
me moraš zapustiti

Ker več ne zmorem
ker želim le počivati

Sploh veš?

Da me zaboli zaradi potrdila na papirju?
Da me je etiketa ločevala od ljudi in jih plašila?
Morda veš, ali je sploh kdo koga ljubil brez ambicije in ga cenil brez nagrade?
Je to sploh pomembno?
Je sploh pomembno, kaj pravijo starši staršev?
Komu je to sploh pomembno?
Sploh obstajajo lestvice, po katerih se meri uspeh? In uspeh v odmevu uspeha?
Po kakšni ceni se lahko odkupi zaupanje?
Za kakšno ceno se odpirajo vrata Svobode?
Kaj na to pravi Večnost?
Kako sploh ravnati z njo?
Kako vse znova prepustiti Zemlji, Nebu, Vesolju, Bogu ...?
Kako pustiti Duši ...?
Sploh veš?

Prevedel Milan Vincetič

Milan Vincetič

Brezmadežnost Jagode Knap

Vsakič so ostala kopalniška vrata odprta za borov list. Kljub temu da je bil ključ na notranji strani. In vsakič je, ko je polnila kad, dala duška svojemu telesu. Ta Anja Knap, suplentka na podružnični osemletki, ki je, še preden je pozvonila pri nas, odslovila taksista s tako goro drobiža, da bi ji ga ta najraje zalučal v obraz. V njen zadržan, za las preozek obraz, ki se je znal tako prikupno našobiti. In ki je še slepca razorožil z jamico v bradi, z jamico, v kateri bi najraje videl jagodo. Kajti zame, ki mi je plaho poganjal puh, je bila res jagoda. Jagoda, pisana z veliko. Ko sem jo poklical s tem imenom, se je obrnila in mi požugala, češ, Sini, če želiš biti moški, in moški si takrat, ko ti med britjem poje britvica kot kosa po rosi, se moraš pod zgornjo ustnico mazati z gnojem, pod nosom pa z medom.

“Kajti gnoj tišči navzgor, med pa vleče ven,” je privila, medtem ko je mene preplavila rdečica, ki ni izginila do večera. “A ti zaradi tega ne bom odgriznila niti jezika niti nosu,” je smeje se odsunila vrata, jaz pa sem zazijal vanjo, kot da bi padel z neba.

Imela jih je okoli trideset. Tudi če kako leto več, bi ji prisodil več kot pet let manj. Stala je pred ogledalom v nedrčku, posutem z drobnimi vijugami, in si iztiskala mozolj. Ki ga je videla samo ona, kajti ko mi je pokazala belkast črviček med nohtoma, kar naj bi bil ta nadležni stvor, ki da ji je kazil ličnico, se je hkrati nagnila in mi dala vedeti, da ji moram podoben tur iztisniti tik pod lopatico.

“Saj vidiš, da nisem hobotnica,” je trkala v ogledalo, “in še pošteno me srbi. Nič se ne boj, le počasi, kot bi združil bolho, še dobro, da si nisi postrigel nohtov, kajti moški morajo imeti vselej nabrušene kremplje,” je sedla na rob kopalne kadi, “da nas ukrotijo. Kaj kremplje,” se je usločila, “kopita, da nas hkrati še pošteno pohodijo ...”

Dišala je po kopalni soli. Pravzaprav po jasminu, bila je še vlažna, koža se je parila, čutil sem, kako je rahlo zadrgetala, ko sem s palcema natisnil

hribček, iz katerega naj bi vsak hip pokukal masten črviček. Motrila me je v zrcalu, čutil sem njene zenice in moj strah, skušal sem biti čim bolj nežen, ji predlagal, da bi ji ga raje predrl z iglo, vendar me je le klofnila, češ, z ženskami in mozolji se ne sme biti mehak, kaj šele usmiljen.

“Lahko mi odpneš modrček, Sini, če ti je v napoto,” je dodala.

Samo tega mi je še manjkalo. Tega, da mi na vsem lepem dovoli, ne zaradi ljubezni, temveč zaradi mozolja, ki nama že lep čas nagaja, da ji storim to, kar sem zavidal njenim prstom, ko sem jo zalezoval med oblačenjem.

Me je kar zmanjkalo. Njene polne dojke so voljno zadihale, imelo me je, da bi ji jih pridvignil, kot si jih je ona, kadar si jih je milila ob melodiji tuje skladbice, ki je niso nikoli vrteli na lokalnem radiu. Kajti moja Jagoda je najraje poslušala Radio Luksemburg ali popevke s San Rema; za oboje so moji starši, zapriseženi socialisti, menili, da je škoda elektrike. Zato pa je Jagoda navijala tranzistor in vsake toliko, ko je v aparatu začelo šumeti, zamenjala baterije.

“Poskusi še enkrat, Sini,” se je zavrtela, “tisto, kar je spredaj, je spredaj, tisto, kar je zate, je samo zadaj. In ne laži mi,” je stresla še mokro grivo, “da me še nisi videl gole. Kaj je to takega, pri mojih urah biologije, ki se ji pravi tudi somatologija, se punca in fant pred vsemi slečeta, da lahko vidimo razliko!”

“Tudi ti, Jagoda?”

“Bi se,” me je frcnila v nos, “a si me ne upajo prositi. Veš, Sini, odrasla sem v velikem mestu. V to vaše zakotje, v katerem se še mravlje poznajo med sabo, so me poslali, da bi si zaslužila prvo plačo. Hodila sem v kino, poleg tega smo, moj Sini, na zabavah vrteli tudi zelo pogrošne filme, pa kaj,” je razširila roke.

Počutil sem se kot največji zelenec. Ker sem bil tako zanjo kot za mamo večni mlečni Sini. Sinko, ki ne bo nikoli odrasel v sina, temveč bo do smrti ostal kilav Sini, ki si ne upa, razen v sanjah, pod njeno krilo ali pod žabice, ki jih je nemarno vrgla čez radiator. Kajti Jagoda, ki je dala vse od sebe, da ji je vsak las stal na svojem mestu in da se črti na nogavicah nista nikoli razšli, se je najbolje počutila, če sta čevlja že med vrati odfrčala vsak v svoj kot, zmečkana halja je končala na pokrovu pralnega stroja.

“Saj ti pravim,” me je ušcipnila v bok, “spodaj z gnojem, zgoraj z medom,” je pomaknila moji dlani na svoja ramena, “iztisni ga že, drugače ga bo moral kdo drug ...”

Samo tega mi je še manjkalo: nekdo drug. Komu drugemu bi sploh privoščil mojo Jagodo, ki je privihrala v našo hišo kot junijski naliv? Ne vem, kje nas je staknila, najbrž so nas priporočali na mestnem odboru.

Drugod je še slabše, je dejala mojemu očetu, s katerim sta se v slabih desetih minutah dogovorila za zmerno stanarino, medtem ko je mama pohitela v njeno bodočo sobo, da bi jo vsaj za silo prezračila.

“Krasno,” je vzdihnila, ko se mi je med nohti končno pokazala drobna ličinka. “Zlat si,” me je cmoknila na lice, “če bi te bilo vsaj toliko v hlačah, kot te je rokah ...”

Kar vrtela in vrtela me je: da bo iz mene še pravi krpan, da sem zgoraj še spužvast, spodaj pa že pravi koren, da si me je že dodobra ogledala, ko se je pred kakim mesecem vrnila s ponedeljkovih govorilnih ur, ko sem si, sklonjen nad umivalnikom, požvižgaval že pozabljeni napev, ki da se brenka samo na eno struno.

“Na katero smo ubrani tako moški in ženske,” me je radostno plosknila po zadnjici, “kajti, priznajmo si, da nam kar godi, če nas kar odpihne tja nekam, moj Sini, kjer moški še zmeraj prej z golimi rokami razbijete planino, kot zataknete te dve kljukici modreca ...”

Kar se mi, naj sem se še tako trudil, ni in ni posrečilo, zato ji najbrž ni preostalo drugega, kot da me je z glavnikom krcnila po členkih. Zajavkal sem, kot da bi jih dobil s kladivom.

“Daj, da ti jih popiham,” je hlastno zajela sapo. “Tako,” jih je še obliznila, “bolj celi, kot so bili ...”

Kopalna kad se je počasi praznila. Nad odtokom se je svedral vrtevec, pomignil sem proti polici s plastično ladjico, za katero sem se vedno bal, da jo bo pogoltnilo, ona pa je pripomnila, da se je kot otrok vedno igrala z gumijastim labodom, ki ga naslednjič, ko se bo vrnila od doma, nikakor ne sme pozabiti.

Sklonila se je ter s prho splakovala umazanijo. Do vratu so ji gibko bežala vretenca, s pogledom sem križaril in ribaril po njenih bokih in ledjih, po hlačkah, ki so ji, ne bi opazila, zlezle skoraj do polovice ritnic.

“Jagoda, tu je še eden,” me je kar poneslo.

“Kaj še čakaš, Sini,” me je prehitela, medtem ko je prepil, zaradi katerega je dobila kurjo polt, zaškripal z vrati, ki bi si morala, če bi bila uvidevna, kar sama obrniti ključ.

Gomazeli so kot kobilice. Ali vrtni palčki. Čepe ali kleče so pokukali pod vsak grm, pod vsako korenino ali celo med zaplato kopriv, trgali rastline in jih kriče dvigovali v zrak, glejte, tovarišica, to je navadni rman, plazeči skrečnik in to lepi luk, našla sem podlesno vetrnico, zraven je kosmuljek, tudi zelena čmerika je na robu, čeladasta kukavica se je skrila med navadni regrat. Žužnjali so kot ščurki, vpili drug čez drugega in tekali k učiteljici, ki je prekrizala noge na bližnji klopi, si nataknila sončna očala in nekam

odsotno spremljala svoje šolarje, ki so se kot drobnica zakadili med rastje. Tekali so z nabranimi šopki, ki so jih zlagali med liste risalnih blokov, ki bodo že zvečer pravi mali botanični vrtovi. Ne le da bodo rastline speštali in posušili, pod vsako od njih bodo napisali domače in latinsko ime.

“Do večera bo tu prava puščava,” sem se ji kot duh postavil za hrbet.

Pravzaprav mi je že predvčerajšnjim namignila, da bo danes peljala učence v ta park, ki slovi po raznolikem rastju, pustila jih bo, da si dajo duška, a bo od vsakega zahtevala, da bo rastline v svojem herbariju poznal na pamet.

“Glejte, tovarišica, navadna gozdna jagoda,” je vzkliknila deklica v rumenkastih dokolenkah.

“*Fragaria vesca*,” sem se izprsil.

Dekletcu so zažarele oči, skušala je ponoviti za mano, a se ji je zataknilo, da je rahlo zardela, medtem ko si je moja Jagoda snela očala, jo pobožala po laseh in glasno zlogovala:

“*Fra-ga-ria ves-ca*, Monika. Si boš zapomnila?”

Namesto nje sem prikimal jaz. In nevljudno prisedel. Ji, ko me je očitajoče premerila z belim, zaupal, da sem zadnje tri ure kar pobrisal, zato jo prosim, da mi v maminem imenu napiše opravičilo, češ da sem moral nujno z njo na deželo k bolnemu stricu.

“Tako se nisva zmenila, Sini,” mi je požugala ter odslovila dečka, ki je primencal s šopom regrata, “tako ne bo šlo, če naju dobijo, bom tudi jaz nasankala, a naj ti bo, prvič in zadnjič ...”

Po čelu so se ji igrali senčni zajčki. Požiral sem jo: njena stegna v leviskah, ki jih je voljno predevala, italijanske čevlje z rdečimi jermenčki, gole, že malce ožgane podlahti, rožljajočo zapestnico iz roževine, lase, ki si jih je zataknila za ušesa, oči, v katere sem zabredel do vratu.

“Lani so nas pol leta gnjavili z botaniko. Praproti, trosi in mikrosporangiji, neki mahovnjaki, vetrocvetke in lapuhovke, Jagoda ...”

“Ne kliči me Jagoda pred učenci, Sini, prijelo se me bo ...”

“Bi bila raje *fragaria vesca*?” sem dvignil obrvi.

Rahlo me je dregnila s komolcem. Šolarji so za spoznanje potihnili, zdelo se mi je, da se nekam naveličano potikajo po pomendranem travniku, troje fantičev si je skočilo v lase, želel sem poseči vmes, vendar me je zadržala, češ naj imajo svoje male vojne, kot jih navsezadnje imamo vsi, pritrdil sem ji, tudi ona je pokimala, kot bi mi dala vedeti, da se med nama napleta nekaj, kar se ne sme preseliti niti na še tako nedolžno bojno polje.

Čez čas je zbrala svojo četico: v prvi vrsti so stale deklice, v drugi so se muzali fantje, pod pazduhami so tiščali risalne bloke, dvakrat jih je preštela, jim velela, naj se držijo v dvoredih, saj bo cesta polna pločevine,

v avtomobilih in avtobusih pa da bodo njihovi starši, ki so končali delo v bližnji tovarni, starši, znanci in sosedje, ki jih nikakor ne smejo videti kot trop zbezljanih kozličkov.

“Pri botaniki sem bila vedno bolj bosa, Sini,” mi je zaupala, preden se je napotila po potki; v gosjem redu ji je sledila njena čredica.

“Imam še lanski herbarij, Jagoda. Čista petica,” sem jo pocukal za rokav.

“Mi ga posodiš?”

“Znam ga več kot na pamet, Jagoda,” so mi zrasla krila.

“Znala ga bova tudi zaprtih oči,” mi je pomežiknila, medtem ko se je skozi hrastove krošnje prikradla ura z grajskega stolpa, ki je služil tudi za občasne razstave in komorne koncerte.

Nič ni kazalo, da bo natezalnica popustila. Ali se me vsaj za las usmilila.

“Na celi črti si pogorel, Sini. Poklical me je celo ravnatelj. Pred nekaj meseci si bil več kot vzoren, zdaj se otepaš z dvojkami. In to je še najmanjši greh: vse več izostajaš. In to neopravičeno. Po tri ure skupaj, Sini!” je bobnal s sredincem po mizi, “videli so te v parku. Meni, Sini, vse pride na ušesa, kajti naša ljudska milica, če hočeš tudi policija, vselej ve za tanek led. Sploh veš, kaj vse se dogaja po parkih? Koliko trupel smo že našli! In koliko posilstev je tam in žeparjev! Seveda upam, Sini, da se motim, a tam se nakoti toliko slabe družbe ...”

“Bil sem vendar v dobri družbi, oče,” sem si prizadeval.

“Videli so te z Anjo! Z našo Anjo, Sini. Zadnje čase, Sini, preveč tiščita glave skupaj, kar se ne bo, to čutim tu notri,” se je potrkal po prsih, “dobro končalo ...”

“Z Jagodo,” sem ga popravil.

“S tisto iz četrtega letnika, ki ti je napisala opravičilo? Prav imaš, Sini, drži se je. Če je bila ona, ti oprostim kot brat bratu. Iz dobre družine je, iz zdravniške. Ti pa iz miličniške, čeprav tvoj stari ne nosi uniforme ...”

Res je, v omari je visela le ena paradna uniforma ter trije do štirje umazano modri delovni kombinezoni z miličniškimi oznakami. Moj oče, kar mu je nekoč ušlo, ker ga je imel malce preveč pod kapo, je skrbnik policijske opreme, po potrebi tudi orožar. Nekaj časa je bil zaposlen pri strugarju, bojda je dober mojster, natančen, le malce prepočasen, a za orožje, če želimo iz njega iztisniti tudi tisto, česar mu ni dala niti tovarna, moraš imeti kirurške prste. Kirurške, je iztegnil dlan.

“Kakršne ima tudi njen stari,” je zajel sapo. “Tvoja Jagoda bo najbrž šla po njegovih stopinjah in tudi tebi ne bi nič manjkalo, če bi se odločil za medicino. Glavo imaš, glavo,” je nabral čelo, “in to samo po svojem očetu,” se je pridušal.

V mojih očeh pa je postajal vse bolj nadležen. In privoščljiv. In zmuzljiv. Izza vrat je pokukala njena glava: nepočesana, begajočega pogleda in nekam povešenih lic. In rahlo modrikastih ustnic. Še preden sem ji pomignil, česar, hvalabogu, stari ni opazil, je izginila.

“Ponavljam, Sini,” se ni dal motiti, “glavo imaš, glavo, samo da se prevečkrat obrača tja, kamor se ne bi smela ...”

Bil je obrabljen kot kolomaz. Zmeraj eno in isto: da konji nimajo plašnic zato, ker bi se bali, temveč zato, da ne vidijo tistega, česar ne smejo. Tudi ti, Sini, je še istega večera vstopil v mojo sobo, kot bi se mi želel opravičiti, raje prej zamiži, kot da odprtih oči stopiš v kravjak.

“Še eno si zapomni, Sini,” je položil roko na kup knjig, “ni vsa učenost v njih, naj bodo svete ali nesvete. Učenost je tu notri,” si je odpel srajčni gumb, “ali tam zgoraj,” je pomignil proti stropu.

“Pri Bogu, oče?”

“Kakor kaj imenuješ, Sini. Navsezadnje tudi njega ne bi bilo brez nas, kajne?”

Še preden je oddrsal po hodniku, sem zlezal v posteljo. Okoli luči je še zmeraj predel cigaretni oblaček, v bližnjem drevoredu, ki se je končal pred parkiriščem, je zavekala šoja, nekaj psov je zategnilo v luno, ki se je vztrajno debelila in bo vzšla tudi izza hribčkov Jagode, ki je v stranišču pravkar potegnila vodo.

Igrala sva se na izpadanje: pet ona, pet jaz. Izmenjaje sva iz mojega šolskega herbarija, za katerega sem si izposodil nekaj tujerodnih rastlin, vzela posušeno rastlinico, ki sva ji morala uganiti tako slovensko kot latinsko ime.

“*Cynoglossum officinale*, navadni pasji jezik,” je stresla iz rokava.

“*Crocus vernus*, pomladanski žafran,” sem ostal v igri.

“*Primula vulgaris*, trobentica,” se mi ni dala.

“*Narcissus poeticus poeticus*, bela narcisa,” nisem popustil.

“Ali Narcis,” se je zasmejala do ušes, “najbrž je ta rožica dobila ime po onem tepčku, ki se je zaljubil vase in si opeknel ...”

“Svojo belo rit v velikih koprivah, *urtica dioica*,” sem jo uščipnil zadnjico.

“Tako se nisva zmenila, Sini,” je očitajoče povescila veke.

“A misliš, da bi ga rit manj srbela, če bi ga oplazile žegnane koprive, *cnicus benedictus*, ki rastejo najbrž samo ...”

“Na nebeških livadah,” je plosknila in meni se je prvič resneje zavrtelo.

Sedela je po turško v modrih odbojgarskih hlačkah. Bolščal sem vanjo, razigrali sta se tudi njeni dojki, *mamma mastos*, in veselo smrčkali skozi tkanino, ki se je, vsaj po njenem, ni splačalo likati.

“*Ranunculus acris friesianus*, ripeča zlatica,” se je, ker se ni mogla takoj spomniti, z dlanjo udarila po čelu.

“*Bellis perennis*, navadna marjetica,” sem poznavalsko izstrelil.

“*Primula veris*, pomladanski jeglič,” je v znak zmagoslavja visoko dvignila roke.

“Nič lažjega, Jagoda, *equisetum telmateia*, velika preslica, za vsakim vogalom jih je za malo morje,” sem se považil.

Rastlinic ni in ni zmanjkalo, bila sva precej izenačena in tudi rahlo naveličana. Popoldan se je krepko prevesil, začelo je rositi, ulice so se spraznile, trgovine so ropotajoč spuščale roloje, iz bližnje okrepevalnice je najprej priletela steklenica in za njo možakar, ki se ni in ni spomnil, kje je pozabil dežnik, taksi, ki ga je ustavljal, pa je začel zavirati šele za vogalom.

Zleknila se je in si dala roke pod glavo. Ter zapredla. Dihala je, kot bi šuštel skozi grmičje, prsi so se ji lahko dvigovale, sklonil sem se nadnjo in jo s posušeno rastlinico poččegetal pod nosom, da se je mrmraje nakremžila in se prevalila na bok.

“*Fragaria vesca*, Jagoda,” sem zašepetal.

“Ne, *cirsium arvense*, njivski osat, Sini,” me je hotela prepričati, ne da bi odprla oči, hkrati pa potegnila hlačke in s prstom pokazala na razvnet rdečkast krožec.

“*Sempervivum tectorum*, navadni netresk,” sem odmahnil.

“Ti pa navadni ničtresk, Sini,” mi je vrnila.

Da me je kar polilo. Da sem si bil manj kot lanski sneg. Ali drek v travi.

“Tu spredaj, pol pedi pod popkom imam še enega, a niže ne smeš, Sini,” se je prevalila na hrbet, medtem ko je meni padla zavesa, ko sem med zgornjim robom dlačic mukoma zanohtal za dober šipek velik mozolj, ki je že grozil, da bo imel, kot vse na svetu, kmalu mlade.

Čofotalo je, kot kadar se pleskarjev volčjak zakadi v mestni ribnik. Tudi vrata so se zapirala po svoje. Ali se spet niso.

“Veš, Sini je izrezan jaz. In to dvojni jaz. Si misliš, ni še dopolnil štiri, ko se je, meni nič, tebi nič, na ves glas pricmeril: ‘Sosedova Lučka je kazala pizdo, pizda pa jezik!’ Bile so ga same votle oči, Anja, ena sama negotovost, ki mu najbrž še danes ne da mirno spati.”

“Kaj da je kazala, Vojko?”

“Jezik,” se ni dal zapeljati.

Do vratu sta bila v vodi, med penami je plivkal gumijast labod, ki sta si ga po otročje podajala, bezala sta se z nogami, jasno sem videl, čeprav je bilo pen za prave male gore, zato sta imela pekoče oči, zamižal, ko ji je

s palcem na nogi podrezal bradavice in ji šel po vratu, onemel, ko mu ga je žejno pocmokala, moj oče Vojko, ta mali postrešček na ljudski milici, je ves čas sejal dovtipe in pretiraval, da lahko s svojo beretto, ki jo ima zmeraj doma, miže ustrelji komarja med letom.

“Nikoli pa tistega Lučkinega jezika, Vojko,” ga je smeje plosknila po plečih.

Naslonil sem se na podboj, ja, spet je mala Lučka, ki je imela kaka tri leta več kot jaz, počepnila pred mano, spet ji je krilce zlezlo preveč nad kolena, med katerimi je čemela njena bela žemljica, ki bi mi še in še kazala jezik. Ne vem, če samo meni, a ga je vseeno.

Bolj sem ju slišal, kot videl. To, da se je razgovorila o gimnazijskih letih, ko se je trudila izgubiti nedolžnost, zato je še danes brezmadežna, kako je ni niti zapeklo in tudi krvi da je bilo le za vzorec. Kako je drugič šla z vojakom, ki je smrdel po konjih. In kako se mu ne more upreti, čeprav bi ji lahko bil oče, očetje pa so tako in tako vsi zaljubljeni v hčerke, da ni odmaknila noge, ko jo je med kosilom pod mizo drezal s kolenom, ki ga je stisnila med svoja.

“A ne niže od popka, Vojko,” je zažgolela.

Tako ni bila še nikoli na vzmet. Niti nabrita. Z mano najmanj. Jaz sem bil dober samo za mozolje. A zanje ne more biti vsakdo, ki si zna le spraskati krasto.

Tudi oče je bil kot obrnjen suknjič: žmerikal je kot dihur in krožil z boki, bila ga je ena sama radost, ki je nama z mamom ni nikoli privoščil, eno samo kipenje, ki je že preraščalo v norost. Ali v slepoto. Kajti to z Anjo prav gotovo ni bilo prvič.

“Pogledal sem ti skozi prste, Anja, zaradi tistega opravičila. Moj nos,” se je smeje povlekel zanj, “me ni še nikoli izdal. Naj mu bo, nekaj bo še iz njega. Če bo vzel zdravnikovo, nam je padla sekira v med. In ti?”

“Kaj jaz, Vojko?” je ostala odprtih ust.

“Tisti tvoj, menda telovadec ...”

“Ti moj sladki ljudomrznik,” se je našobila, “od kod ti to? Da greva tu in tam v kino ali posedet v Orion? Najbrž si naju tam izvohal ...”

“Ne, Sini vaju je,” je stisnil skozi zobe.

“Voda se je že dodobra ohladila, dotočila bom,” se je primaknila.

“Sva se pa zato midva bolj ogrela, Anjica,” jo je posedel na rob kadi in se z glavo zaril precej niže, kot sem ji nazadnje iztisnil mozolj.

Pritisnil ji je dlan na usta, z drugo jo je objel okoli pasu. Prižela se je obenj, videl sem, kako je zaplala z boki, kako ga je rotila, naj miruje, da si ga bo sama vzela, kar je najbolje za oba, naslonila ga je na steno in ga ukleščila, za hip obmirovala, zatem pa tako sunkovito ritnila, da ju je pahnilo na tla.

“Samo ne bodi preglasna, Anja, lahko zbudiva malega!”

Lahko zbudiva malega, lahko zbudiva malega, mi je pozvanjalo v lobanji, ko sem si vstavljajl čepke za spanje, kajti ko počim v moji Jagodi, čemur sem bil že priča, ko sta se v avtomobilu dajala s telovadcem, se svet nikoli več – kot se tudi meni ni – ne sestavi po zadnji meri.

Dober teden po tistem Jagode ni bilo več na spregled. Odhajala je pred mano, se vračala pozno ponoči, največkrat se je sezula in kot miš obrnila ključ, tudi v kopalnici je ni bilo, zjutraj se je le osvežila nad umivalnikom in še preden sem stopil k oknu, je že bedrala po pločniku: zdelo se mi je polnejša, a manj vihrava, za odtenek bolj odločna in manj zvedava.

Očetu je prišlo v kri zamujanje. Izgovarjal se je, da je moral pripravljati ostrostrelke za vsakoletno tekmovanje, da je pravzaprav deklica za vse, da pomočnik ne zna izviti niti navadnega vijaka, kaj šele umeriti mušico, ki ne sme nikoli tako stati kot tisti Lučkin jezik, s katerim me je vsake toliko podražil. Bil je nasajen, smrdel je po sadjevcu, večinoma pustil polovico večerje, zato je mama vselej porinila njegov krožnik predme, češ naj spravim, saj vendar rastem tako v višino kot širino.

Videl sem ga, kako se je ustavil sredi stopnic in strigel z ušesi, ali je Jagoda doma, grizel si je ustnice, čutil, da ne bo nikoli več napolnila kadi zaradi njega, tistemu njenemu telovadcu, če ga bo slučajno zalotil v kopalnici, pa bo obesil kamen okoli vratu in ga držal pod gladino toliko časa, da bo spolzel skozi odtok. Ker da je navaden nič in nič mora samo skozi odtok.

Tolažil sem se, da ima moja Jagoda, ker se bliža konec šolskega leta, obilo dela. Postopal sem po mestu, da bi jo srečal, večkrat zavil tudi v park, če ni slučajno tam s svojimi ovčicami, tudi v Orionu je ni bilo videti, čeprav so mi natakarji zatrdili, da prihaja na dopoldanski rogljiček s kavico. Zdelo se mi je, da bo čez noč spakirala kovčke, da nama jo bo, očetu in meni, njen telovadec dobesedno ugrabil, midva pa se bova lahko obrisala pod nosom, ki je očeta, čeprav ni priznal, zadnje čase vse bolj puščal na cedilu.

V poštnem nabiralniku, ki si ga je omislila že po prvem mesecu, sem ji puščal sporočila, vendar jih najbrž ni niti odprla, razložil sem ji, da mi zdravnikova hčerka sploh ne diši, nekajkrat sem jo celo poklical, seveda s spremenjenim naglasom, iz telefonske govorilnice, a mi je mama zmeraj odgovorila, da je gospodična Anja trenutno odsotna in da je najbolje, če jo pokličem v službo. Pod vrata sem ji celo potisnil listek, da mi mora vrniti herbarij, a me je ta že naslednje jutro čakal na pragu moje sobe, v kateri nisem imel več obstanka, čeprav mi je oče kupil nov glasbeni stolp.

Ki pa ni mogel preglasiti prerekanja iz njene sobe. Potišal sem glasbo in se po prstih primaknil do vrat, med katerimi je kraljeval očetov hrbet. Od zadaj je bil videti kot omara, zibal se je na kratkih nogah in krilil z levico, medtem ko je z desnico meril proti Jagodi in telovadcu, ki se je plahoma zvijal v klobčič. Navsezadnje je bil več kot na trnih.

“Moja hiša ni javna hiša, Anja,” je robantil. “Se nisva že v začetku zmenila, da ne bo nobenih obiskov? Še posebej ne takih pižmovk, kot je tale, ki mu bom, če bo le kihnil, odpihnil možgane ...”

“Samo poslovit sem se prišel, gospod,” je zajecjal.

“Saj se boš, verjemi mi, in to kmalu,” se je razkoračil.

In repetiral svojo beretto, ki je sprva sploh nisem opazil. Slišal sem, kako je škrtnilo, videl, kako se je njegova desnica sunkovito izprožila, kako je merila nekam v trepetajočo gmoto, ki se je skušala pritajiti za naslanjačem, videl, kako je moja Jagoda hladno pristopila in spustila dlan na orožje, da ga je zlagoma povescil, a še zmeraj ni umaknil prsta s petelina.

“Res se je prišel samo poslovit, Vojko,” je začela. “Moj kolega telovadec, s katerim sva prijateljevala, si je našel drugo službo, odbojgarski klub ga je najel za pomočnika trenerja, na Obalo mora ...”

“Lahko tudi v pekel!” je zasikal in znova dvignil beretto.

“Vojko, ne,” je kriknila Jagoda, “Vojko, ne,” je prebledel telovadec, ko sem od zadaj planil na očeta in ga skušal podreti.

Pa je bil smelejši, borilne večšine je imel v malem prstu. Kljub temu sem se mu kot mačka obesil na podlaket, nekaj časa sva se ruvala, bil sem res kilav, a mi je vseeno uspelo, da sem ga ugriznil v zapestje, misleč, da bo končno izpustil orožje. Vendar ga ni, dokler ni počilo. Kaj počilo, zagrmelo. Dokler ni moja Jagoda javknila in se zgrabila za prsi. Se sesedla na kavč. Na tistega, na katerega je spodneslo tudi mojega očeta, ki je spustil plešo med dlani, odvrigel beretto na tla in dvignil pogled kot poparjen pes. Na tistega, s katerega je telovadec mimogrede pobral svoj plašč, na katerega sem hotel položiti njeno glavo. In izhlapel, kot bi mignil. In to za večno.

Rešilec in miličniški kombi sta prispela še prej, kot sem ju poklical. Vsaj zdelo se mi je tako in najbrž tudi očetu, ki se ni niti najmanj upiral, ko so mu nadeli lisice. Meni so dovolili, da sem v rešilcu na pomožnem ležišču sedel ob Jagodi. Ni izgubila zavesti, le tu in tam se ji je stemnilo. Strelna rana, ki ji je odkrušila ključnico, ni bila usodna. Vsaj tako mi je zatrdil dežurni zdravnik, ki ji je s tamponom ustavljal krvavitev.

Zlagoma je dobivala barvo, tudi zenice niso bile več peščeni vodnjaki, popravil sem ji koder, ki ji sicer ne bi zlezal v oči, zdravnik pa ji je krčevito

dopovedoval, naj se vendar ne premika, ker se lahko sicer krogla, ki tiči v podkožju, zarije do ključnične vene. Kjučnične vene, je mrko ponovil in pritiskal palec na rano. Sklonil sem se nadnjo in jo ujel za dlan. Ki je ni odmaknila, niti je ni pustila stisniti. A tudi ne izpustiti. Ali odvrniti.

“Zelo boli, Anja?”

“*Fragaria vesca*,” me je popravila in bila spet tista Jagoda, ki me, žal, ne bo nikoli pobarala, kaj mi je pokazala sosedova Lučka, bo pa zato moj oče Vojko o tem pridno kvantal s sojetniki, ki jim ne bo nikakor šlo v glavo, da se je njegova beretta sprožila bolj brezmadežno, kot so se za borov list odpirala naša kopalniška vrata.

Jože Horvat

Forsiranje mostu čez avtocesto

Tistega dne okoli pol petih popoldne sem počasi korakal iz svoje uradniške službe na Metelkovi in se naravnal mimo cerkve Srca Jezusovega čez parkec na Taboru in potem mimo visoke stolpnice dóma ostarelih in hotela Park do Trubarjeve ter po njej in Čopovi pa Zupančičevi do nekdanjega Opera bara na kozarec refoška. Bila je nepričakovano pusta, prazna pot. Po vsej trasi od Metelkove in naprej po Trubarjevi sem le tu in tam srečal človeka, počasi hodečega mimo majhnih trgovin in gostilnic – kljub skoraj že spomladanskemu vremenu je bila slika turobna. Toliko bolj, ker se mi je drugekrati zdela zanimiva, vsaj po videzu njene urbanistično-arhitekturne zasnove, pa tudi po meščanih, ki so hodili po njej. A v resnici ne samo zanimiva: ne vem natančno, zakaj sem v njej navadno doživljal nekakšno lepoto, za katero še nisem našel besed, a sem jo razločno zaznaval v gmoti občutij. Zato sem pravzaprav že kdaj hotel komu priporočiti hojo po tej poti od Srca Jezusovega, začetka Trubarjeve proti središču mesta do glavne pošte in Opere bara, kajti zlasti ulična os, vodeča po Trubarjevi in segajoča do centra, se mi je na čuden način zmemrom vsiljevala v misel kot nekaj posebnega in istočasno, kakor da bi mi hotela naročiti: nekaj že vendar stôri z mano, saj me ni moč kar prezreti ali pozabiti ...! A kaj naj bi storil z njo kot uradnik, odhajajoč iz državne službe, iztrošen in neobčutljiv?

No, zdaj sem se spomnil, da se mi je tistega dne vseeno dogodila drobna posebnost. Ko sem po Trubarjevi prišel do prehoda čez Resljevo, je na semaforju nad zebro na drugi strani ravno gorela rdeča luč. Seveda sem se ustavil in čakal na zeleno, ko pa se je prižgala rumena in sem se pripravil, da bi nogo izprožil v korak in ob zeleni stopil na asfalt ter dalje po Trubarjevi, je predme nenadoma stopil policaj, ki ga poprej nisem videl, in rekel:

“Gospod, postojte za minutko ali dve. Mimo pelje rešilec na nujni vožnji. – Hvala.”

Presenečeno sem ga gledal in ne vedel, kaj naj storim. Kajti opozoril je samo mene, za druge se ni zmenil. Toda če je rešilec na nujni vožnji, ima prednost, mi je potem naglo šlo skozi misli, in prav Resljeva vodi do poliklinike, torej moram počakati. Tako sem tudi ukrenil in obstal. Toda videl sem, da je več ljudi cesto prečkalo, kakor da jim za prihajajoče hitro vozilo sploh ni mar. Vsi so že bili na oni strani, meni nasproti prihajajoči pa že na našem pločniku, ko sem hipoma zaslišal sireno in zagledal utripajočo modro luč, s katero je rešilec pridrvel do prehoda in širil čezenj. Nikogar ni oplazil, kaj šele zbil. Prehod pred mano je bil hitro prost, zato sem kar pohitel naprej in po nekaj korakih bil spet na Trubarjevi. Brez težav sem dohitel malo množico, ki je šla čez zebro pred mano, in po minuti ali dveh, ko sem se že pomešal med same neznane, anonimne ljudi, morda tiste od včeraj ali celo lani, se mi je iz misli izgubilo policajevo opozorilo in zdelo se mi je, da hodim svojo pot kot zmerom in je pred mano le cilj, ki ga ne bom zgrešil: ta dan kozarec v lokalu, ki se je nedavno poimenoval Opera bar, nato pa vožnja in nekaj hoje v naselje Ruski car, kjer stanujem. Malo čudni pripetljaj je potonil v pozabo morda tudi zato, ker sem po tem, ko sem prispel do svojega lokala, na vhodnih vratih zagledal napis, ki je sporočal, da je zaprt. Ustavil sem se, kot da bi se mi zgodilo nekaj nepravičnega. Kozarec refoška, ki sem ga imel v načrtu bolj iz navade kot potrebe, se mi je zdel nezasluzeno odtegnjen. Toda že po sekundi ali dveh sem se tako rekoč pokaral in se odločil: saj lahko pokličem Janmuša in za Bežigradom se snideva v lokalu pri WTC-ju.

Z Janmušem sva stara znanca; je ustvarjalec, pravzaprav nekdanji slikar, kot se sam imenuje; kot študent je veljal za genialnega, po končanem študiju pa je imel nadvse uspešno razstavo, ki mu je prinesla veliko nagrado. Toda potem se mu je, ne vem, zakaj, za dolgo nekaj zataknilo; naslikal ni več ničesar, kar bi vzbujalo pozornost med znanci, kaj šele javni odmev. Tedaj sem mu nekoč, a že leta po njegovi slavi, pomagal, da je prek moje ustanove kljub vsemu dobil status svobodnega umetnika – za to mi je bil izredno hvaležen in odtlej sva menda dve desetletji več kot kolega, posebno pivska. Status je sicer že pred leti izgubil, toda najina zveza, da ne rečem zaveza – no, raje zvestoba, je ostala neskalsjena. Kljub težavam Janmuš po malem še naprej slikari, čeprav ga nihče več ne opazi, toda čas zame zmerom najde.

Pred bližnjo pošto nasproti nekdanje Name sem počakal na šestico, se odpeljal proti WTC-ju in odšel v lokal, v katerem sem po mobiju poklical Janmuša. Kmalu je prišel in običajna merica pijače se nama je zelo prilegla.

Brez pomišljanja, rutinsko ali instinktivno, sem dan pozneje po službi ubral isto pot proti WTC-ju in Ruskemu carju. Sicer včasih naredim izjemo in se do stanovanja odpravim po drugi poti, a trasa od Metelkove, mimo cerkve Srca Jezusovega, čez parkec na Taboru in potem mimo visoke stolpnice dóma ostarelih in hotela Park do Trubarjeve ter po njej in Čopovi do glavne pošte se mi je zdela tako prijetna, celo domača, da bi se počutil nelagodno, če bi krenil v drugo smer. Kot rečeno, navadno mi je bilo, kot da mi nekako pripada, kot da je sestavni del stopnišča v bloku pri Ruskem carju. Bila je zvesta miru ali le pritajenemu hrumu okolice, Trubarjeva in Čopova pa za povrh nista bili bogve kako obljudeni, in dan je bil podoben prejšnjemu, včerajšnjemu – običajen, na trenutke turoben, glede vremena pa neodločen: siv in oblačen, brez padavin, ne da bi kakor koli dajal slutiti, da je pomlad pred pragom. Šele v samem centru sta bila promet in vrvež pešcev malo večja. Toda ne vem, ali občutek o pustosti in praznosti zdaj lahko pripišem samo vremenu in vnanjemu videzu okolice, po ulici ali ulicah, po katerih sem koračil. Tudi v meni samem je bilo turobno; dopoldne sem namreč prejel sporočilo, da se je včeraj na avtocesti blizu prestolnice hudo ponesrečil moj davni sošolec in prijatelj iz gimnazije Teo – v dolgih zadnjih letih sva se videvala poredko, kot se s prijateljstvi iz mladosti rado dogaja, a ob vesti o njegovi nesreči sem nenadoma zaznal, da je bil najin odnos čudno globok, saj se nisem mogel utolažiti. Bil je učitelj plesa, organist in pritrkovelec na Štajerskem, in ko sem ga pred slabim letom dni zadnjič srečal na obletnici mature, je bil še vedno takšen, kot sem ga poznal v davnem času najinega rednega druženja: mladosten, ves predan glasbi in plesu, ki ju je študiral in živel ter se jima posvečal z vso vnemo, čeprav sta bili tako družina kot provinca do njegovega početja ravnodušni.

A ta predvečer – popoldan je komaj ugašal – me je zaneslo; ko je avtobus pred WTC-jem ustavil, sem izstopil in se naravnal v lokal, kjer se shajam z Janmušem. Že sem skoraj stal pred njegovim pragom, ko sem se spomnil, da sem se zmotil: Janmuša danes vendar ne bo! Saj mi je že včeraj dejal, da ima ta dan sestanek hišnega sveta in ne more z mano ... Ah, pozabil sem ... Pred samim sabo mi je postalo nerodno, toda hitro sem se zbral in vstopil ter stoje popil makjato. Razočaran sem hitro zapustil kavarnico in odspešil na pločnik Slovenske, od koder sem, namesto da bi počakal na avtobus, sklenil peš prispeti do Ruskega carja. Pravzaprav sem se že marsikdaj odpovedal prevozu in si “namesto športa oziroma jutranje telovadbe doma”, kot sem temu rekel, do stanovanja privoščil hojo.

Že izpred visoke stolpnice WTC-ja in ob njem stavbe Smelta je pogled po širni okolici impresiven, a še impresivnejši je, ko taisti pogled, kakor

hitro se nekaj stopajev oddaljim od Smelta in se znajdem pred mostom čez avtocesto, osredotočim proti severu: pred mano je vsa velika polkrožna rezina primestja, katerega grmada blokov Ruskega carja ter zadaj za njim naselij na vzpetinah in gričih je videti opremljena z neštevilnimi, drobnimi pičicami lučk, ki bodo prave luči postale šele ob trdem mraku, ko bodo videti kot zasajene v črno nebo, a skrivnostno vztrajne v negibnem mirovanju – okna bližnjih blokov pa bodo kot iz same črnine precizno izsekani svetli pravokotniki in kvadrati. Od spodaj, izpod mostu, na katerega medtem stopam, hrumi promet, iz vzhoda se kot po pretrganem tekočem traku po enem pasu bližajo, po drugem oddaljujejo kolone avtov s prižganimi žarometi in zadnjimi lučmi, a je njih svetloba medla in imam zato občutek, da prej kot osvetljujejo cestišče, podijo z njega ostanek zahajajočega dneva – in podobno je z visokimi kandelabri: štiripasovnica je osvetljena še manj kot na pol, da se zdi, da k tlom obrnjene žarnice kličejo nase poltemo oziroma ves zgodnji somrak, da bi v njem lahko močnejše zagorele. Za dne je prostor ob asfaltne robu cestišča zaseden s še ne ozelenelim drevjem in naprej z griči, nad njimi včasih z oblaki, bliže pa s stavbami, ki jim ne vem ne mer ne smisla.

A tako je videti le, ko sem od panorame dovolj oddaljen; kakor hitro sem že čez most na pločniku, po nekaj deset metrih na primer, v bližini ježiškega pokopališča na desni, hodeč v smeri veletrgovine Tuš in proti Carju, se prej združena podoba konkretizira in zbanalizira, saj iz nje stopajo objekti, ki jih za dne vedno znova srečujem in mi ne pomenijo nič: nekakšni nezakonski produkti arhitekture.

V poznem popoldnevu novega dne – zaradi nujne naloge sem skoraj uro ostal dlje v pisarni – se dolgo nisem mogel odločiti, ali naj se sestanem z Janmušem, kot sva se zjutraj dogovorila. Kmalu po dogovoru me je namreč dosegla vest, da je Teo po nekaj dneh boja za življenje umrl. Zelo me je prizadelo in potlej sem dolgo omahoval, ali naj dogovor z Janmušem prekličem ali ne. Ne vem, ali je po nekaj urah prizadetost že popustila, a tik pred odhodom sem sklenil, da zmenka ne bom opustil. To sem sporočil Janmušu, se spravil na mestni avtobus in čez slabe pol ure sem bil pri lokalni, pred katerim me je Janmuš že čakal. Vrata kavarnice so bila tokrat že odprta na mali pločnik in na sprehajališče, ljudi v njej pa je bilo malo. Zrak se je tu, na mestnem obrobju, kdo ve, zakaj, zdel že pomladno topel; vstopila sva in se namestila na visoke stole ob stekleni steni in vsaj zame pristala na idealnem mestu; od tod sva skozi šipe lahko opazovala večerno svetlobo, tisto direktno od sonca, ki se je razstrla po stvareh pred nama. Vedno je bilo sijajno, gledati skozi stekla tisti svetlobni nekaj, kar nima

snovi in ne imena, recimo prek reči položen povsem prozorni, nadvse nežni pajčolan praznine, od katere se dá sila približno izreči samo ime njene barve, vržene k nama od sonca in ležeče na velikih predelih zlasti sosednje stavbe, po kateri počasi, neopazno drsi in potlej v hipu tako rekoč čarobno odmanjka: ali nemara ponikne vanjo. Ali pa sončna praznina dobiva barvo tudi od predmeta, na katerem počiva? Morda... A čudno, običajnega svetlobnega čara zdaj nisem opazil v meri, da bi lahko rekel, da sem ga dojel z vnovično radostjo; velika marmornata ploskev visokega objekta se mi je zazdela siva, kakor da ni vredna, da se je sončna svetloba dotakne; v duši me je nejasno, tiho zaskrbelo, a svojega počutja Janmušu nisem izdal – pa tudi ga ne bi mogel spraviti v besede. Bilo je trpko; več, bil sem pobit. Potem me je obšlo: Teo, po velikem trpljenju je umrl. Komaj sem prek telefona v pisarni izrekel sožalje, namenjeno njegovim, že mi je vzelo besede in tudi pozneje sem skoraj ves čas službe molčal. Tudi pri kozarcu refoška je Janmuš govoril veliko več kot jaz. Toda vzroka moje redkobesednosti mu nisem omenjal; Tea ni poznal in kaj bi ga obremenjeval z njegovo smrtjo in mojo bolečino! Tudi gostilniško vzdušje je najbrž storilo, da mi je misel o tem kmalu zamrla, po drugi strani pa najbrž vendarle povzročila, da nisem ostal kot navadno; nepričakovano hitro sem vstal, kajti – se mi je hipoma zdelo kot glavni razlog, čeprav to ni bil – bliža se sedma ura in treba je proč, saj ob menda tem času prihajam domov. Z Janmušem sva se poslovila in se razšla.

Ko sem stopal proti mostu, se je predme spet zarisala razsežna panorama: na severu pod Kamniškimi, od katerih so se proti meni prislanjali hribi z Rašico vse do zadnjega črnuškega griča, so se razvrščale večerne slike obzornice, valujoče črte vzpetin in geometrijski skladi naselij, v pogled pa so se mi, hodečemu, iz svoje negibnosti počasi pomikali bloki in hiše, medtem ko je na zahodu polovica še goreče kepe sonca brizgala zadnjo luč čez ostri rob Polhograjskih dolomitov; v zraku je hrumel in se vozil promet, v usek na avtocesti, kakor hitro sem se ji približal in obrnil oči na desno po njej v daljavo, je tam daleč kakor iz kakšnega polslepega zaslona proti meni brzela hitra vrsta vozil – in enako so, če sem pogledal na levo in se zazrl v drugo daljavo, brzeli k meni avtomobili v pretrganih kolonah. Spokojna in statična zemlja, naširoma prislonjena k useku avtoceste – in na njej hitri niz bežečih vozil, so me hipoma navdali z neobičajno veselostjo, morda kot posledico sugestije večernega videomaga; ah, sožitje kinetike in mirovanja, blažena nerazumljivost dvojnih podob! Za trenutek sem zamižal, kakor da bi jih s tem hotel rešiti pred njihovo begotnostjo. A tedaj sem po koraku zaznal, da sem stopil na most, kar je moralo biti usodno: slike v meni so zdajci umanjale, kot z zaslona hipoma stopi podoba, ko izklopiš električni tok. Vel je rahel, dejal bi, malo šaljiv vetrič,

nebo je bilo daleč visoko, pod njim je bil tu in tam siveč oblak, ležeč na bledi svili sinjine; a to ni bilo kakšno presenečenje; vse to sem videl že kdaj prej. Zazdelo pa se mi je, da sem tedaj, ko sem se scela znašel na mostu, prvič zaznal, kako so njegove prečne traverze na orjaških nosilcih, vtem ko je zavozil čeznje avtobus, tiho zadrgetale, a gibko odbijale napade moči, ki jih je potiskala k njim teža vozila, od spodaj – nad dnem velike prometnice – pa jim je grozila globoka praznina. Za delček sekunde me je zajel nedoločen strah, a takoj zatem kakor tolažilna misel: vzdržale so, traverze so vzdržale, je šlo skozme; in varno sem korakal čeznje, medtem pa ponesel pogled na desno, v smer, od koder so v dveh kolonah na avtocesti in enem izvoznem pasu drveli avti, z ostro žarečimi lučmi kot divje zveri za bežečim plenom, in nato v levo, kamor so odhajali, s po dvema rdečima lučema na zadkih; prostor okoli mene je bil poln kovinskih glasov in hrušča, ki se je premikal in mešal, a mestoma bil tako razločen, da sem med dvema hipoma zaznal hrup motorja in švist njegovih gum po asfaltu. Pred mano, proti Ježici in naprej, se je ob hribe kopičila veriga blokov, perfektnih, a že malo zastrtih linij stavb, njihovih oken, balkonov in strešnih črt z barvo med njimi, ki je bila še v zadnjem soncu, a vsa topla in vpljudna. A nad vsem se je pravzaprav že delal mrč, ki se je gostil proti hribom, kjer je že prehajal v sivino in nato sopol v konture gričev ter obzornico pod kuliso nebesa delal temno napeto.

Tedaj sem se nenadoma spet spomnil: pred kratkim se je na avtocesti blizu Ljubljane strahotno ponesrečil Teo, in včeraj umrl. Kako da na to nisem pomislil malo prej, ampak šele zdaj, ko sem že prečkal most nad njo? Bil sem namreč ravno z njega in se že napolnil na drugo stran Slovenske, da bi hitel naravnost proti trgovini Tuš in k Carju, mojemu naselju. Korak se mi je ustavil, bilo mi je, da sem storil nekaj krivičnega, še zlasti, ker sem most čez avtocesto pasiral in izrabil le za točko, s katere sem si privoščil panoramo, ki jo je radovednim očem ponujala okolica – domišljija pa polnila njen mozaik s slikami, ki jih sama vseh najbrž ne bi premogla. Ta spozaba se mi je zazdela nekaj neupravičenega, kot da sem prijatelju odpovedal sočutje v velikem trpljenju, ki se je začelo prav na avtocesti. Zajelo me je nezadovoljstvo s samim sabo, nezadovoljstvo, zaradi katerega mi je kri pritisnila v glavo in sem mislil, da me bo zdaj zadel glavobol: kazen, ki jo moram sprejeti. Medtem – ali nemara prav zato – je doživljaj šel h koncu in med zamišljeno hojo proti domu je vse postajalo vsakdanje, na pločniku so tu in tam ležale stare mlake, umazane od ne vem kakšne nesnage. Komaj sem se jim ogibal in samo hitel in hitel, da bi bil čim prej v Carjevem bloku na Mucherjevi.

Z Janmušem sva se nato v istem WTC-jevskem lokalu sestajala vsak teden približno ob isti uri – a ne samo zaradi kozarcev z refoškom; naj ponovim; prijatelj Teo je po nekaj dneh boja za življenje podlegel poškodbam, in ker se iz več razlogov nisem mogel udeležiti pogreba – sicer pa so ga tudi pokopali v najožjem družinskem krogu –, sem se po neki nerazložljivi logiki čutil njegovega dolžnika. Nerazložljivi zato, ker mu nikoli nisem dolgoval ne gmotnega povračila ne duhovne ali kakšne druge usluge. In vendar! ... Bolj kot kdaj sem čutil, da me – ah, kako neki! – potrebuje in da moram zanj nekaj storiti, vsaj nekaj, četudi najbolj neznatnega, samo da bo še v navezi z najinim nepozabnim druženjem v mladosti. To rezoniranje me je obsedlo takoj po novici o njegovem koncu, spočetka motivirano najbrž s prizadetostjo, ki me je zajela, a sčasoma tudi z željo, da svoje prijateljstvo izpričam onkraj živih dni najinega odnosa. Nekajkrat sem si očitil to zavezo, saj se mi je videla prazna ali celo nezrela; toda ni šlo; izguba, ki me je doletela, je bila nerazumno boleča in me je silila v nekak ukrep, ki bi izkazoval in potrjeval najino nekdanje sožitje, torej zaživa. Pravzaprav je bila več kot boleča – bilo mi je, da je njegova smrt ob tem, da me je prizadela, stvarjem okoli mene nekaj odvzela, nekaj, za kar pa nisem našel izraza. Veliko sem premišljal, kaj; potem se mi je na koncu zazdelo, da je z njim odšlo tisto, kar je vsemu, kar sem srečeval na svoji poti, dajalo neznan pomen – vse, kar je ostalo brez pomena, pa je zdaj postalo tuje in grdo. Zato se mi je kar vse moje ožje okolje zadnje čase videlo nekam odbojno, da ne rečem zoprno, na hipe celo odurno. Vključno s hojo po Trubarjevi. A vendar ne v tistem radikalnem smislu, da ne bi bilo več znosno; kajti ne lepota ne grdota nista usodni za embalažo paketa, v katerega sta spravljeni; v vsakodnevju sta samo dve iz grmade njegovih sestavin in največkrat ju nisem niti registriral, v kolikor ju nisem zaznaval ali me ta ali ona tako ali drugače ni presenetila: zdaj je bilo drugače, okolje je bilo samo nepretregoma navzoče, brez vsakršnega izziva, in prvo, kar je bilo, je bilo spoznanje, da ne morem več uživati svoje običajne poti od Metelkove do središča mesta ter jo nato kdaj pa kdaj z refoškom nadgraditi nekje pri Opera baru. In naredil sem sklep, ki sem si ga naložil kot intenzivno iskani, čeprav nazadnje naivni, če ne tudi absurdni obolus prijatelju: med postankom z Janmušem v WTC-ju v njegov spomin sicer popiti kozarec, toda z mislijo nanj vsakokrat koračiti čez most nad avtocesto, ki je – čeprav zveni še tako pregnano – grob mojega prijateljstva s Teom.

Z Janmušem sva se torej sestajala ob isti uri v WTC-ju in vsakokrat sem iz lokala odkorakal prek mostu, se na njem priključil Teovemu spominu in doživljal nekaj tistega, kar sem doživljal prvič po tistem, ko sem izvedel

za njegovo nesrečo. Za kaj več verjetno ni bilo priložnosti; vreme je bilo ves čas nestalno in sprenevedavo in prva skrb je kljub vsemu bila banalna, namreč priti suh pod streho in domov.

Šele ko se je v začetku maja pomlad naposled utrdila, sva se tistega poznega popoldne z Janmušem prvič po daljšem času usedla na prosto, tokrat pod pleksi streho med visoko stolpnico in trgovinskim poslopjem s pogledom na skoraj že dokončani hotel Media. Kot umetna ograja lokala, zdaj podaljšanega na prosto, so bila razpostavljena betonska korita z zelenjem, na vogalih pa ogromne vaze s palmami, tako da si lahko dobil občutek, ki ga vzbujajo počitniška gostišča kje blizu morja: občutek toplega brezdelja in stika z naravo. Čudno, v glavi se mi kar ni hotelo prijeto, da je izrazito sončno, ja, bilo mi je neverjetno, saj je bilo doslej več tednov, če ne kar ves april hladno in deževno. In morda zato še ni nastopila tista zapeljiva, lahkotna igra s sončno praznino, nad katero sva včasih uživala. Ne, pred naju se je naselila nekakšna sprememba, bilo je, kakor da je bližnja okolica druga ali celo nova, kdove od koga in na kak način ozaljšana, čeprav sem jo poznal: vseokoli kakor brušene stene, mestoma oblečene v steklo, ogledala in marmor, zaradi česa mi je nazadnje bilo, da so vsi objekti, z nebotičnikom WTC-ja vred, izjemno čisti in lahki, brez težkih in masivnih zidov, ki jih vidiš v starih mestih. In bi jih kar dvignila moč malo bujnejše domišljije ... V mirni zrak se je kdaj pa kdaj zapodil menda južni veter in je nekaj palm zašumelo, široko razprti dežniki Radenske nad nama pa so zatrepetali in oddajali glasove, ki so z onimi v palmah spominjali na veter kje ob morju. Nenavadno, nenavadno, in nenavadnega zadovoljstva polno razpoloženje sem čutil v sebi. Te vtise sem v nekem hipu opisal Janmušu, ki pa je ob njih kar planil:

“Takšni so tvoji vtisi? Nemogoče! Jaz čutim povsem enako!”

Spogledala sva se in se zasmejala: vedela sva, da so koincidence te vrste znane iz romanov. Potem je dodal:

“Ampak če jaz tako čutim, imam za to razlog. Kaj pa ti?”

Tudi ob tem mi je bilo nenavadno, da bi imel kak razlog. Rekel sem, da tako čutim ... “kar tako”. In mislil sem, da sva s tem končala in se bova še naprej pomenkovala v sproščenem vzdušju. Toda Janmuš je vstal in dejal:

“Jaz res imam razlog ... Danes dopoldne sem po dolgih letih prodal sliko. Prišel je neki človek, ki je rekel, da je izvedel, da sem bil nekoč slaven in da bi zato rad kako mojo sliko iz tistih časov, če še kako hranim. Ponudil sem mu jih na izbiro. Vzel je najdražjo ... Za povrh sva kupčijo sklenila tajno, da ne bom plačal davka. To je moj razlog!”

Zasmegal se je srečno, kakor ga še nisem videl.

“Kakšna pa je bila ta slika?” sem vprašal.

Na meni je pustil dolg pogled, sedel, nato pa rekel, in to zelo resno:

“*Forsiranje mostu čez avtocesto*. No, tako sem jo naslovil.”

“Hm, zanimivo,” sem rekel. Medtem je natak, ki je očitno slutil najino nepričakovano veselo stanje, prinesel dva keliha refoška in ju postavil na mizo pred naju. Nisva se ju takoj dotaknila. Pomolčal sem, nato pa bolj tjavendan kot iz radovednosti dodal:

“Kakšen motiv si imel na tej sliki?”

Še vedno me je gledal s poprejšnjo neobičajno resnostjo in šele čez čas povedal počasi in tišje:

“V tistem času po končanem študiju sem na še ne docela dograjenem križišču z avtocesto povozil človeka. Mladega človeka. Rekli so, da je bil umetnik. Preden sem šel v zapor, sem naredil to sliko.”

“Oh, to se ti je zgodilo, grozno,” sem rekel. Te moje morda ne ravno prave besede so se mi kar same od sebe vrgle na jezik in morda v njih ni začutil vsega mojega presenečenja in sočutja ob njegovi nesreči – kajti samo zvedavo in začudeno me je gledal. Nekaj neprijetnega me je spreletelo. Menda iz zadrege sem izpil nekaj požirkov refoška, nato je enako storil tudi Janmuš. Po premolku je dodal, ne da bi me izpustil iz pogleda:

“In lahko ti zaupam – ampak naj res ostane samo med nama: če sem tega mladega umetnika na sliki poklical po imenu, se je premaknil in začel hoditi proti mestu, na katerem sem ga povozil.”

“Ne!” sem vzkliknil. Osuplo in nejeverno sem se zapičil vanj, potem pa sem komaj stisnil ustnice, da mi skozi ni ušel smeh.

“Kaj hočeš, tako je bilo,” je suho rekel in se z desnico nervozno pogladil po rokavu levice.

“Si to povedal kupcu?” sem vprašal in obenem začutil, kako so se mi lica že razmaknila, da bi se nasmejala.

Tedaj si je privoščil nekakšen resen nasmeh in odvrnil:

“Seveda ne. Kaj pa misliš! Imel bi me za čudaka in slike morda niti ne bi vzel...”

Mislil, da sem po premolku rekel le “jasno, seveda”, saj se mi je zdelo, da o tem ne morem razpravljati. Komaj sem namreč potlačil nevljudno reakcijo, ki jo je izzvalo njegovo priznanje. Samo uradnik sem, sem nato pomislil, laik, zato o tem ne morem razpravljati... Ob tej pomisli se mi je notranje razpoloženje kmalu kakor postavilo na glavo in sem samo rekel:

“No, pa dajva še vsak svoj kozarec...”

Pokimal je, češ, “pa dajva”. Umolknila sva, in vsaj jaz nisem vedel, s čim naj pogovor nadaljujem. Da bi se menil o tem, da se njegov človek na sliki začne premikati, če ga pokliče po imenu, se mi je zdelo skurilno. O svoji preteklosti mi nikoli ni govoril, sam pa ga po njej nisem vprašal.

Zdaj sem mislil, da ga niti nimam pravice vpraševati po njej. Ker se ni znova oglasil, sem z nekakšno nerodno odločnostjo poklical natakarja in mu izrazil novo pivsko željo.

Hitro sva bila postrežena. Janmuš se je zdajci glasno zasmeljal in rekel: "No, pa izpijva!"

Očitno vsaj na zunaj zelo dobre volje sva trčila in kakor da bi pozabila, o čem sva ravnokar govorila, sva se začela meniti o okolici z novodobnimi gradnjami in igri sonca in senc, ki jih stavbe skrivnostno hranijo v sebi in jih s pomočjo sonca odlagajo druga na drugo.

Žareča krogla je bila še na nebu, ko sva se razhajala in si dejala, da se prihodnji teden spet vidiva. Ura je šla že precej čez sedmo, ko sem od WTC-ja zakoračil proti mostu čez avtocesto. A zdaj že zaradi utečene navade, s katero sem prečkal most, skoraj nisem pomislil na Tea; komaj sem si namreč rekel, da ga bom prečkal zaradi njega, že so se mi misli željno vrgle na resničnost, ki se je razprostrla pred mano, da bi jo čim bolj imel zase. Kajti kakor hitro sem stopil na pločnik in okoli mene ni bilo več stavb, se je prostor kakor osvobodil, saj je zadihal z dimenzijami daljav, ki so bile napete od griča do griča menda vseokoli primestja, vsaj kolikor sem ga tudi tokrat lahko zajel v pogled. A v takšni konstelaciji ga pravzaprav še nisem videl – moral je biti posledica izjemnega dne, ki je odhajal, se mi je mislilo. Kljub temu pa mi ni bil potreben poseben napor, da bi dojel pred sabo zagledano sliko; pred mostom se je sicer ponovil podoben razgled kot že kdaj prej: vsepovsod razmaknjeno prostorje in v njem raztekajoči se hrum prometa in vsaj na videz zapleteno gibanje vozil po Slovenski proti Ježici in Črnučam, na desno pa po avtocesti proti vzhodu in na levo proti zahodu, kjer se je zdelo, da so linije Dolomitov čakale sprejem sonca, ki je viselo natančno nad štiripasovnico in imelo zdaj zdaj pristati na enem od zaobljenih, če ne celo slemenasto razprostrtih vrhov. Toda ko sem potlej zakorakal po mostu, me je presenetilo: namesto da bi vajeno drhtel, je bil negiben, hrom – v trenutku me je spreletelo: mrtev most, trden le zaradi železa in betona, nesposoben, da bi tujo moč odvrčal ne le z gmoto svoje nezmagljive snovi, ampak tudi z inteligenco svoje konstrukcije; ko sem se čez njegovo ograjo zagledal navzdol, so vozni pasovi pod njim zevali kot prepad, ki bo v svoje z asfaltom premazane čeljusti prej ali slej dobil svoj železobetonski ali jekleni plen: sesuto sestavo mostu in na njem jeklene konjiče ... Tedaj me je sicer obšlo, da so te čeljusti smrtno ranile Tea, toda samodejno se je nadaljevala prejšnja misel o mrtvem mostu; pomislil sem, da je tako najbrž zategadelj, ker so čezenj brzela le lahka vozila, čeprav v nepretrgani koloni, in odziva ni bilo. Toda kakor sem bil pred minuto presenečen negativno, sem bil zdaj hipoma iznenaden pozitivno: bil sem

ravno sredi mostu, ko je mimo mene pohitel zglobnik, čeprav skoraj prazen, in tisti hip so mi podplate spreleteli rahli tresljaji, ki jih je v moje tkivo poslal most, očitno sicer v sila nizkih amplitudah, a ki potem niso nehali trajati. Most je živ, most je živ! me je prevzelo in obstal sem, da bi bolje občutil njegovo živost. Imel sem čudno srečo, kajti zelo zaznavno se je tresel in dovolj dolgo, da sem lahko pomislil, da sem na hrbtu živali, ki naključne jezdece izurjeno in ustrežljivo prepušča čezse ter jih pošilja k njihovim ciljem. Medtem sem tudi že pomislil, da mrtva materija potemtaka ni samo vsepovsod in zmerom mrtva – iz njenih robov ali vezav z drugo materijo se včasih izmuzne sporočilo, ki sega do praga nadsnovnega, čeprav ga najbrž ne prestopi. Vse to sem mislil, a tla pod mano so še vedno drhtela, tudi še potem, ko je zglobnik bil že mimo in so me prehitevale le kolone osebnih vozil. Postal sem in se čudil, a pozorno koncentriran na vibracije pod sabo se mi je nenadoma zazdelo, da so se mi začele tresti noge vse do stegen, pri čemer me je v trenutku zajel neznan strah, da jih ni zatreslo srečanje mostu in avtobusa, ampak nekaj tujega, čedalje bolj nevarnega in sovražnega. Kot da bi se sprožal potres – seveda sem vedel, da se mi je ponudila le malo grotesknejša prisposodba, ki ji nisem mogel verjeti, a ji tudi ne odvzeti njene grozljivosti; vendar je bilo kot dozdevno v trenutku, preden se udre pod tabo in zgrmiš v prepad. Občutek, da bi lahko bil na njegovem robu, me že dolgo ni zadel tako silovito. Ko sem se ga zares ovedel, pa sem se spomnil Tea, ki je doživel grozo prepada, hip zatem pa me je zajelo vprašanje, ali mi z avtoceste nemara ni poslal znamenja o njej? Smešno – sem si prizanesljivo rekel in z velikim stopajem sem krenil v razdaljo do kopnega brega oziroma se močneje zagnal v hojo. Tedaj je drhtenje pojemale, ali pa ga nisem več dovolj dobro zaznaval; cestišče je bilo trdno in trdo, kot je lahko asfaltna skorja, položena na kompaktno maso železobetona. Potem je mahoma bilo vse kot poprej in ponesla me je zavest, da sem sredi sveta, ki se mi radovoljno predaja. In moj pogled je spet prevzela avtocesta. Takrat me je obšla ugotovitev, da ni ne grob ne bojišče tisto, ki je vzelo Tea, toda misel se mi je pri tem ustavila in kakor zamrla v nasladi, ki se je ob koncu mostu še enkrat ponudila očem; bregovi avtocestnega useka z gosto rastočim grmičjem so bili temno zeleni, vejevje pa, večidel opremljeno z na pol odprtimi cvetovi, se je premikalo v živahnem vetru, kakor je bilo tudi na levi strani, in kajpak proti severu, kjer so med posamičnimi nizkimi hišami bogato razvijala svoje krošnje vsakršna drevesa. Zajel me je vtis, da je v vsem tok neznanne dinamike, ki na vse strani ziblje in mi prinaša pred oči življenje, ki ga tu še nisem opazil. Zadovoljno sem potlej prečkal Slovensko in se znašel na njenem levem pločniku, ki vodi proti Carju, a isti fluid se je tu gnal skoz bele in blede

vijoličaste majnice, bezeg in rastje z rumenimi cvetovi in znova grmičje, ki je bilo od vrha do tal posuto z drobnimi belimi cvetovi. Z nekega dvorišča – ali okna stanovanjske hiše? – je priplaval vonj po šmarnicah. Spešil sem, ves lahek, se vmes enkrat ozrl in dobil v pogled mesto, v katero so hitele kolone avtov, v zrak so se dvigale stolpnica WTC-ja na levi in nato naprej na desni Stekleni dvor in veliko dlje Mercator, povsod vmes pa drevje in drevje, v katerem sem slutil prelivanje zraka in zadnji odsev dnevne svetlobe. V tistem se mi je prikradla v misel Janmuševa izjava, da njegova slika oživi, če po imenu pokliče mladeniča na njej, zaradi česa je zdaj vame navrelo neko veselje, saj je bilo, kakor da se sklada s prizori, ki so mi plenili pogled, in med hojo naprej je slikovitost postajala vse globlja. Ko sem se obrnil in se bližal veletrgovini Tuš, je od nekod prineslo močan vonj po španskem, a tudi navadnem bezgu, ki me je potem spremljal do Tuša in čez cesto v mali park, ki je nenadoma bil poln miru že malo zatemnjene, žametne tihote, da sem v njej lahko zaslišal ščebet mnogih ptičev, a vmes zelo razločno tudi nekakšno blaženo petje kosa in grlice, petje, ki je bilo takšno, da bi rekel, da sta pela kar v slovenščini, samo čakata še, da sonce zares zaide in pade prvi somrak, pa bo njuno pesem razumel tudi vsak človeški poslušalec ... V to se je nenadoma oglasil zvon bližnje ježiške cerkve. Njeno zvonjenje je bilo neobičajno; zvoki kakor da so potovali samo k meni in nad razsežni parkovni nasad, ki ga oklepajo visoke stanovanjske stavbe na Bratovževi in ob straneh bloki na Glinškovi in Mucherjevi. Pravzaprav se je zdelo, da so se zvoki trgali od zvona in se naglo prenašali nad zeleni amfiteater, kjer so v pomnoženem odmevanju od blokovskih zidov tudi trajali pomnoženi čas. Ta značilnost me je pritegovala od zdavnaj, a ji nisem nikoli bolje prisluhnil, ko pa sem tokrat zaslišal prvi udarec kemblja ob bron, me je radovednost mahoma spodbodla, da sem malodane stekel čez cesto proti parku za Mucherjevo, da bi enkrat spet slišal, česar že dolgo nisem. Sploh se nisem vprašal, zakaj je začelo zvoniti – zaradi šmarničnih majskih pobožnosti? –, nenadoma me je gnalo kot v strahu, da zamudim nekaj, česar se ne spodobi zamuditi. Razdalja do parka je bila majhna, in čeprav je bila moja hoja hitra, se je zvonjenje medtem že povsem uredilo; razločno sem zaznal udarce po zvonu, nekaj kakor prvi, nato drugi, tretji ... kembelj, kot sem laično razporejal vire zvokov, njihove odmeve in nato tudi donenje, in kakor hitro sem zagledal park in pohitel k prvi klopi, so kakor obstali nad njim ter pomnoženi z odmevi začeli igro, ki je še nisem slišal; ja, v njej nista bila le dva, po ljudskem dojemanju od nekdanj zajeta v pojmu *bim-bom*, ampak, rekoč v prvem hipu, neskončno več. Toda to je moral biti prezgodnji občutek; kmalu se je dalo razločiti nekaj podobnih, celo enakih, toda s prevlado vedno drugačnih, ki so – najbrž – na spreminjavih

valovih zraka prihajali od blokov in se v fantastični dinamiki zbirali nad parkom, v njegovo prazno sredino, od koder so se potlej vračali na vse strani k blokom in stolpnicam naselja, kakor da bi v njem iskali prostor, v katerega bi se odložili. In čim dlje sem zvonjenje poslušal, tem zanesljiveje se je zdelo, da ne izvira iz dobrih sto metrov oddaljenega zvonika, kjer kembelj enakomerno udarja ob pojočo kovino, ampak prihaja iz same skrivnosti neba, katerega višava je bila skoraj že vsa zamračena.

Tedaj me je obšlo: Teo! Rajska glasba, vredna njegovega imena! V naglem, nerazumnem zanosu, ki me je zajel, sem pomislil, da mu jo moram posvetiti kot svoj zadnji dar, ki je bil sicer podarjen meni samemu, a nezasluzeno in slučajno. Pri tem je bilo, kakor da se mi je odprla nova čustvena rana in malodane na glas sem se vprašal, ali še kdo posluša ta koncert: zakaj se neštevilna okna blokov že zdavnaj niso odprla in se skozi ne nagibajo poslušalci? Vedel sem, a se kljub temu ozrl naokoli: vsa neštevilna okna na Mucherjevi, Glinškovi in Bratovževi so bila zaprta, od njih so se pravzaprav odbijali in se v stoterem odmevu vračali zvoki in v čudežnem plesu vztrajali v prostoru nad parkom. Neljubo spoznanje me je potrla, a v žalosti, ki me je obvladala, je bilo zvonjenje toliko lepše in presunljivejše. Ja, mar ni to tisto, kar pripada Teu? Samo njemu? In mar ne bi postalo banalno, če bi se tisočera okna na blokih zares odpirala in bi ji svoja ušesa nastavljal tisoči stanovalcev?

Ne spomnim se, koliko časa sem poslušal samotni koncert, toda nepričakovano, morda zaradi ne vem katerega vzroka spremenjene akustike velikega amfiteatra, se je zvonjenje docela preobrazilo v ples zvokov, kakršnemu še nisem bil priča, a se mi je zdelo, da ga poznam na čuden način. Kajti preobrazba je hitro našla novo podobo, da sem se v trenutku ovedel: to je Teov ples, Teo s prsti na nogah pleše na zvokih, ki prihajajo iz vira sredi amfiteatra in se vračajo od slepih oken, toda pleše mu vse telo, deli se, poslavlja, se sestavlja, prihaja v sklad s sabo, njegovo telo je ena sama glasba, tisoči njenih akordov se oddaljujejo in se vračajo, si izmenjujejo mesta, se tisočič znova sestavljajo v njegovo telo, saj to je on, Teo, ki ga poznam od zdavnaj, od začetka, ko je gonil meh organistu, katerega mesto je potlej zasedel čez veliko veliko let.

Ne vem, koliko časa sem strmел in poslušal. Toda v nekem trenutku so zvonovi začeli počasi nemeti in vedel sem, da glasba, da ples umira, da umira tudi Teo, moj prijatelj. Angeli nebeški, sem rekel iz bolesti svojega čustva skoraj na glas, sprejmite ga medse!

Ko je nenadoma nastopila tišina, sem se zdrznil. Ah, kako pretirano, sem zavzdihnil in krenil proti stanovanju. Toda še preden sem odprl domača vrata, sem kakor nevede ponovil: Sprejmite ga medse.

Enes Halilović je uveljavljeno in ugledno ime sodobne srbske poezije, poezijo, zgodbe in drame piše v srbsčini, vendar njegova poezija zveni po svoje, iz svoje tradicije in po svoji naravnosti. Rodil se je v Sandžaku, v Novem Pazarju leta 1977. V Beogradu je diplomiral iz prava in ekonomije; ustanovil je novinarsko agencijo Sanapres in dela kot novinar. Objavil je pesniške zbirke *Srednja črka* (1995), *Blodni konj* (2000), *Listi na vodi* (2007) in *Pesmi iz bolezni in zdravja* (2011); iz zadnjih dveh so prevedene pesmi. Uveljavil se je tudi s knjigama zgodb *Potomci odklonjenih prosilcev* (2004) in *Kapilarni pojavi* (2006) ter knjigo kratkih dram *In vivo* (2004). Med najvidnejšimi nagradami, ki jih je dobil, je treba omeniti najodmevnejši srbski literarni nagradi: Branka Miljkovića in Đura Jakšića. V poeziji Enesa Halilovića začutimo odmev prednikov; glas in ritmi starodavne turške pesniške šole sufistov se prepletajo z moderno meditacijo borgesovske poetičnosti ter se prelivajo v prepričljivo lirično nostalgijo.

Enes Halilović

Listi na vodi

O Masteju

Danijeli Kambasković - Sawers

Vemo, da je nekoč živel pisatelj Valgije Ruf,
vendar noben njegov spis ni prišel do nas.

Legenda pripoveduje, da je njegov sin Mastej
skočil v vodo, da bi rešil
liste, ki jih je veter odnesel njegovemu očetu.

In Maslej je utonil,
tako zgodovina književnosti nima ničesar, kar bi presojala.

Ko bi vedeli vsaj, kakšen bralec je bil njegov sin Mastej,
slutili bi, kakšne elegije
je Valgije Ruf izgubil.

Kartagina

Bil sem v deželi, ki je Hanibala rodila.
Spal sem v hotelu s čudnim imenom, v Susu.

Spominjam se, na koncu hodnika dvoje dvigal,
to je bil sijajen mehanizem (kakor zgodovina, kakor življenje) –
kadar koli nekdo odide, pride drugi.

In ko se spustimo dol, se nekdo povzpne.

Čisto preprosto in veličastno.

Neka beseda

Neki človek je želel zgraditi stolp do neba.

In mu je bilo dano.

Vendar rečeno mu je bilo, da lahko poizkusi
tisto, kar ni uspelo še nikomur,
pod pogojem, da pozabi zgolj eno besedo,
ki se je potem ne bo nikoli več spomnil.

Človek je pristal.

Začel je zidati in je zidal, hitro in spretno,
kakor pred njim še nihče,
vendar pozabil je besedo okno.

In njegov stolp ni nikoli dobil nobenega okna.

In zida še zmeraj,
v svoji želji zazidan,
zato ne zagleda niti neba niti zemlje.

**Darovanje žrtve žrtvam
ali zakaj je človek gluhi kot top**

V vojski je pasjevodca
ščenetu odrezal uho,

da bi videl,
ali je hud.

V vojski livar,
ko vlije top,
mu namesto granate najprej v žrelo vtakne kako glavo,

da ga preizkusi,
če ni morda nagnusen.

V vojski oficir
najprej vojaku razbije ogledalo,

da si ne bi gledal v oči.

Ko bi

Ko bi zares živel
Orfej,

ali bi bral poezijo?

Portret angažiranega pesnika

Siniši Soćaninu

Še se pripoveduje v grških lokalih,
na palubah in pod Olimpom,
da je po mizah, na posteljah, na listinah
videval prah.

S kazalcem je včasih
puščal besede:
Očisti me.

Včasih pa svoje ime.

Pisal je in ni vedel, da piše v njem pesnik.

Ljudje so brisali prah, tudi črke njegovega imena,
tako so se dotikali smisla poezije
in angažiranosti.

Pesnik je ostal skrit.
In Homer je eno s prahom.

Iskan je tisti, ki bere,
skriva se tisti, ki piše.

Strup

To je živa resnica. Prezirali so ga
tudi tisti iz njegove hiše.
Otroci in žena so ga tolkli z motikami,
kadar je segel po peresu,
ljudstvo pa se je režalo zgodbam o njem.

Pisal je skrivaj, na podstrešju.

Ljudstvo ni pustilo, da bi ga zagrebli na pokopališču,
dali so ga kljunom, da ga porabijo ptiči,
saj tako zamoteni ne bi prepevali.

Usoda pesnika!
Verze je pokadil njegov sin.

Nekaj let po očetovi smrti
je zvijal tobak v papirje s podstrešja
in kadil,
verz za verzom.

Potem ga je napadel kašelj. Kmalu je izdihnil.

Ko se je razvedelo, da je poezija vzrok smrti pesnikovega sina,
je ljudstvo tudi zanj prepovedalo kopati na pokopališču.

Rekli so:
Sam se je zastrupil, sam naj trohni.

O neki poti v vasi Hotkovo na polotoku Balkanu

Nebojši Gajtanoviću

Tiho, Nebojša, kadar hodiva po tej poti!
Tiho!

Mar veš, kakšna je ta pot?

Če na levo zaviješ, na hribu Hober, staro rimsko pokopališče.
Pod Hobrom pravoslavno pokopališče,
kjer se pokopavajo sosedge Srbi. Torej,
lahko se tudi ti.

Tu, na desno, je hrib Grkovina,
na njem staro grško pokopališče,

le malo niže muslimansko pokopališče
(ogradili so ga še Turki),
tukaj so pokopani vsi moji. Torej,
lahko se tudi jaz.

Tišje!
Sploh veš, kakšne vojske so hodile po tej poti?
Bile in šle so Grčija, Rim in Turčija.

In naši rodovi, majhni zgodovinski drobiž,
nekoč bo končno v čitanke legel.
Morda se bodo kdaj spet oglasili Mongoli, Germani ali Uguri.

Postojva tu malo,
da malo tišino okusiva,
da malo poslušava usodo.

Da, kaj pot je, se učiva.

Nekoč

Nekoč je
le enkrat
lopov naskočil našo hišo
s kričanjem sem ga pregnal.
Že leta se zdrznem ob vsakem šumu
kakor da je lopov zmeraj tu
kakor da nenehno opreza
da bi vzal kar si je zamislil.
Kakor da je njegov odnos do kraje
kakor moj odnos do pesmi.
Kakor da tudi njemu konec polepša delo.

Prevedel in uvodno opombo napisal Veno Taufer

dr. Marko Pavliha

Blodnje tuzemskega Odiseja

*D'où Venons Nous
Que Sommes Nous
Où Allons Nous*
Paul Gauguin (1897)

“Od kod prihajamo / Kdo smo / Kam gremo” je v zgornji levi kotiček svoje eksotične oljne umetnije med bivanjem na Tahitiju zapisal postimpresionist, simbolist in teozof Eugène Henri Paul Gauguin, brez vprašajev, pik, vejic ali klicajev, hlepeč po odrešilnem zlitju mavričnega kontrasta neotipljivega, naravnega, imaginarnega in realnega. Če je mogoče zaupati med mrežju, je sam takole komentiral vilinsko sliko, četudi so besede absolutno preskromne za doživetje barvne rapsodije: “V spodnjem desnem kotu otrok spi in tri ženske sedijo. Dve figuri, odeti v rdeče, si pripovedujeta misli. Velika figura dviga roke in začudeno gleda dve ženski, ki sta tako drzni, da si upata razmišljati o usodi. Oseba v sredi trga plod. Dve mački pri nekem otroku. Bela koza. Neki malik skrivnostno in ritmično privzdignjenih rok, kot je videti, kaže na oni svet. Dekle, ki sedi na tleh, poslušša malika. Starka blizu smrti vse sprejema in se prepušča mislim. Ona zaključuje zgodbo. Čudna bela ptica ob njenih nogah predstavlja odvečnost besed.”

Če nas v teh kriznih časih usoda vendarle zanese v bostonski *Museum of Fine Arts*, opazujmo sliko – brez političnih predsodkov – od desne proti levi, od začetka življenja, mimo dnevne eksistence do starosti in bližnje smrti. Gauguin jo je leta 1898 poslal na razstavo v Pariz, kjer je neki kritik pripomnil, da na velikem platnu ni ničesar, kar bi pojasnjevalo naslovno alegorijo. Slikar je odgovoril, da je njegov sen neulovljiv in ne vsebuje prispevkov oziroma, kakor je rekel Mallarmé, “to je glasbena poema, ki

ne potrebuje libreta,” vsebina nekega nestvarnega in nedoumljivega dela je torej prav v tistem, kar ni izraženo, bistvo se dojema onstran barv in besed, saj ni materialne narave.

“Jaz hkrati slikam in sanjam,” je še pristavil, “pred očmi nimam nobene konkretne alegorije, in ko se po končanem delu vprašam: *Od kod prihajamo? Kdo smo? Kam gremo?*, ta misel nima nič več skupnega s platnom, izražena je z besedami, ki so povsem ločene na zidu, na katerega so napisane. To ni naslov, temveč podpis.”

Od kod torej izviramo, kdo smo in kam plujemo? To je bil Gauguinov privzgojeni katekizem, ki ga je skoraj fanatično gnal po družbenih lestvicah in geografskih koordinatah. Kot mornar je prepotoval planetarno oblo, postal je uspešen in bogat borzni posrednik, kot umetnik je hlatal po mirnem pristanu, ki ga ni našel ne v Peruju, ne v Franciji ali na Danskem, niti v Panami ali na karibskem biseru Martiniquu, temveč vsaj delno na Tahitiju in otokih Francoske Polinezije, kjer kljub obupanosti ni umrl od lastnih rok, ampak zaradi srčnega infarkta. Njegovo kolektivno vprašanje v prvi osebi množine poraja večne dileme o izvoru človeške civilizacije, Zemlje, osončja, Mlečne ceste, raztezajočega se univerzuma ali celo neskončnega števila kozmosov. So modri oceani naša prazibelka ali so nas kreirali nezemeljski Nefili ali Anunakki s planeta Nibiru ali babilonski bog Marduk? Kako tesno smo v sorodstvu s plazilci, šimpanzi, gorilami ali delfini, zakaj smo v vsej svoji osupljivosti in genialnosti tako samodestruktivni, kot da nočemo duhovno ujeti tehnološkega napredka? Ali verjamemo, da je v začetku Bog ustvaril nebo in zemljo in naj bi potem bila še svetloba in bil je oblok sredi vodá, ki jih je ločil, in nastali so kopno in morje in zelenilo in bilje, ki rodi seme, in drevje, ki rodi sad po svoji vrsti? Nato naj bi bil večer in bilo je jutro, zgodile so se luči na nebesnem oboku, sonce, mesec in zvezde, zamrgolele so živali, prišla sta človeka po božji podobi, mož in žena, da naj gospodujeta ribam morjá in pticam nebá, živini in vsem zemeljskim zverem in vsej laznini, ki lazi po zemlji, da rodita in se množita, ne da bi jedla biblijski sadež od drevesa spoznanja dobrega in hudega. Ko se je Eva čisto po človeško pustila spleljati prekanjeni kači, je zaužila prepovedano jabolko in ga za vsak primer ponudila še Adamu; razprle so se jima srčne oči, spoznala sta, da sta naga, zato sta si sešila smokvine liste, si naredila krila in bila kazensko izgnana iz raja, ki ga *homo sapiens* še vedno obupano išče, hkrati pa je vse bliže vicam in peklu.

Je prav ta izvirmi greh razlog, da nam primanjkuje gandijev, gyatsov, terez, san su čij, mandel, frančiškov in drugih Velikih in da se nam vedno znova zaredijo hitlerji, stalini, huseini, bin ladni, asadi, miloševići in po-

dobni krvoločneži? Mar ni res, da še kar naprej tavamo v brezkončnosti in iščemo pot do idealiziranega, rajskega doma kot denimo Homerjev mitološki junak ali njegov prapraprapraprapravnik Flisarjev Odisej? Izumitelj lesenega trojanskega konja je deset let blodil “daleč po svetu okrog, ko sveto je Trojo razrušil, videl je mesta premnogih ljudi, spoznal je njih misli, mnogo gorja je na morju preстал in v srcu trpel je.” Vsem bogovom se je smilil, le Potresniku Pozejdonu ne, kajti “Greh se nikoli ne izplača! Počasnež ujame dirkača!” Z vdano posadko ga je veter gnal vse bliže k deželi Kikoncev v Ismaros, ki so ga zavzeli in uničili ter meščane potolkli, potem so odpluli do libijskih Lotofagov in še naprej do zemlje Kiklopov, brezbožnih ošabnih divjakov z orjaškim Polifemom na čelu, ki ga je nebeški sin Odisej oslepil in ovčje prelisicil. Na otoku Ajoliji mu je bog Eol podaril meh, v katerem so bili varno zaprti vsi vetrovi, razen blagega zefira, ki mu je med plovbo prijazno pihljal v jadra. Po šestih dneh jih je veter zanesel med ljudožersko ljudstvo Lajstrigonov, od koder se komajda rešijo na otok Ajajo, kjer je domovala čarovnica, lepa nimfa Kirka, ki vrlega bojvnikarja ni zmogla začarati v svinjo. Po letu dni brezskrbnega življenja je ugoden veter pripeljal Odisejevo ladjo v deželo večne noči, kjer so domovali nesrečni Kimerijci, pozneje pa naprej ob toku Okeana do vhoda v podzemlje, v Hadove dvore, kjer se je snidel z Agamemnom, Ahilom in dušami drugih junakov izpred Troje. Sledile so pustolovščine z mitičnimi pevkami Sirenami, grozljivima pošastma Skilo in Karibdo in čredo sončnega boga Helija, ko je naposled doživel še en brodolom in ga je morje naplavilo na otok Ogigijo (še danes ugibamo, ali je bila to Malta, Madeira ali “naš” Mljet), kjer ga je v votlini zadrževala prelepa pohotna boginja Kalipso. Obljubljala mu je nesmrtnost in večno mladost, on pa je ostal zvest svoji žalostni ženi Penelopi in sinu Telemahu, ki sta se otepala hedonističnih snubcev. Po večinski volji mogočnih bogov se je odtrgal tudi od te nimfomanke in se prek dežele gostoljubnih Fajakov in poslednje skušnjave v podobi dekliško očarljive Navzikae po dvajsetletni odsotnosti končno vrnil v svoje domače kraljestvo Ítaka. Od njegove domovine je dandanes ostal le okoli dvajset kilometrov dolg in sedem kilometrov širok grško-jonski otok z nekaj tisoč prebivalci, zgrajen iz apnenca, večinoma hribovit in gol; zahodna obala je strma in nedostopna, zato je večina naselij na vzhodni strani – si sploh kdo želi tja, razen domačinov, ki nemara hočejo stran, v širni svet?

Vse je mogoče, če nas žene ljubezen.

Tisočletja pozneje je Flisarjev protagonist pozabil, kdo je; v nesreči na Baliju ali nemara v zaporu je izgubil spomin in postal žrtev slavnega avstralskega nevrologa, ki ga pod pretvezo zdravljenja amnezije pošlje po

svetu, da opravlja umazane posle na hipnotični ukaz "Nadaljuj!", kot je Buda odgovoril na vprašanje, kaj je smisel življenja. Sodobni Odisej po sleherni nečednosti in prelivanju krvi zamenja identiteto, saj ima pet potnih listov na različna imena – lahko je Anglež, Avstalec, Šved, Nемеc ali Grk – še eno njegovo simbolično ime pa je Gibanje, ker nenehno potuje. Pripoved se začne z e-sporočili glavnega junaka nevrologu dr. Krauthakerju, ki ga pošlje iz Singapurja; iz dopisa izvemo, da je na plaži v balijski Kuti doživel nesrečo: neki deskar se mu je zaletel v glavo, da se je onesvestil. Ko se zave, ostane brez spominov, *tabula rasa*, kot da je v morje padel z neba, a pomaga mu prav ta zdravnik, kateremu zdaj sporoča, kaj se mu je pripetilo v družbi prostitutke. Ker jo je očitno umoril zaradi "napačne" besede, ki jo je uporabila med mesenim občevanjem ("nadaljuj"...), hladnokrvno zapusti prizorišče, se iz avstralskega gospoda Youngsona prelevi v švedskega Lindgrena in odpotuje v Amsterdam. Potem piše zdravnikovi ženi, s katero je prešuštoval, in razpreda svojo ukleščenost v sedanosti, katero nekaj časa preživlja v klubu lotofagov v naročju pozabe, kjer je edinole mogoče najti "varno zatočišče pred nevihtami in viharji, s katerimi nam polni glave potrošniški svet". Digitalno komunicira z neznanim kleinbilly@yahoo.com, ki ga je izbrskal iz množice virtualnih naslovov, sporočila pošilja tudi samemu sebi, da vodi kratkoročno spominsko evidenco. Medtem prejme navodilo, da naj odpotuje v Manilo, kjer pobije kopico teroristov, osvobodi talce in med pobegom s potapljajoče ladje reši prelepo domačinko, s katero si nato teši slast in strast pri njeni premožni družini v vili Kirka ter ji z ljubeznijo odganja hudiča iz telesa. Dopisuje si s Cassandro in ji izpriča izkušnje s facebookom, kjer je odprl profil na ime Niemand Nobody, nakar se izkaže, da naj bi ga prav ta dama našla na družabnem portalu in ugotovila, da je njen mož. Nenavadna zgodba se nadaljuje, čisti omnibus, pojavi se še sin v Oxfordu in tako naprej, nastopajo tudi karnekagospa@hotmail.com, Bog in še kdo, naj nekaj skrivnosti ostane tudi za vas, čeravno je mojstrstvo tega večdimenzionalnega romana ravno v tem, da ga je nemogoče destilirati v preprosto fabulo.

Jože Horvat je v svoji spremni besedi *alias* meditaciji o identiteti k *Zaćaranemu Odiseju* sijajno nakazal, da je antičnega iskalca dóma zamenjal moderni človek, ki dóma ne pojmuje več enako, ker se brez socialne memorije samoočiščuje skozi pet identitet ter postaja kljub popolni prisotnosti v danem trenutku in posledični indiferentnosti do preteklosti in prihodnosti vse bolj kritičen, obtožujoč in uporen do konkretnih okoliščin, ki jih nadzorujejo zgodovinske avtoritete – "politiki ali cerkveni ljudje". Bržda namerne in posrečene asociacije na antično Odisejo vzbujajo nizozemski lotofagi, vodja teroristov na filipinskem otoku Basilan je

podoben enookemu kiklopu, potrebница Maria je reinkarnirana čarovnica Kirka. Toda naš kibernetični dopisnik/popotnik/morilec/filozof/nihče se kot žrtev manipulacij ne bo nikoli vrnil domov, ali vsaj ne tja, kjer bi se še kdaj počutil doma, čeravno na koncu prispe do hiše na majhnem otoku iz svojih sanj, ki je kot pokopališče ali zadnji pristan obdana s cipresami, preluknjana z golimi odprtinami namesto okni in vrati, na steni ene od soban pa je z nožem vrezan v omet stavek: "In resnično vse gorje, ki je menda globoko v Aherontu, za nas je tu, v tem življenju."

Če nas antični Odisej popelje na magično "fizično" potovanje, Fli-sarjev (z)vabi v labirint naših premišljanj in prepričanj. Oba (vsaj pri meni) vzbujata silovito podoživljanje skoraj pol stoletja starega epskega filma *2001: Vesoljska odiseja* režiserja Stanleyja Kubricka in scenarista Arthurja Clarka, ki se redkobesedno, glasbeno svečano in z osupljivimi kadri sooča s človeško evolucijo, tehnologijo, umetno inteligenco in zunajzemeljskim življenjem. Mar so nam res tuja bitja pomagala – recimo s črnim kvadrastim monolitom –, da smo v pradavnini začeli vihteti kost kot orodje in orožje za lov, spremenjene prehranjevalne navade pa so zaradi vnosa beljakovin pospešile razvoj človeških možganov, ki ostajajo neskončen potencial in neznanka? Smo na nenehnem *tripu* od koncepcije do konca ali reinkarnacije, od primitivnosti do fantastičnega kvantnega vzpona in nazaj, iz sebe, z modrega planeta vse naokoli, do prvotnega izhodišča, kot "Zvezdni otrok" na vesoljni cesti zahodno od raja, od tod do večnosti v neki avgustovski svetlobi, z uro brez kazalcev, gluhi za Wolfejev poziv, da naj se angel vendarle ozre proti domu, zato ne slišimo, komu zvoni. Če že ne znamo izdelati časovnega stroja, se raje posvetimo duhovnemu, ki leti više od vseh vesoljskih ladij in se potaplja globlje od vsake podmornice. Ne vemo, ali smo ptice selivke ali čebele stalnice, begamo za idealnim partnerjem, super službo, toplim domovanjem, zajetnim imetjem in nesmrtnostjo, poskušamo ujeti sanje kot mačka svoj rep, toda v resnici iščemo Sebe. Kaj je Življenje, original ali falsifikat, bo prvemu velikemu poku sledila zadnja implozija?

* * *

Kolektivno iskanje nujno privede do individualnega (*et vice versa*), ki se po Freudovskem scenariju v režiji Woodyja Allena začne s semenskimi padalci, ki se ob zvokih bluesa ustne harmonike pripravljajo na skok v globočino tropskega podnebja, vse do končnega pristajališča, kjer le enega od milijonov živahnih podrepanikov doleti gostoljubnost spogledljivega jajčeca. Potem se dogodi spočetje fetusa in nato znamenita debata med dvojčkoma *pro futuro*, ki se prepirata, ali obstaja življenje po rojstvu

in ali bosta srečala mamu, ki jo sicer še nikoli nista videla, vendar jo lahko slišita, kako poje in boža njun svet. Pesimisti pravijo, da je življenje edina bolezen, ki se vedno konča s smrtjo, zato bi bilo dobro razmisliti o aforizmu markiza de Vauvenarguesa, da nas misel na smrt goljufa, kajti zaradi nje pozabljamo živeti. Bivanje pred spočetjem in rojstvom se nam ne zdi tako zelo nemogoče kot tisto, kar sledi fizični smrti, zato se tolažimo z vero, mitologijo, kvantno fiziko ali povsem osebnimi hrepenečimi pojasnili. Herman Hesse je bil prepričan, da je umiranje kot padanje v Jungovo kolektivno nezavedno, od koder se vrnemo v čisto obliko; ni pomembno vedeti, ali onstran tega življenja obstaja še kaj, pomembno je, da opravimo pravo delo. Onstranstvo ni nekaj, kar pride nekoč v času, marveč je onstran časa, je brezčasnost.

“Nerojen sem in zaradi svoje nerojenosti ne morem nikdar umreti,” je razmišljal mojster Eckhart, “zaradi svoje nerojenosti sem večno bil, sem zdaj in bom večno ostal.”

Večina nevrobiologov reducira morebitno dušo in zavest o rojstvu, smrti, življenju in čemer koli na kemične reakcije in biološke strukture, čeprav je že pred dobrim stoletjem Henri Bergson dokazoval nasprotno, da zavest ni zgolj refleksija nevropsiholoških procesov. Resnico morda odstirajo zunajtelesne in obsmrtne izkušnje, o katerih je razglabljal že Platon v *Državi*, zadnjih petdeset let naše ere pa za vodilnega eksperta na tem področju štejejo Raymonda Moodyja, zdravnika in psihiatra. Za pravicatno revolucijo je poskrbel njegov stanovski kolega Eben Alexander, ugleden nevrokirurg in univerzitetni profesor, ki je po sedemdnevni komi zaradi bakterijskega meningitisa čudežno vstal od mrtvih, okreval in izpričal osupljivo popotovanje v onstranske razsežnosti. Čeprav je človeški del možganov (neokorteks) kompletno odpovedal in se izklopil, je doživel nekaj tako nadprvinskega, da mu je ponudilo znanstveni razlog za prepričanje v zavest, dušo po smrti, glede katere je poprej kot pretežna večina zdravnikov le nejeverno odkimaval. V svoji knjigi o “dokazanih nebesih” (*Proof of Heaven: A Neurosurgeon's Journey into the Afterlife*) trdi, da zlasti leva polovica človeških možganov, ki generira naš občutek za racionalnost in ego, ovira naš dostop do višjega znanja in izkušenj, zato se zdaj soočamo z bistvenim obdobjem eksistence, ko bi morali pridobiti več te modrosti še med življenjem v tuzemstvu.

Kirurg opisuje neverjetno odisejado kot sprva tesnobno doživljanje podzemlja, smrdljivega blata ali močvirja, kraljestva črvov in grotesknh živalskih obrazov, iz katerega ga je povlekla čudovita melodija na krilih živopisnega metulja v spremstvu ženskega angela (ki jo je pozneje prepoznal kot svojo pokojno biološko sestro, ki je ni nikoli srečal na tem

svetu). Tolažila ga je, da je vseskozi ljubljén, da skrbijo zanj in se nima česa bati, ker ne more ničesar storiti narobe. Letel je skozi svečani portal, prek mnogoterih svetov in vesolj, nad prelepimi pokrajinami do jedra, vira, boga in stvarnika, kjer biva večna ljubezen. Večkrat je potoval tja in nazaj, dokler ga niso ljubeči domači s pomočjo sidra ljubezni privlekli nazaj v zemeljsko življenje, kar je obveljalo za medicinski čudež. Ko je po rehabilitaciji zapisoval fantastične vtise, ki za razliko od podobnih pričevanj niso bili povezni z njegovim dotedanjim življenjem in osebamí, ki jih je poznal, je večkrat izpostavil ljubezen kot temelj za vse kot najpomembnejšo znanstveno resnico. Vse se vrti okoli brezpogojne ljubezni ali kot je dejal Alphonse de Lamartine, francoski pisatelj, pesnik in politik, ljubiti zato, da si ljubljén, je človeško, ljubiti zaradi ljubezni same pa je nebeško, *omnia vincit amor* po Vergilu.

“Včasih si prav čestitamo,” je lucidno sanjaril ameriški novelist Nathaniel Hawthorne, “ko se prebudimo iz morastih sanj. Povsem mogoče je tako tudi po smrti.”

* * *

Po primarnem kolektivnem in individualnem tipanju po resnicah brez bele palice in psa je še težje romanje po miselnem, srčnem in duhovnem Caminu, da bi slehernik našel svoj Jaz, ki je hkrati njegov dom, jasli, zatočišče, izhodišče, prizorišče, gledališče, zdravilišče, lovišče, letovišče in morišče. Sreča ni kraj, kamor potujemo, temveč način potovanja, ki nas osmišlja, če vsaj približno poiščemo svojo identiteto, kar ni preprosto, ne nazadnje tudi zaradi silovitega hrepenenja po vnovičnem doživetju doživetega, videnju vidnega in obisku že obiskanega. Je to začaran krog nostalgčnih iluzij preteklosti? Kako naj človek najde pot nazaj k samemu sebi, če se celotno človeštvo razkraja in pogreza v denarno močvaro strohnelih vrednot? Descartes je jadikoval, da optimist resda včasih vidi luč tam, kjer je ni, toda zakaj se pesimistu zdi nujno, da ugasne tudi tiste, ki zares svetijo? Kako naj v šentflorjanski zaplankanosti rešimo mračno dilemo med praznovanjem dneva samostojnosti in enotnosti ter objokovanjem pogrebščine odvisnosti in razklanosti, kar je dobesedno *boxing day* brez nakupovalnih škatel? Kje so “zdraviteljice ranjenih egov”, ki bi bile kot pri Flisarjevem peteroglavcu pripravljene sprejeti “verbalno ejakulacijo s poklicno predanostjo”? Popotnikove destinacije so kot orgazmični cilji, kajti ko jih doseže, se ga po sekundni nebeški omami zopet polasti koprnenje po nečem novem in drugačnem. Občutek sreče je namreč “kot sladka pomaranča, znotraj katere neslišno tiktaka bomba, ki eksplodira v trenutku, ko začutite njeno sladkost”. Če nam uspe z zakletega vrtiljaka

odskočiti, doživimo še kaj več, morebiti *satori*, razsvetljenje, *samadhi* ali epifanijo, v slabšem primeru – žal najpogostejšem – pa nam prejšnjo vrtoglavo izpodrine depresivna omotica. Kot začaranega Odiseja nas utegne v odsotnosti podatkov na koncu domišljija pripeljati do odgovora na vprašanje, v katero smer bi se morali odpraviti, da pridemo domov v duševni mir – *ataraxio*, pravzaprav je to naloga fantazije v naročju ljubezni, *agape*, *ludus*, *storge*, *pragma*, *mania*, *eros*, *philosophia perennis*. Je dom zdaj in tukaj, kjer nam je lepo, je naše življenje to, kar živimo? Kdo ve, še zlasti, če so za pravo dejanje ljubezni potrebne razmere, ki ljubezni niso naklonjene, torej nekaj, česar po človeški egoistični razglašenosti nočemo.

“Saj veste, gospod Krauthaker: odnosi med ljudmi so najmanj boleči, kadar vsak ve, kaj daje in kaj pričakuje.” *Fellatio yes, coitus no?* Kozarec slastnega *pinota noir*, Krauthaker iz Kutjeva v družbi razuzdane mladenke ali spokojen večer s soprogo ob toplem kaminu? Mar tudi vi tekoče govorite veliko jezikov, vendar ne znate povedati nič pametnega v nobenem od njih? Smo vsi “utelešenje paradigme poti”, zakaj ne bi kot Flisarjev lik postali Nekdo, če že mislimo, da smo Nihče, mar je mogoče umetno ustvariti to, kar nosimo v sebi in za kar smo izumili različna imena, denimo duševnost, duša, razum, spomin, mentalni stroj, osebnost, zavest o sebi? Mogoče se bomo pravemu jazu uspeli približati s pomočjo samonadzora, navad in ritualov, če nas ne bodo prej ujele pasti ubijalske rutine in nihilizem “jazjaz generacije”, medtem ko bodo odrešeni zgolj pasli zijala. Kar se mene tiče, sem takisto pripravljen pisati Omnipotentnemu na GospodBog@gmail.com, če bo kaj zaleglo in če imam točen e-naslov, ki ga tako in tako kdo nadzira in filtrira. Seveda tudi jaz upam, da je On poosebljena ljubezen in odpuščanje, a istočasno ne razumem, tako kot pisatelj ne, zakaj je svet izgubil spomin in padel s tečajev, zakaj je *out of joint*, zakaj je prepojen s cinizmom, pohlepom, brezbrizno krutostjo in prepreden z lažmi postal karikatura tistega, kar je Bog imel v mislih.

“Skoraj vsi razmišljamo predvsem o tem,” razmišlja Odisej 21. stoletja našega štetja po Kristusu, “kaj nam svet dolguje, in le redki med nami o tem, kako srečni smo, da imamo to, kar imamo,” pri tem pa previsoko cenimo “tisto, kar moramo plačati, in prenizko tisto, kar drugi plačajo nam.” Pozabili smo, kaj pomeni biti človek, vsi prejemamo diktate nevidnih krauthakerjev in jih ubogljivo izpolnjujemo, ker moramo preživeti in se ne znamo ali ne zmoremo upreti. Samo spomin ustvarja tisto, čemur pravimo identiteta, hkrati pa “razgalja iluzijo celovitega 'jaza', kajti spomin ni stvar, entiteta, ampak proces, ki spreminja in *preureja* podobe, ko jih pobira iz skladišč v možganih,” kjer lahko pride do množice kratkih

stikov. Nas kot domnevne predstavnike najbolj razvitega *speciosa* poleg iztrebljevalske (j)etike muči tudi anterogradna, retrogradna, histerična ali transglobalna amnezija? Bi si želeli, da nam z “operacijo” povrnejo spomin in z njim neokrnjeno zavest o človeštvu, ki mu je imanentno nenehno trpljenje? Ali raje čislamo bolečino praznine idej, teorij, naporov, ambicij in želja, ki jo lajšamo z osredotočenjem na zdajšnji trenutek?

“Najti samega sebe, tisti pravi 'jaz', ki leži pod ali za vsem, kar nam je bilo privzgojeno,” piše Flisar, “bi moral biti cilj vsakogar, ki ima v sebi dovolj globine, da ob takem vprašanju ne skomigne.” Tudi jaz še vedno verjamem, “da na svetu živi vsaj peščica ljudi, ki jim je pravičnost, temelječa na srcu in zdravi pameti, ne pa zgolj in samo na črki zakona, najvišja vrednota.”

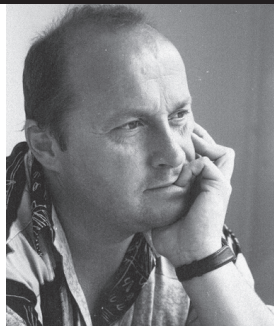
Sva med njimi tudi ti in jaz, dragi ego@yahoo.com?

* * *

Lupim se kot čebula in luščim večplastno rjavkasto lupino, da se dokopljem do bele plastnate sredice, ki mi solzi oči. Jokam, torej sem, čutim in ljubim in zavidam in privoščim in sočustvujem in hlepim in trpim in pišem in berem in kompliciram in težim in si želim, da bi mi ljudje ploskali in me navdušeno oboževali in spoštovali, da bi imel ravno prav in da bi vselej vedrega duha kot kak pavliha le dobro znal. Kljub mrgolenju prahu tudi jaz – čeprav to nisem jaz – nadaljujem misijo nekega zbeganega tuzemskega potomca Laertesovega Odiseja in njegove Penelope na koncertnem odru življenja, kjer vse do Orionu odmeva čudovita *symphonia poetica*. Na tisoč in eni poti južno od severa kot naš literarni prerok in popotnik v kraljestvu senc, na temni strani svetlobe na lovu na lovca umiram v ogledalu in v tem norem življenju iščem muzo, morebiti noro Noro ali dekle, ki bi raje bilo drugje. So to zgodbe s poti, je šlo potovanje predaleč, sem le opazovalec na zlati obali ali velika žival samote v akvariju, ki je oglušela od utripanja iztrohnjenega srca? Na poti v nebesa sem se oglasil v peklu, kjer začuda ni hudičevo vroče, temveč dantejevsko zmrzujoče, zato me zanima, kdaj bom popil čaj s kraljico kostanjeve krone, ki bi prav meni, tantre že(l)jnemu čarovnikovemu vajencu, podarila poslednjo nedolžnost? Mogoče nikoli, se bodo prej pripetile ljubezni tri in ena smrt ali nemara sončne pege na enajstem planetu? Oh, ta naglavisvet, še sodniška zgradba je kot ukradena hiša, mimo katere korakajo vojaki ob koncu vojne. Padamo, padamo med prizori komedije o koncu sveta, toda jutri bo lepše, ko nimfa umre in ko se med angleškim poletjem za vikend v Brightonu vrne moj stric iz Amerike. Kaj pa Leonardo, Tristan

in Izolda, Šakuntala in Antigona, so zdaj spet tu ali niso bili nikoli, *t(w)obe(er) or not drinking at all?* Vzemi me v roke, Alica v novi deželi, dovoli svojemu Pikpokcu, da postanem svetovni prvak vsaj v nečem, če se že v besedovanju ne morem kosati z idolom iz 7D-tehnike.

Nadaljujem torej življenje, brez nasilja in drugih nehumanih zlorab, izključno v imenu človekovega dostojanstva, kar je predpogoj, da bodo moje in tvoje in vaše in naše in njihove turistične blodnje povišane v rajski polet prvega razreda.

Milan Vincetič

Milan Jesih: *Lahkoda*.

Ljubljana: Študentska založba (Knjižna zbirka Beletrina), 2013.

Dosedanjo Jesihovo pesniško bero lahko brez zadržkov delimo na dvoje polov: na pred- in posonetno obdobje. Če Jesihovo ustvarjanje v predsonetnem obdobju aludira in koketira s (post)avantgardo ali, bolj rečeno, z iskateljstvom samosvoje govornice, ki se pridružuje revoltu zoper (takratno) družbo, se začčenja z izdajo *Sonetov* (1989) “poglavje zase”, saj le-ti “predstavljajo etabliranje Jesihovega jezika, njegove forme in vsebinske zrelosti”, kot je zapisal David Bandelj v spremni besedi k pesnikovemu zbranem delu *Zbrane zbirke* (Študentska založba, Beletrina, 2012). Bandelj se naslanja na različne oznake Jesihovega posonetnega ustvarjanja kot na refleks “postmodernističnega občutenja poezije in njene tradicije”, iz katere izstopa “tudi različnost jezika, pravzaprav stilna polifonija, ki meša visok in nižji jezikovni stil”, kar “opredeljuje pomemben preskok slovenske poezije iz tradicije v sodobnost”. Kratko rečeno: habitus Jesihovega soneta si je nadel nova oblačila, prešita s pisano paleto jezikovnih zvrsti, mnogokrat je postal celo “zgodbast”, lucidno igriv in posmehljiv ter “zrcalo slike istega”, v katerem nalašč ne odsevajo prelomni/katarzični toni nikoli obvladanega sveta, temveč kalejdoskop anekdotičnih (tudi spominskih) reminiscenc, ki so mnogokrat obarvane z dvojino: z njim kot lirskim subjektom in z njo kot žen(sk)o, ki potrka v pesem kot milovanje vredna gostja.

Jamski ritem štirivrstičnic, ki jih je pesnik razgibal s številnimi miselnimi/verznimi prestopi, ostaja temeljna matrica in hkrati dediščina sonetne/jamske Jesihove pesniške naracije, s katero tlakuje tako ruralne in morske kot tudi (pred)mestne pokrajine oziroma zoomirane in retuširane izseke le-teh, v katere zaseli nekakšne hrabalovske pabitelje, torej fenotipe, ki s svojo nenavadno in le za izostreno oko vpadljivo prisotnostjo v navidezni vsakdanji banalnosti sprožijo

paradokсне (tudi gegovske) zasuke in preobrate. Ki pa niso usodni niti za akterje niti za opazovalca, ki je skrit v lirskem subjektu. Še več, dogajalni lok se znova prevesi v svojo (zlizano) utečenost, četudi oplazi “troje debeluhov, (ki) / za mizo hrastovo sedijo”, “sprejem v salonu”, “fijakarico – z avbo, vso v bleščicah –, / (ki) sedi na kozlu oholo in bahavo”, “otožnega junaka, (ki) menjalnika ni več nazaj sestavil”, “starino župnika” ali navsezadnje “mojstra strašilarja, ki se je priselil / v našo pozabljeno vasico lani”. Ti navedki pričajo, da moramo Jesihove pesmi brati kot mozaik dogodkov in zgod(b), ki si sledijo po ključu, ki ga ne narekuje pesnik, temveč zgolj avtodramaturgija bolj ali manj lahkotnih prizorov, ki se iztečejo v “vljuden aplavz [...] pa hvala lepa in adijo”. Pravzaprav se nam ves čas zdi, kot da pravkar odhajamo z bolj ali manj trpko navite kabaretne predstave, v kateri je (potemkimovska) kuliserija sveta begala tako gledalce kot protagoniste z “nepristriženimi pričakovanji”, ki jih na koncu družno ponesejo “na tramvaj, ki marčevske nedelje / te pod večer čez most, / zidan nad Stiksom, na oni kraj pelje / v novo življenje in mladost”. Ki pa nista obljubljeni božji vinograd, temveč “kljubujoča vera” v tuzemeljskost, kakršna izžareva tudi iz zadnje kitice pesmi *Jambori trije: srednji je visok* – vse pesmi so namreč naslovljene s prvimi verzi –, eni najboljših in najčistejših, v kateri pravi: “... jambori bratje trije, ladja ena, / trije možje in ena žena, / in kamor žena se okrene, / bdijo nad njo znad morske pene.”

Žen(sk)a v Jesihovi poeziji ne nosi dekadentnega, danes modnega erotičnega naboja, temveč se pojavlja kot tiha, tudi pretkana slednica, ki pa ne sproži začetnega ustvarjalnega impulza, temveč pristopi kot nevsiljiv priklic, ki se umesti tako, da jo “lahko od povsod objema”. Ali s pesnikovimi besedami iz pesmi *S kanglico grem sleherni dan*: “... da ljubi svoji / ki se ta čas prebuja, nesem pit”. V zafrkljivem tonu se med drugim posmehuje tako malomeščanskim kanonom/maniram ljubezni in ženske lepote, kot tudi ošvrkne ribičevo hči, ki “v vsem je kot punca vaša, // le da nji zvečer iz sanj / po cesti meščevi z morja prisanka / pastirski cesar nasmejan / v bisernatih opankah”. Portreti žensk, če jih sploh smem tako imenovati, pa naj bodo Rimljanke, mame filozofov ali tri tete mojega strica, so večinoma karikirani, vendar nikoli žaljivi, ozaljšani s pravo mero humornosti, tudi porogljivosti, za katero pa se zmeraj skriva pozlata poklona, ker da “v krhkem ravnotežju svet držijo / in begajo nas s čednimi nogami”. Drznem si celo reči, da je pesnikov odnos do njih podoben odnosu do Boga, torej Zveličarja, ki vam, “ko hip oklevate, bi ali ne bi, / odkima in iz-

cela vas prepriča”. Bog, do katerega ima pesnik ambivalenten odnos, nikoli ne nosi konture starozaveznega maščevalca ali novozaveznega odrešenika, ne, njegova vloga je kvečjemu vloga šepetalca ali blagega priganjalca, ki prida vmes diskretno, če je sploh treba, “svoj prav izkazujoč”.

Pesnik Milan Jesih se še kako zaveda, da so bivanjske teme/dileme, ki jih od nekdanj (pre)rada odpira/odstira poezija, pa ne zgolj zato, da bi parirala filozofiji (tudi teologiji), spolzek teren, vendar jih ne obide. Še več: če mnoge pesnike ob tej tematiki prekmalu zanese v hermetizem, tudi v artifično metaforiko, ostaja Jesih docela prizemljen. Podobe, ki jih niza, so sličice vsakdana, mestoma tudi nalašč bizarne, izza njih pa se odpirajo vprašanja o rojstvu, minevanju ali navsezadnje o smiselnosti umetniškega ustvarjanja. Slednjega se dotakne v zadnji pesmi, ki jo je hote postavil v oklepaj. Retorično vprašanje, ali “končno (ne) vemo”, ostaja, pričakovano, brez odgovora in kar kliče po nadaljevanju. Pesniška posoda namreč še zdaleč ni napolnjena, kaj šele zvrhana, čeprav je dolita, zato, če smem parafrazirati Jesiha, kar kliče “boljšega, ki bi tu šele začel pesem”.

Ob tem se seveda strinjamo z ugotovitvijo Davida Bandlja: “Nemogoče je potegniti črto pod opusom, ki je še vedno v nastajanju. S čim nas bo pesnik presenetil v prihodnje, ne moremo vedeti.” Sam bi le dodal, da pričujoča Jesihova pesniška zbirka v pesnikovem ustvarjanju ne prinaša prelomnega novuma, je pa knjiga, ki se je težka naveličaš, kaj šele, da bi jo založil. Nobena od pesmi v njej namreč še zdaleč ni le “modrovanje z vprašanji v rimah”, temveč – pa niti malo ne s pridržkom “lahkoda” – Pesem, pisana z veliko začetnico. Knjiga, ki preprosto očara z že znano, a še ne do konca preigrano jesihovsko motiviko in dražljivostjo.

Alenka Urh

Evald Flisar: *Začarani Odisej*.

Maribor: Založba Litera, 2013.

Čudna so pota Gospodova, pravijo, a še bolj nenavadna so pota ljudi. Smo zgolj iskalci rdečih niti, je na neki način jasno vse od začetkov človeštva, rdečih niti naših življenj in našega smisla, ki se razblinijo že ob najmanjši slutnji, da bi jih utegnili posedovati. Človek je shizofrena podoba njemu lastne želje po sebstvu, po nikdar ujemljivem jazu, ki mu na eni rami sedi Pitija in na drugi Antigona; ena mu veli *Spoznaj samega sebe* in druga šepetaje *Mnogo je nedoumljivih skrivnosti, a vendar, ni globlje skrivnosti kot človek*. Kaj nas torej opredeljuje bolj temeljno kot sam proces iskanja? V tem pogledu je tematska stalnica del Evalda Flisarja neizprosno univerzalna – iskanje poti oziroma bolje, iskanje cilja, zvesto stopajoč po neizogibnih poteh naključja (ali usode?) je nekaj, čemur je človek zapisan, naj se tega zaveda ali ne. Z vprašanji posameznikovega zasledovanja identitete ter različnimi oblikami spoznavnih motenj se Flisar tako ali drugače ukvarja v večini svojih proznih in dramskih del. V romanu *Začarani Odisej* je tema radikalizirana, pripeljana do skrajnosti, saj je junak prisiljen tavati k sebi brez kakršne koli zavesti o jazu, izgubljen ni le v svetu, temveč, kar nas navdaja s toliko večjo tesnobo, v samem sebi. V tem pogledu je imel antični Odisej v primerjavi z njegovim začaranim potomcem bistveno prednost: on je vsaj vedel, v katero smer se mora obrniti, da bi prišel domov. Za našega junaka ne moremo trditi niti tega.

Po domnevni nesreči na Baliju, v kateri je pred šestimi leti utrpel pretres možganov in skrajno obliko amnezije, spremljamo junakove krčevite poskuse, da bi našel kar koli iz preteklosti, na podlagi česar bi lahko sklepal, kje na tem svetu mu je mesto in kakšni naj bi bili njegovi prihodnji načrti. Najti skuša svoje dotedanje življenje z vso mentalno, emocionalno in celo nezavedno prtljago, ki se je nakopičila skozi čas. A kaj ko edino prtljago, ki jo junak na svoji poti domov tovari s seboj, sestavljata dva usnjena kovčka, platnena potovalka, naramna torba, trije pari čevljev, denarnica in

pet potnih listov s petimi različnimi imeni. Nobenih bremen iz preteklosti, nobenih domišljjskih inkarnacij minulega, nobenih spominov, le kopica elektronskih sporočil, ki jih v strahu pred popolno pozabo sprotnega dogajanja pošilja samemu sebi ter naključno izbranim naslovnikom. To je hkrati način, na katerega se pred bralcem razgrinja zgodba: prek prvoosebnih zapisov, ki tvorijo junakov virtualni spomin, nekakšen zunanji trdi disk, v katerega shranjuje nekoliko predelane spomine (v kolikšni meri, bralec ne izve) na vse, kar se mu je zgodilo med točko domnevne nesreče in razsežnostjo pozabe. Izgubljeni junak je lahka tarča prevar in manipulacij, s katerimi ga na eni strani slepi njegov lastni kognitivni aparat, na drugi pa neznani (morda doktor Krauthaker?) vseprisotni in vseopazujoči nadzornik, ki očitno spremlja (in vidi?) junakove poskuse na poti k sebi. Ta iščočega pošilja na različne konce sveta z nenavadnimi, skorajda neverjetnimi in pogosto krutimi zadolžitvami. Že ob najmanjšem sumu nepokorščine pa z besedico “nadaljuj” v njem sproži morilsko vedenje, največkrat naperjeno proti ključnim osebam na njegovi poti.

Junakov položaj je zoprn že zato, ker je pot, po kateri hodi, hkrati pot, ki jo pušča za seboj, ker pa nima niti spominov, za seboj pušča prazen nič, meglíčasto pustinja. In tesnoba te prostrane praznine ga vedno znova strpa v najmanjšo ječo, v njegove miselne prostore z omejenim dostopom. Kaj mu torej ostane, kot živeti za vonje, barve, zvoke, za vse tisto, kar večina ljudi s periferijo zavesti dojema kot balast na poti od znane preteklosti k skrbno načrtovani prihodnosti? Protagonista opredeljuje neke vrste prisilna drža budista, ki pod vprašaj postavlja idejo permanentnega človeškega jaza in priznava, da smo prav lahko tudi zgolj skupek spreminjajočih se značilnosti.

Delo je na drobno prepredeno z razmišljanji o vsem mogočem, od temeljnih filozofskih vprašanj ter dosežkov in dognanj znanosti, ki je “od vseh božanstev še najmanj dogmatična”, prek splošnega odnosa do življenja, smrti in religije, pa vse do najrazličnejših družbeno-političnih aktualij, dogodkov in zarot, ter ne nazadnje, potujevalnega efekta novih načinov izgubljene komunikacije. V pripoved je spretno vtkana kritika “zaključne faze kapitalizma” ter s tem povezanega novodobnega suženjstva, pri katerem na neki način vsi sledimo ukazom Nekoga nad nami, nekoga, ki si zvestobo zagotavlja z udobjem in strahom, Scilo in Karibdo sodobnega časa, mi pa jim ob pomanjkanju realnih možnosti za svobodno delovanje uročeni sledimo. Včasih pa tudi le ob pomanjkanju domišljije. V takšnih okoliščinah je ideja vsenadzorujočega panoptikona uresničljiva bolj kot kadar koli, če lahko dodamo, in njegovo vsevidno oko danes preži bolj učinkovito kot doslej. In sicer iz nepreglednega števila

virtualnih resničnosti, v katere smo neizogibno vpeti in v katerih hkrati (spet nekoliko shizofreno) nastopamo kot ekshibicionisti in voajerji. S tem smo vnovič trčili ob eno od številnih stranskih tem in motivov, ki se prepletajo z glavnim tokom pripovedi. Internet, ta mogočna kopica gnilega sena, v kateri se skriva nekaj dragocenih igel, je v avtorjevih očeh leglo povprečnega, znotraj katerega pa se vendarle skriva kaj vrednega, kaj takega, iz česar ne nazadnje tudi glavni lik in celo avtor sam izbirata fine niti svojih zapisov. Konec koncev sam način podajanja zgodbe potrebuje internetno povezavo, prek katere se razkriva vsebina junakovih prizadevanj. V bogastvu najrazličnejših namigov in referenc, vse od imen junaka (od katerih vsa niso izmišljena), do (za zgodbo) bolj bistvenih medbesedilnih vezi, se Flisar izkaže za širokopoteznega avtorja, popotnika, svetovljana.

Ena glavnih odlik pripovedi je, zanimivo, prav tisto, kar ostane zamolčano. In tega ni malo. Še tisto, kar je bralcu v začetku predstavljeno kot vsaj možna, če že ne verjetna resnica, se nenehno razblinja in prikažejo se nove potencialne razlage, ki jih bralec vedno znova zgrabi z naraščajočim nemirom, kot da bi se ga junak osebno zadeval (in pri tem se ne bi zmotil), čeprav se z njim ne more povsem poistovetiti. Sporočila brez odgovorov ustvarjajo zadušljiv vtis, kot bi bil junak izgubljeni nomad tihih temin vesolja, in vsiljujejo zoprno misel, ali ni takšna temeljna samotnost nemara stranski učinek sodobne civilizacije, ki nekritično časti komunikacijo in ravno zato ukinja njeno pristnost.

Za pestro pripovedno dinamiko poskrbi izmenjavanje delov s hitrim, strnjanim pripovednim tempom, ki spominjajo na napeto kriminalko, s pasusi osamljene kontemplacije. Na antičnega predhodnika sodobnega Odiseja avtor namiguje z imeni in motivno-tematskimi elementi, ki jih srečamo na junakovi poti: tako slednji iz Ismarosa (ki je tu ime hotela) pripotuje v deželo Lotofagov (ki tokrat pozabo častijo v Amsterdamu), do enookega suroveža (vodja teroristične skupine), Kirke (ime hiše, v kateri prebiva junakova mlada ljubimka) in nazadnje do Cassandre (junakove žene?), v kateri bi utegnili videti nimfo Kalipso. Če so se na tej točki za starega Odiseja po posredovanju boginje Atene stvari obrnile na boljše, se v svetu že zdavnaj izginulih bogov ne zgodi nič posebnega in junakovi upi se znova sfižijo.

Na trenutke se na prvi pogled zdi, da junakov miselni tok poteka nekoliko preveč asociativno (in za kaj takega verjetno potrebujemo več kot zgolj kup spletnih zapisov), glavni lik pa se za nekoga, ki mu je dostopna le sedanost in trenuten nabor čutnih vtisov, kot so barve, zvoki in vonjave, presenetljivo veliko ukvarja z določenimi aktualnimi problemi. Predvsem

merimo na njegovo razpredanje o sodobnem romanopisju in togih pravilih, ki jih avtorjem in njihovim delom vsiljujejo “literaturokrati”, ki za samo zgodbo ni bistveno. Junakove misli, čeprav resnične, namigujejo na osebno vpletenost, skorajda zamero glavnega lika do tistih, ki presojajo literaturo. Čeprav na prvi pogled omenjena tema ni tako subtilno vtkana v sicer dovršeno tektoniko pripovedi, ne bi mogli trditi, da gre za avtorjev nenamerni spodrseljaj. Konec koncev, junak naj bi bil tudi sam novinar in se je s tovrstnimi problemi nemara ukvarjal poklicno, če ni bil celo pisatelj! Asociativni niz misli in navidezne pomanjkljivosti v pripovednem postopku pozneje dobijo vsebinsko upravičenost in utemeljitev. Če se v začetku včasih zazdi, da neki element določeno mesto zaseda zgolj zaradi bralca in ne zaradi vsebinske nujnosti, se v nadaljevanju izkaže, da je tam najprej in najnujnejše zaradi junaka samega, ki je spričo okoliščin prvi in najzvestejši bralec, interpret in po potrebi vnovični posnemovalec svojih zapisov.

Sodobnega Odiseja si zaradi vseh mogočih slepil, ki so nam na voljo, od zatekanja v naročje tehnologije in virtualnih paralelnih realnosti do lažnivosti sodobnih demokracij in varljivih obljub kapitalizma, drugače kot v začaranem stanju sploh ne moremo predstavljati. Vprašanje je, kje na svoji poti proti domu bi dandanašnji omagal antični Odisej, a časi potovanja k sebi niso naklonjeni. Posledično smo vedno bolj neizraziti, brezoblični in izpostavljeni manipulacijam. Za seboj puščamo krušne drobtinice namesto kamenčkov, zato je pot iz gozda vedno bolj skrita in nedostopna. *Začarani Odisej* nas kot eden od romanesknih vrhuncev preteklega leta prepričljivo vabi na pot iskanja in opozarja, da za človeka ni najbolj pogubno to, da na svoji poti ne bi ničesar več našel, temveč da bi pozabil na samo iskanje.

Matej Bogataj

Igor Škamperle: *Endimionove sanje: oblike imaginacije in simbolne tvorbe.*

Ljubljana: LUD Literatura, 2013.

Škamperletova knjiga, še dodatno podnaslovljena z *Eseji in razprave iz sociologije kulture*, se je uvrstila v najožji izbor za Rožančevo nagrado za esejistiko. Njeno zanimanje je stvar sociologije, zgodovine, primerjalne mitologije in religiologije, v nekaterih delih prevladuje antropološki pogled, zanimajo jo sveto in svet. Pri tem pa v uvodnem delu posega na področje teorije in paradigem znanosti, katerih obravnava je verjetno vse preveč zahtevna in bi bila bolj primerna za specializirane revije. In, priznajmo, bi zahtevala vse drugače prepariranega recenzenta. Škamperle je nedvomno erudit in glede metodologije eklektičen, vse mu pride prav in nič mu ni odveč, teoretsko predigro, v kateri preigra nekaj možnosti razumevanja in opredelitev simbola, znaka in arhetipa, zastavi pravzaprav zato, da laže razporedi svoje figure, ki niso brez retorične očarljivosti in prepričljivosti. Najprej prerešeta nekaj privilegiranih področij humanističnih znanosti, od razmerja med psihoanalizo in filozofijo, različna razumevanja vloge in dometa psihoanalize, loči arheološko in teleološko usmeritev različnih vej, zraven pa postavlja metode in izsledke humanistike. Tale zapis o *Endimionovih sanjah* ne poskuša polemizirati z izborom posameznih uporabljenih teorij in njihovim nasproti postavljanjem, se ne opredeljuje do izsledkov povzetih in priklicevanih avtorjev, večinoma velikih imen humanistike prejšnjega in preteklih stoletij.

Kot bralca me zanima nabor uporabljenih stilističnih sredstev in pristop h gradivu, posebej še z ozirom na Škamperletovo pisateljsko izkušnjo iz devetdesetih, ki se nedvomno zrcali v *kako* teh zapisov. Čeprav se zavedam, da so zapisi na nekaterih mestih v marsičem bliže povzemanju in rešetanju znanstvenih razprav in teorije, da pristop k obravnavanim temam več dolguje znanosti in njenim zahtevam po eksaktnosti kot morebitnemu

subjektivnemu in polliterarnemu. Kar pa ne velja za nekatera najbolj subjektivna mesta v knjigi, tista, v katerih izza učenjaka in distance pokuka navihan in rahlo ironičen pisec, ki opozori nase, na svoje preference. In še – ali niso od sprejetja borgesovske dehierarhizacije v prvi polovici prejšnjega stoletja esej ali razprava ali na videz neliterarno poročilo postali sestavni del literature, ali ne podeli statusa (napol)literature že vsako branje nečesa kot literature?

V *Predgovoru* izvemo, kdo je mladenič, ki je prispeval naslov: pastir Endimion, ki večno spi in je zato izvzet iz procesov staranja, vsako noč ga obišče Luna in se z njim ljubi, v nekakšnem polsnu. Endimion služi Škamperletu kot prispodoba za kulturo, katere “ustvarjanje in realnost so pravzaprav vedno mladi”; povedano drugače, kultura je večno gnana od večno pomlajenih imaginativnih tokov, ki so za njen nastanek in legitimitnost pomembnejši od materialnih pogojev. Predmet zbirke spisov so “pravzaprav kulturne tvorbe, podobe, simboli in njihove strukture, ki tvorijo ogrodje imaginacije in pogosto nastopijo kot apriorne forme. To je kot forme, motivi ali podobe, ki niso rezultat zunanjih empiričnih predmetov, ampak avtonomne motivacije zavesti in duha, ki izhajajo iz napetosti človeške psihe, šele sekundarno pa poiščejo in se oprejo na zunanje predmetne, družbene in krajinske reference.”

Knjiga ima štiri razdelke; prvi temeljito pretrese nekaj temeljnih pojmov za raziskavo, namreč razmerje med simbolom, arhetipom in znakom, pri čemer se ne zadovolji samo z dosežki strukturalistične semiotike, temveč poseže v zgodovino nastanka osnovnih pojmov, v njihovo etimologijo in nianse pri njihovi vsakokratni rabi. Od razumevanja razmerja med realnostjo in pojavi je namreč odvisno tudi tolmačenje tako svetih besedil kot literature in na oboje se Škamperle poznavalsko navezuje, ošvrkne razkol med Freudom in Jungom, med njunim razumevanjem simbola oziroma arhetipa glede na nezavedno in njegovo artikulacijo; še bolj kot sam Jung ga zanimajo nadaljevalci, skupina okoli inštituta Eranos. Jasno je, da vidi Škamperle spodbudo za lastno raziskovalno pot v nekaterih temeljnih jungovskih predpostavkah, recimo v ugotovitvi, da se nezavedno ne izraža samo glede na posameznikovo osebno zgodovino, temveč obstaja tudi kolektivna raba simbolov za ponazoritev psihične dinamike. Tista, ki jo je Jung našel na primer pri duhovnem početju alkimistov ter njihovem nadaljevanju in variiranju hermetične tradicije, pa tudi v raznih krščanskih herezijah. Uvod torej brez navijaštva preigra in povzame nekatere prispevke k razumevanju in nastajanju simbolnega sveta. Knjigi se samo v tem uvodnem delu morda pozna, da je nastala na podlagi zapisov za predavanja na fakulteti, pa še to zaradi nevtralnosti in metodičnosti. In

pri natančni citaciji; bibliografija obsega sedem strani virov, to je več kot sto petdeset knjig, od Agambena do Wundta, če jih abecedno zamejimo z imeni njihovih avtorjev.

Škamperletova metoda je sopostavljanje časov, da bi v njih odkrili prelome in kontinuiteto, da bi se prepoznali kot dediči in nadaljevalci, prenašalci naprej. Po rekonstrukciji arhaične zavesti ošvrkne tudi moderni čas, ki ga nekajkrat povzame z besedilo 'itak', gre pa za obdobje razčaranega sveta, v katerem miti ne odzvanjajo več, v katerem je prišlo do zavesti o nesmiselnosti, če ne celo nezmožnosti potovanja in mogoče tudi do dvoma o možnosti integracije psihičnih vsebin. 'Itak' svet je svet brezbriznosti in nemoči. Joyceu in Kafki pripiše nesposobnost, nezmožnost navezave na mit, pri *Uliksešu* na *Odisejo*, pri *Gradu* sicer obstaja kot sled in je viden daljni cilj, samo ni poti do njega. V tem so spisi iz Endimionovih sanj pravzaprav pesimistični; če ne samo, da ne zmoremo več moči in motivacije za na pot, temveč je tudi naše ždenje doma brezdomno, saj smo izpostavljeni nenehnim dražljajem, ki nam pomagajo stran, od elektronskih pomagal naprej, potem se nam slabo piše. Čeprav je res, da je kar nekaj literature remitologizacijske, ne recimo samo Žabot, ki antropološko natančno popisuje obdonavske kulture in potem zvestoba rekonstrukciji poje del prepričljivosti nastopajočih, je v svetovni literaturi kar nekaj del, ki predstavljajo prispevke k novi mitologiji. Karen Armstrong v svoji obsežni *Zgodovini Boga* vidi na primer ravno v današnji umetnostni produkciji tisto možnost, ki naj posameznika poveže s skupnostjo in s samim sabo: čeprav sem seveda tudi sam skeptičen do disneyjizacije pravljic, do njihove popreproščenosti, vsaj glede na originale Peraulta ali bratov Grimm.

Škamperle na sledi Duranda ponovi, da ontološki temelj imaginacije nista čas in postajanje, temveč prostor. Trije deli knjige so tako namenjeni razumevanju in izgradnji, količenju prostora in svetih mest; najprej v heroičnih in osvajalskih pohodih, od Argonavtov, Eneide in Gilgameša, še najbolj pa izpostavi migranta Abrahama in Odiseja; enkrat pot brez vrnitve, drugič potovanje domov, ki je medtem nov dom, tudi in predvsem zato, ker je drug in nov popotnik, ki prispe. Škamperle se opre na Cambellovo knjigo *Junak tisočernih obrazov*, vendar je referenca tudi bogat jungovski nabor motivov in simbolov, ki so stalnica heroičnega potovanja in imajo številne variacije, vse do razkošnega imaginarija Dantejeve *Božanske komedije*.

Naslednji del je posvečen prelomu, ki ga prinesejo poljedelstvo, zasnova mest in izoblikovanje specializiranih poklicev, mesto kot nekaj znotraj nasproti tistemu zunaj, pa poljedelskih kultov, predvsem Demetri

in Perzefoni, elevzinskim misterijem, in tu je upravičeno polemičen do tistih, ki poljedelske iniciacije napenjajo na šamanistično kopito. Verjetno najbolj osebni, po imaginaciji tudi najbolj razkošni poglavji iz tega dela sta obravnava Ljubljane in Trsta (v tem vrstnem redu, čeprav nekronološko glede avtorjevega bivanja) z njuno zgodovinsko vlogo, zapleteno simboliko, na katero se sklicujejo njuni vsakokratni preoblikovalci. Škamperle se naveže na bogato etimološko in zgodovinsko izročilo ter poskuša brati mesti, lego in pomen glede na vsakokratne preobrate zgodovine, vzpostavljane centrov moči, kar se vse zapisuje na bogato podobo mest. Očarljivo je tudi 'branje' bazilike svetega Miniata al Monte iz Firenc, ki mu je posvečen zadnji spis v naboru, samo da tam še nisem bil in mi je potem vse skupaj kot pripoved o nevidnih mestih, eni od Calvinovih pripovedi o srečanju Kublaj Kana in Marca Pola, ki jo nekajkrat citira, kot tudi sicer s pridom uporabi nekatere literarne reference.

Škamperletov metodološki skelet je dovolj zračen in prepusten, da omogoča gibčne miselne obrate, ne da bi ti ostali brez opore, ta jim nudi krepak odriv in varen doskok. Čeprav se v glavnem navezuje na zgodovino religij in verovanj, na nekaterih mestih vnese dodatne osebne poudarke in tam se uspe 'izgubiti', slediti kakšni specifični in neobičajni poti, in to so prav 'kraške poti', ne kakšne poljske ali gozdne, heideggrovske, ki se izgublajo. Ne, prav vodne poti in ponikalnice najbolj vzbukajo njegovo domišljijo in erudicijo, vodni viri in izginjanje vode v globino, da bi prišla na plan na najbolj nenavadnih mestih, najbolj izbežajo avtorjev arheološki pristop. Naj omenim samo dva posrečena primera iz knjige: prvi je zgodovina iskanja izvirov Nila, skrivnostna ovitost v mit in fantazijo, druga je pot Argonavtov, iskanje razlag in morebitnih sredstev za njihovo pot do Jadrana ob zavesti, da črnomorsko in jadransko povodje nista spojena po kopnem, mislim na površini, ob upoštevanju Valvazorjevega prispevka k razumevanju potovanja čez naše ozemlje naproti nekaterim drugim, še starejšim. Škamperle se tu polno razživi in uporabi širok nabor spisov o predmetu, v razpravo pa pritegne tudi manj znane domače avtorje, širi obzorje z morda razen v stroki manj poznanimi teksti. *Endimionove sanje* so tako očarljivo potovanje po naši preteklosti, iz katere vznikla naša sedanost.

Lucija Stepančič

Iztok Geister: *Newyorški dnevnik.*

Koper: Zavod za favnistiko, 2013.

Kombinacija naslova in imena avtorja bo dvignila marsikatero obrv, kar je seveda karseda obetaven začetek. Izток Geister, ki je sicer dobro znan kot "bard" in "zagovornik narave", pesnik, prozaist, filozof in esejist ter ob tem vse bolj tudi ekolog in ornitolog, se je tokrat podal v New York. Ravno v času, ko naj bi po majeovski prerokbi nastopil konec sveta (ki se, kot vemo, kar nekako ni zgodil). Mi pa se, po nesojenem koncu, lahko vprašamo, kakšna bo videti (še vedno) najslavnejša mestna veduta, zagledana skozi oči, uglašene z naravo in njeno prvobitnostjo. V kolikor seveda domnevamo, da se potepanje po Manhattnu razlikuje od potovanja med Piranom in Ankaranom (in tudi od knjige z istim naslovom).

Naj izdam, da se je avtor New Yorku pustil kar pošteno očarati – ne da bi za en sam trenutek nehal biti to, kar je. Njegova fascinacija je sicer podvržena vsakodnevnim nihanjem in spremenljivemu fokusu, kar kvečjemu še poudarja dnevniški značaj zapiskov. Knjigo dopolnjujejo črno-bele fotografije, z zapletom med pisateljem (Mihaelom) in fotografino (Rahelo) pa avtor nakaže odklon od dokumentarnega polliterarnega žanra k fikciji. Opisi so pravzaprav zasnovani na izmuzljivih prehodih med besedo in sliko, med reportažo in refleksijo. Med vrsticami pa tudi med lastnostmi štirih klasičnih elementov, ki tukaj kar najbolj drastično konkurirajo drug drugemu (lep primer je dobra stara zemeljska perspektiva, ki jo nebotičniki potencirajo v vrtoglavo doživetje zračnih višav). Tako kot je precej dramatičen tudi kontrast med potratno razsvetlavo najslavnejših urbanih prostorov na svetu ter bolj ali manj zloveščimi sencami med štirimi stenami. Ter med egotripom urbane metropole in neizprosnostjo naravnih zakonov, ki kljub vsemu, čeprav podtalno, ostajajo v veljavi.

Naravne moči, ki tlijo pod urbanim površjem in ki se po razmisleku zdijo najbolj ogrožajoče prav tam, kjer so najbolj zanikane, sicer burijo

domišljijo, a pri tem gre večinoma za popularne žanre katastrofe. Že res, da bo tudi New York narava nekega dne izterjala nazaj, a do takrat se bomo še načakali. Namesto katastrofičnosti, ki v maniri predvidljivih poletnih filmskih uspešnic New York prikazuje kot potopljeno velemesto, kjer morska gladina sega Kipu svobode najmanj do kolen, se Geister posveča veliko bolj umirjenim, a zato tem bolj resničnim povezavam med naravnim in urbanim. Njegovo raziskovanje sodobne metropole se na tej točki niti ne razlikuje bistveno od raziskovanja slovenskih ekosistemov. Že kar kmalu, kot se zanj spodobi, najde nekaj zase že v bližini petnajste ceste. “Z mogočnega hrasta se v parku na zelenico spušča čudovito obarvana ptica drozgovne velikosti in se spet vrača na drevo. Zaradi zamolklo oranžnega oprsja Mihael najprej pomisli na taščico, kakšno ameriško različico, a kaj hitro opazi, da je po hrbtu azurno modre barve. Res prekrasna ptica velikosti manjšega drozga, ki se vede kot taščica, le da je precej večja. Pred bližnjim hrastom grlicam podobne ptice brskajo za hrano med odpadlim listjem in ob vzletu razkrijejo slikovito stopničasta repna peresa. Kasneje se na gozdnem obronku kar ne moreta nagledati kardinala z družico, škrlatno rdečega samca in rjave samice. Na največjem ribniku se prehranjuje velika jata rac žličaric, ki jih Mihael fotografira, Rahela pa medtem pobere s tal ginkov list in ga shrani v Mihaelovo beležnico.”

Avtor je že pred leti v intervjuju za Mladino izjavil, da je mesto s stališča nekaterih živalskih vrst (tudi če odmislimo miši in podgane) izjemno ugodno okolje z mnogimi primeri vrhunske prilagoditve – medtem ko so nekatere vrste celo množično emigrirale v mesta, je vrh tega nekaj takih, ki so preživele prav s pomočjo najbolj grobih posegov v naravno okolje (sokole naj bi rešile prav stolpnice). V *Newyorškem dnevniku* je slavna mestna geometrija pogosto presenetljivo organska tudi na fotografijah. “Na nekem zastekljenem ultra modernem pročelju, pretkanem s kovinskimi paralelogrami, nasproti stoječi nebotičnik odseva vijugavo, kakor v rahlo vzvalovljeni vodi”, hladno lepoto nebotičnikov pa lahko mestoma “zelo posrečeno mehča toplina drevja, na tamkajšnjih platanah je namreč še kar nekaj porjavelega listja”. Tako kot “natančnost tehnološke računice tudi pajkom ni neznana”. Presenečenja so mogoča na vsakem koraku in pogosto so očarljiva. “Takole iz zraka se tudi vidi, da je Manhattan, razpet med rekama Hudson in East River pravzaprav vodno mesto, čeprav tega, ko se klatiš po avenijah in ulicah, ne zaznaš. Morda tiči v tem celo skrivnost njegove zgodovinske rasti in stoletne uspešnosti.”

Iskanje manj očitnih zemeljskih potez, ki se je medtem spremenilo v iskanje neba, se konča v znamenju vodnega elementa, tako kot se v dotikanje neba spremeni tudi dotikanje senc. Varnostni ukrepi kot “porok,

da se ne dotakneš neba” zadevajo tako policijsko podkrepljene ukrepe na prenapolnjenih ulicah, kot v zasebnosti umetniške rezidence vse bolj motečo neubranost med avtorjema, med pisateljem in fotografino. Če je naravno in urbano še mogoče uskladiti, in to na najbolj presenetljive načine, je ženski element, ki skrbi za to, da se vse skupaj ne izpoje prehitro in preveč harmonično, bistveno manj obvladljiv. Ne le zato, ker se ne pusti opazovati kot kakšna redka ptica (če je to kaj čudnega). Ženstvenost, ki jo pri Geistru lahko opazujemo že vse od zbirke kratkih zgodb *Stol za enega* (2006), predstavlja skrivnost in privlačen, a do konca tuj svet s pridihom lepe nevarnosti. Mihael, avtorjev alter ego, bi bil še sposoben dan zaključiti z lepo zaokroženo presenetljivo novo mislijo ali ugotovitvijo, a kaj ko je hudič babji vedno pripravljen, da mu poruši načrte in ga navda s kar najbolj okrutnimi dvomi vase. V svoji razdiralnosti in odkriti sovražnosti uteleša že kar najbolj negativne aspekte jungovske anime, a pri tem ne učinkuje kot konsistenten in v sebi sklenjen nasprotnik, ki bi enakovredno pariral svetlim silam ustvarjanja in raziskovanja. Prej gre za žensko, ki ne ve, kaj sploh hoče. Ob njeni konfuzni nejevolji pa vendarle tako najbolj impresivni dosežki civilizacije kot tudi najbolj brezprizivni naravni zakoni utihnejo kot jagenjčki. Geister je ravno prek najmanj prikupnih babjih lastnosti svoje videnje sveta opremil s precejšnjo mero relativizma in skepticizem zapakiral v precej všечно preobleko. Sicer pa arhetipsko rušilna feminilnost ob nakupih kozmetičnih in tekstilnih artiklov ni več tako zelo rušilna. Po pripovedni plati Rahela nadaljuje dileme iz romana *Risarica* (2012): v enem letu se je sicer postarala za več kot deset let; čeprav gre v *Risarici* za najstnico in jih Rahela iz *Dnevnika* šteje okoli trideset (kar je še vedno pol manj od avtorja), je čudna podobnost med obema nespregljiva. Skupni, nerazveseljivi imenovalec krasi pravzaprav vse ženske, ki se jim posreči zaiti v Geistrovo pisanje: vse so karseda nepristopne. Če je bilo to v *Stolu za enega* še vznemirljivo in skrivnostno, se tokrat izteče vse do najbolj neprijetnih scen. Žal. Čeprav je stopnjevanje napetosti z vidika dramaturgije verjetno precej nujno in tudi sicer to pripovedovalcu predstavlja veliko večjo sitnost kot bralcu.

A naj zaključim s čim lepim. Ženski zlobi navkljub je to vendarle mogoče. Newyorška izkušnja se konča v prazničnem božično-novoletnem vzdušju (podaljšanem v Rimu), v evforiji vsesplošne osvetljave, ko se že tako ali tako fascinantna osvetljava mesta, ki nikoli ne spi, preplete z dodatnimi, prazničnimi lučmi. V Rimu dobi evforija še svojo človeško toplo, karnevalsko različico. Drevesa, do tedaj nemo prisotna kot zimske sence samih sebe, pa se, popolnoma ovita v božično dekoracijo, spremenijo v svetlobne silhete, v pravljico podobo samih sebe.

Katja Klopčič Lavrenčič

Desa Muck: Čudežna bolha Megi in podganici Ančka in Katka.

**Ilustrirala Maša Kozjek; strokovno besedilo Mateja Plevnik.
Ljubljana: Mladinska knjiga, 2013.**

Po zbirki o Anici, ki je prejela strokovno Levstikovo nagrado in kar petkrat priznanje mladih bralcev Moja najljubša knjiga, je Desa Muck zasnovala novo zbirko: *Čudežna bolha Megi*. Doslej je od leta 2012 v zbirki izšlo pet knjig, v katerih je bolhica pomagala poiskati prave lastnike bernardincu, želvicama, zajčku, papagaju in – nazadnje – podganicama. Kot si lahko predstavljate, je bilo zadnje poseben izziv, a prav vsaka žival se lahko znajde v škripcih, če pristane pri napačnem lastniku. Perspektiva pa je v teh očarljivih knjižicah obrnjena, kot lahko opazimo takoj, ko preberemo uvodni zapis: “Ljudje se motimo, če mislimo, da si sami izberemo domačo žival. V resnici si one izberejo nas. Najti pravega človeka zase pa je za živali najtežje. Zato jim pomagajo čudežne bolhe (po latinsko *Siphonaptera magica*), ki slišijo tudi na ime Megi. ...” Kvazienciklopedični zapis, katerega avtentičnost podkrepljuje vpeljava domišljjskega latinskega imena, naj bi zapisanemu podeljeval posebno veljavo in vzbujal vtis resničnosti. Tega prijema se dobro spomnimo iz knjige o kosovirjih Svetlane Makarovič; poleg natančnega opisa te živalske vrste in omembe bližnjih sorodnikov, z izjemo skovirja nam znanih živali, je Makarovičeva opisala tudi deželo, iz katere prihajajo, slednjo pa skrila našim očem in zemljevidom, in to z dobrim razlogom, seveda. Tokrat so torej okoliščine nekoliko drugačne, vendarle pa prav bolha Megi vedno znova poskrbi za to, da komunikacija s človeškim svetom čim boljše steče in da je za živali dobro poskrbljeno.

Pomembno spoznavno vlogo igrajo pri zbirki prisrčna in hkrati dovolj realistična dela Maše Kozjek – na njenih ilustracijah celo podganici delujeta zvedavo in ljubko, obrazi živali pa pogosto odsevajo čustvena stanja, ki jih bodo z veseljem prepoznavali ljubitelji teh bitij: odlično

z dolgočaseno-vzvišen je golob, ki se v vas zazre s priprtim očesom in zmahano se bolhici približa gobček hripavega psa, že nekoliko v letih (*Čudežna bolha Megi in zajček Branko*), obupano melanholična je podoba bernardinca Karlija, ki že na naslovnici nakazuje, da tokrat bolhi ni povsem uspelo (*Čudežna bolha Megi in bernardinec Karli*).

Desa Muck živali predstavlja skozi pripovedi o iskanju pravega lastnika zanje, pri čemer se vedno znova izkaže tudi kot pretanjena opazovalka človeških posebnosti in lastnosti. Ko se mlad par neizmerno navduši ob tem, ko pride izbrat kužka, tako zapiše: "Megi je bila takrat še neizkušena bolha, sicer bi vedela, da so mladi pari, ki takole znorijo zaradi psa, v resnici godni za lastnega dojenčka." (*Čudežna bolha Megi in bernardinec Karli*); mama, ki se navdušuje nad "genialnostjo" svoje desetletnice je tako živa, da jo kar slišimo, kako trapari: "Naša Metka ni navaden otrok. Zelo zelo prekaša svoje vrstnike. ... Nočemo tega govoriti pred njo, ampak izjemno je, kajne? Genialno!" (*Čudežna bolha Megi in zajček Branko*), "nekaznovano" prikaže tudi otroško razvajenost: že omenjena Metka ob takšni mami seveda ne more biti drugačna (bolhica modro pokomentira, da so ji bile namenjene ribice, za katere bi namesto nje lahko poskrbela varuška), še hujše razsežnosti pa dobi falotstvo petletnega Benija, ki muči želvici svoje sestrice. Zabavnemu označevanju seveda tudi živali ne uidejo: ko Megi potrebuje informacijo o tem, kje je Rožni grič (asociacija na ljubljansko Rožno dolino se, vsaj Ljubljčanom, ponuja sama od sebe), takole povzame: "Mačke, ki so sicer vedele največ, kot zanalasč ni bilo nobene. Podgane so za podatek zahtevale kilogram sira. Psi so privezali na vrvice svoje lastnike in jih sprehajali." (*Čudežna bolha Megi in zajček Branko*).

Ob branju knjig iz zbirke pa se vendarle vprašamo, kako tale bolha pravzaprav deluje oziroma kako izpelje svojo nalogo. Seveda se Megi vsakič znova odpravi za živaljo, ki je pristala v napačnih rokah (za "prevozno sredstvo" ji običajno služi kak pes, ki ravno prihlača mimo trgovine z malimi živalmi, kjer tale bolha deluje), a včasih bolha navsezadnje ne naredi čisto nič. Pravi lastnik se najde sam od sebe in avtorica, ki se tega še kako zaveda, vpelje takle dialog med ostarelim kužkom in bolho: "In kaj si pravzaprav ti storila, da sta se našla deček in zajček?" – "Prav nič. Kadar so tako zelo drug za drugega, se najdejo kar sami. Ne potrebujejo nobene pomoči." (*Čudežna bolha Megi in zajček Branko*). Včasih pa je potreben drznejši načrt, ko gre za želvici, Megi na pomoč pokliče kolegica, čudežna vodna bolha (po latinsko *Siphonaptera magica aquatica* ali po domače Marina), in le s skrajnimi močmi in veliko drznosti jima uspe "prevzgojiti" mučitelja živali. Še najbolj neizrazita je bolhičina vloga

prav pri zgodbici, v kateri sta glavni zvezdi podgani. Izginotje kanarčka, ki mamu razžalosti in ji odpre oči za hčerino stisko in željo (za to pri njeni “preobrazbi” namreč sprva gre), namreč ni posebej motivirano, niti ni omenjeno kot kak bolhičin drzni načrt. Knjiga *Čudežna bolha Megi in podganci Ančka in Katka* uspešno in učinkovito razbija stereotipe, povezane s podganami, zato je – vsaj kar se živali in njihove obravnave tiče – še najbolj “programska”. Tako se zdi, da v ospredju ni toliko zgodba (stereotipnemu maminemu strahu pred bitijcema kontrastira hči – prav ona je namreč idealna lastnica za Ančko in Katko), temveč želja, da bi tudi podgane laže našle svoje lastnike.

Zgodbe iz celotne zbirke odpirajo oči za živalski svet, a tudi za ljudi, posredno pa delujejo tudi vzgojno, a slednje – predvsem za mladega bralca – ostaja tako rekoč neopazno. Zabavo ob branju zagotavlja humoren zamah, ki je tako rekoč avtoričin zaščitni znak. Naj še opozorim, da utegne prebiranje dogodivščin čudežne bolhe v otrocih vzbuditi neznansko željo po tem, da bi imeli domačo žival, če ne drugega, vsaj zlato ribico, odlično pri vsem skupaj pa je, da bodo zaradi strokovnega zapisa veterinarke, ki je vsakič dodan na koncu knjige, mladi bralci dobili tudi zelo pregleden in realen vpogled v potrebe in zahteve, ki jih ima posamezna žival. In prav to je ob nesporno kvalitetnih zgodbicah dodana vrednost knjig iz zbirke; berejo se lahko tudi kot domišljijsko-realistični vodnik med hišnimi ljubljenci, ki si jih najpogosteje zaželi otroci.

Maša Oliver

**Lucija in Damijan Stepančič: *Na otoku zakladov.*
Dob pri Domžalah: Založba Miš, 2013.**

Ustvarjalni tandem Lucija in Damijan Stepančič je slovenski javnosti dobro znan že več kot desetletje. Njuni samostojni ustvarjalni poti sta – vsaka na svojem področju – uspešni in bogati, poleg lastnih avtorskih del pa nas že nekaj let razvajata s skupnimi projekti. Sprva so pod scenaristično taktirko Lucije in pod Damijanovo spretno risarsko roko nastajali stripi, nato tudi dela za otroke. Leta 2009 je izšla dvojezična slikanica *Poččkani ropar* s pripadajočim *Čečkalnikom*, leto pozneje *Martinček in dinozavri*. Za poučno delo *Kako so videli svet?* sta leta 2011 prejela nagrado zlata hruška.

Lansko leto je prineslo novo slikanico z morskotematiko, ki očitno še posebej navdihuje ilustratorja. *Na otoku zakladov* je hudomušna zgodba o piratih brodolomcih in srečnem princu, ki se čisto po naključju ob istem času znajdejo na otoku sredi oceana in se po spletu nenavadnih naključij ne srečajo neposredno. Kar pa ne prepreči zabavnega zapleta med njimi.

Zgodba slikanice odpira mnoga branja in razumevanja. Opominja nas, da je radovednost kvaliteta/vrednota, ki nam odkriva svet v čudežni luči. Le tistim opazovalcem, ki svet raziskujejo z radovednimi očmi in zvedavim korakom, se ta razkriva s pravimi zakladi in jih tako obogati. Ostali pa, zaviti v lasten dolgčas in obup, ostajajo zaslepljeni in slepi za raznolikost, lepoto in pravo bogastvo. Na to aludira že sama struktura zgodbe. Njen pripovedni tok zapusti zdolgočasene pirate, ki jih spremlja na začetku, in se raje poda na pustolovščino z zvedavim princem. Od trenutka, ko v zgodbi nastopi princ, mu pripovedni tok zvesto sledi, z njim zapusti otok in odpluje s pomočjo naklonjenih mu vetrov. Pogled na koncu zgodbe je tako usmerjen v novo pustolovščino, jezo piratov, ki spet postanejo ujetniki otoka/samih sebe, pa si lahko le predstavljamo. Zgodba preigrava pojem bogastva ter ga sooča z vrednotami, kot so svoboda, radovednost, igrivost, samostojnost, neodvisnost ... Izkaže se, da tudi bogastvo zahteva visok davek, če dragocenosti ugledamo v napačni

luči. Obenem nas opozarja na naše lastne zaklade, ki jih nosimo s seboj in včasih v viharnih časih pozabimo nanje. Pozabimo, kako zelo so dragoceni in krhki, in na to, da nam nikoli ne smejo postati samoumevni.

Pred nami je razkošno slikaniško doživetje v pravem pomenu besede, kjer si pripovedni glas podajata ilustracija in besedilo, ki učinkujeta kot harmonična celota. Pripovedna tokova v besedi in sliki sta pomensko enakovredna. Ponekod ilustracija dopolnjuje besedilo in nadaljuje pripovedno nit (tako je npr. pri vpeljavi in predstavitvi princa – v zgodbo ga vpelje besedilo, njegovo raziskovalno naravo pa natančneje predstavi ilustracija, na kateri so riba, kompas in zemljevid; enako velja tudi za konec zgodbe), drugje ilustracija podaja izhodišče, ki ga dopolni besedilo (npr. osrednji dve strani slikanice, kjer ilustracija pravega otoka zakladov napoveduje prinčevo odkritje). Ključne besede v zgodbi (dolgčas, jadrnica, zaklad) prehajajo v ilustracijo in postanejo del nje v podobi dima, ki se vije iz pipe enega od piratov. Struktura zgodbe in potek dogajanja sta odmerjeno premišljena, slog besedila pa kristalno izpiljen, čist in hudomušen. Bralce bodo razveselili humoren jezik in prikupni značaji. Prav naivnost junakov in njihova spontana narava pripeljeta do komičnega preobrata: dolgčas in obup poženeta pirate na prinčevo ladjo, princa pa radovednost priganja k raziskovanju otoka. Nenadoma se pred bralčevimi in prinčevimi očmi razkrije pravi otok zakladov: nenavadne, eksotične živali in rastlinje z bogatim okrasjem iz zakladnice piratov postanejo še bolj neverjetni, skorajda čudežni. Otok zaživi s svojimi zakladi šele, ko ga pirati zapustijo in ga lahko bralci doživljamo skozi zvedave prinčeve oči. Takrat se nam odpre popolnoma nova perspektiva. Silhete dreves nam odprejo vrata v pragozd, vse do skritih kotičkov, kjer se skrivajo eksotične živali. Njihovi zakladi se stopijo z otokom in postanejo del njegove narave. Takega odkrije princ in otoška narava ga bogato obdari.

Zvesti občudovalci Damijanovih ilustracij lahko njegova dela v izložbi Konzorcija prepoznamo že iz Kongresnega trga. Njegov slog je nezamenljiv in prepoznaven, a kljub temu vedno znova presenetli. Vsako novo delo je drugačno in sveže. Tokrat ilustracije prinašajo pravi kolaž raznorodnih stilov. Ilustrator kombinira motive kartografije in heraldike preteklih stoletij z imaginarijem primitivnih umetnosti ljudstev Oceanije ali morda Južne Amerike. Podobe, ki spremljajo princa, nas popeljejo med dnevniške zapiske in skice raziskovalcev Darwinovega časa. Uvodna ilustracija bo nemara koga spomnila na japonske upodobitve morskih viharjev. Kljub raznolikosti motivov pa ilustrator na neki čaroben način ostaja zvest svoji slogovni identiteti. Barve so naravne in zemeljske, kljub eksotični tematiki prevladujejo topli, uravnovešeni toni. Zdi se, kot da bi

se Damijan s svojimi barvicami in kolaži z maksimom Fikom odpravil na obisk k Mauriceu Sendaku in na poti srečal Paula Gauguina.

Branje slikanice bo obogatilo bralce vseh starosti. Kot opozarja založba, je priljubljena tematika piratov tokrat predstavljena v miroljubni, a kljub temu napeti zgodbi in bo zagotovo pritegnila najmlajše. Nasmeljali se bodo duhovito upodobljenim junakom, skupaj s princem raziskovali ne- navadni živalski svet in odkrivali neštete skrite zaklade. Starejše bralce pa bo očarala slikaniška harmonija besed in podob, ki vabi k novim in novim branjem.

Matej Bogataj

Studio na odru

Andrej Rozman Roza: *Lizistrata*. Režija Mateja Kolečnik. MGL, premiera 27. februarja 2014.

Po nekaj uspešnih muzikalih v MGL, po *Kabaretu*, *Goslaču na strehi* in *Sugar (Nekateri so za vroče)*, je po potrditvi, da ansambel to zmore in zraven uživa in da je muzikal legitimen gledališko-glasbeni žanr, ki seže v srce občinstvu in polni blagajno brez nekdanjega zavračanja stroke, odločitev za domači muzikal pričakovana.

Če so preoblačenje, travestija in parodija veliki in dominanten postopek ludizma v vseh umetnostnih panogah, tudi v dramatiki, potem je Roza eden velikih preostalih dramskih prirojevcev in modnih stilistov; ludizem se namreč kot uveljavljen umetniški postopek počasi umika drugačnim postopkom drugostopenjskosti in postdramskosti. Predelal je nekaj Molièrov, recimo *Georgesa Dandina* in *Tartuffa*, nekaj Shakespearov, recimo *Sen kresne noči* in *Hamleta*, in še marsikaj je šlo skozi krojaško delavnico in se ukrojilo za potrebe uprizoritev, najprej pravzaprav za Gledališče Ane Monro, potem vedno pogosteje tudi za druge režiserje po naročilu gledaliških hiš. Kadar so želeli tekočo in neproblematično predelavo katerega od izpostavljenih mest iz tradicije, ki naj ohrani nekaj duha klasike ter obudi in obdela kakšno prav posebno za režiserja intrigantno temo, pa tudi kadar jih je zanimala gladka in nekoliko znižana ali sploščena oziroma sproščena priredba, ki naj času ustrezno parira nekoliko preveč v višave in proti patosu nagnjeno starino. Tako se odločitev za uprizoritev njegove predelave antične komedije *Lizistrata* oziroma za predelavo in odskočišče "po motivih", v Aristofanovem originalu polne rekvizitov takratnega komedijskega učinkovanja, od tičev in grabljenja po mednožju in obscenih gest do poprdevanja, česar današnji 'ker je samo dezinficirano zares čisto' gledalec verjetno ne bi več prenesel, vsaj ne

v masovnem številu, ponuja sama od sebe. Tudi zato, ker je *Lizistrata* zdaj predloga za muzikal, za to pa je treba posluha. Posluha za verz, za songe, ob seveda pričakovanem, za Rozo tipičnem jezikovnem znižanju, ki ravno iz navidezne preprostosti in mešanja, umešavanja dobro dozira-nega banavzastega na kalup požlahtnjene patinirane predloge pridobiva na žmohtnosti; enžambmaji z žabarijo (buffonerijo, krastačenje in znižani elementi v tekstu) in podobno z na vodoravnost znižanim bestiarijem in poimenovanjem so pač toliko bolj učinkoviti, kadar gre za veliko temo. Beremo potem in se zabavamo ob verzih in replikah tipa “jz smmislna na tist moški aparat, / brez kerga je tko težko zaspat” ali pa “eh, to je sam en tak vonderbra, / da mi mal samozavesti da”.

Žlahtna in ne redko obdelana tema *Lizistrate* je razmerje med vojno in seksom, za poskuse in vse bolj uspešen angažma *Lizistrate*, da bi na kriznem sestanku zbrane punce – in naključne mimoidoče in prisotne, ki ga seveda lomijo po svoje, brez spolne zavesti in s šibko pripadnostjo – nagovorila, da naj s spolno stavko, z radikalno odtegnitvijo seksualnosti svojim moškimi preprečijo nadaljevanje vojne. To je zdaj pri Rozi vojna med Lepenijo in Krasonijo, postavljena v skoraj današnji čas, *Lizistrata* je poročena s premierjem prve in dobra prijateljica žene premierja druge države. Sicer pa *Lizistrata* dela na televiziji, recimo v informativnem programu, in bere poročila, kjer se med običajne novice o poplavah in potresih in kar je še dnevnih naravnih katastrof, mešajo tudi novice z bojišč, vojna med Lepenijo in Krasonijo se sumljivo zatika okoli občine Spodnja Kopriva, očitno gre za (še eno) nedotakljivih svetih mest, ki v mitološkem samorazumevanju obeh narodov veliko pomeni. Za podobno za narod konstitutivno ozemlje, kot je za nas recimo morska meja ali knežji kamen, če to pade, padejo napori naših dedov in dedov dedov, padejo naši junaki zaman in pade, ne nazadnje, tudi izdajalska in čisto preveč miroljubna in do narodovih svetinj ignorantska vlada, ki ni potrošila zadnje srage krvi (sovraga) za ohranitev teh svetih mest.

Lizistrata se pritožuje, da z moškimi v vojni ni nič, da svojih zadev ne opravljajo, kot bi jih morali, ker jih vojna čisto preveč zjebe, da prihajajo možaki s fronte poživljeni in da erotika tako ali tako trpi: če torej obrne hormon, ki možake žene v vojne in dokazovanje moči, proti njim in njihovem delovanju, če tisto, kar je latentno, z glasnimi stavkovnimi gesli naredi manifestativno, potem bo vojne hitro konec, mir pa bo prinesel normalizacijo spolnosti (kolikor o čem takem po ameriškem Poročilu Hyte sploh še lahko govorimo, pa je bilo spisano v sedemdesetih, od takrat so šle spolne prakse nekaj korakov naprej, da ne rečemo vstran).

Tipično je, da se tokratna Lizistrata dogaja v katastrofičnem ozračju televizijskih novic, vse je podloženo s svetovno kataklizmo, na katero napotujejo zaenkrat drobni in permanentni konflikti in naravne ujme; podobno kot se v devetdesetih spisani Rozin *Tartif 2001* ukvarja s katastrofami in preprodajo organov neožarčenih narodov na ozemlju nekdanje Sovjetske zveze za potrebe 'svobodnega sveta' in z računalniškim borznim brokerstvom v devetdesetih, v času, ko borze in računalnikov in podobnega še nismo povsem (s)poznali. To daje *Lizistrati* nov parodičen spin; ne parlament, o zadevah države se odloča na televiziji, gledanost, prajmtajmi, obvladovanje oddajnikov in zvez, rejtingi so zdaj tisto, kar poganja državo in kar vzdržuje politično elito. Participacija v mediju je zdaj tisto, po čemer veljaš, kar veljaš. Politika zato za svoje ideje toliko bolj zakuri državljanke, kolikor več panike uspejo voditelji, oboji, televizijski in politični, zasejati v volilnem telesu; to je toliko bolj gnetljivo, če ljudi ves čas nekdo prepričuje, da jih samo on lahko reši pred vsem tistim, pred čemer jih svari. (Vse bolj se nam zdi, da na vseh televizijskih programih prihaja v modo žanr, ki bi ga morali poimenovati terčkovanje, po legendarnem voditelju Tomažu Terčku, ki je že s svojo pojavo in občutenim ganjenim glasom, ne samo v primeru Titove smrti, vedno utišal najbolj glasne, da smo odprtih ust in široko razprtih oči poslušali o najnovejši katastrofi. Zdaj so te katastrofe vsakdanje, *poterčki* pa dominanten in nadvse cenjen način vodenja televizijskih oddaj.)

Lizistrata zbere okoli sebe tisto, kar ji je najbolj dostopno; ženske in pobe, ki niso na fronti, torej posebej občutljive fante, pa seveda televizijskega urednika, ni da bi v vojnih in prelomnih časih prepuščali uredniško politiko in pomembnejše odločitve ženskam. Ugrabijo ga oziroma vzamejo za talca, potem še šefa specialnih enot, ki pride službeno groziti in reševati situacijo, zaposleni maskerji se jim seveda z veseljem pridružijo, saj pričakujejo, da bodo imeli od spolne stavke, od kar naenkrat podivjanih libidinalnih potreb vojakov tudi sami kako korist.

Potem v nekaj prizorih vidimo fronto, vojake pri njihovih vojnih opravilih, ki jih ob nemogočem zahtevanem napredovanju in pat poziciji na fronti zdaj tišči še nepotešenost, ženske jim vmes pripeljejo celo otroke in jih zapustijo, vojska nemočna, demoralizirana, za frontno črto pride na pogajanja celo premier sovražne države, preoblečen v žensko, vendar ga v silni pohoti posilijo in podobno, komičnih preobratov ne manjka. Vendar gre vojski in politiki moških slabo in še slabše, ženske pa medtem v zasedenem televizijskem studiu uspešno reklamirajo svojo idejo in zmagajo. Moški se vdajo, one pa se bodo aktivno lotile svoje miroljubne politike, pravijo, in se poženejo v predvolilni boj. Dokler se na predvolilnem

soočenju takoj po razglasitvi zmage žensk in porazu vojne opcije obe prvi dami, zdaj v vlogi bodočih voditeljic držav, ne skregata točno okoli istih teritorijev in glede njihovega pripadanja eni ali drugi strani – recimo čigava je Spodnja Kopriva, kjer bo ena od njiju imela predvolilni govor. Spet je glavna debata okoli krivic iz preteklosti in obojestranskih medvojnih pobojev, spet se sproži mednacionalno nakopičen balast, za katerega in v imenu katerega so se prej vojskovali moški. Krog je sklenjen, nacionalna politika in oboroževanje, vojne in spopadi se bodo nadaljevali, obdobje aktivnega mirovništva je bilo kratkotrajno. Čeprav Roza to bolj nakaže, motiv vračanja iste politike in perpetuiranje nasilja je po zadnjem songu o slogi in miru pripeljan na hitro in z nekaj replikami. Režiji se ta obrat k istemu ne zdi posebej pomemben, saj ga vstavi kot repliko v zaključni song, speven tako, da publika aplavdira v njegovem ritmu; s tem žrtvuje ravno tisto relativizacijo miru in sprave, ki naj bi jo prinašale ženske in njihova energija, pozitiviteta, mehkoča in vse tisto, na kar se sklicujejo današnje izpostavljene ženske (in samoimenovane feministke), kadar hočejo reči, da bi bil z njimi na čelu svet boljši in manj nasilen. (In ob tem spregledajo, da celo alfa prasci v parlamentu, tisti, ki so podelali vse osebe in čim več kolegic, včasih ne verjamejo povsem zatrevanju kolegic o spolni pripadnosti in na svoj robati način zahtevajo preiskavo mednožij.)

Režija Mateje Kolečnik ob dramaturškem sodelovanju Ire Ratej je v estetskem polju izpostavila dejstvo, da se vojna sicer godi tudi na fronti, še bolj pa v zaledju, natančneje na televiziji oziroma pretežno znotraj televizijske hiše. Ta glamuroznost in kičavost televizije se najprej zablešči v scenografiji, ki jo podpisuje Marko Japelj, tudi tokrat, kar je skoraj prepoznavni znak Kolečnikove, so to vrtenine, ki pridejo polno do izraza šele proti koncu, ko je erotični mrk že premagan in se med scenskimi elementi dogaja živahno zapeljevanje in predigra; takrat scenografski elementi nakazujejo blodnjak strasti, pari se preganjajo kot po lego arkadiji ali urbani stehnzirani bukolični krajini. Prej je z nekaj obrati treh velikih vrtečih se kosov scenografije ustvarjena iluzija tako štaba na fronti kot maskirnica oziroma studio, kjer je pravzaprav najpomembnejši in najbolj (o)smešen postopek igranje na kamero, pa tudi nekaj poplesovanj in nevrotičnih korakanj vojakov okoli štabne mize je dovolj zgovornih in prepoznavnih. Koreografija Matija Ferlina je zelo televizijska in seveda spominja na vse tisto, čemur smo izpostavljeni ob zabavnem programu, torej prikrojenemu revijskemu plesu in masovnim koreografijam, ob zborovskih poplesavanjih pa priskrbi nekaj zabavnih trenutkov, ko s pretiravanjem osmeši točno tak tip všečnega in neproblematičnega poplesavanja. Še več smeha vzbuja nekaj skoreografiranih prikazov pohote, ko osebkke 'nepotešenost'

dobesedno zagrabi, in lovljenje delujoče kamere, ko se v studiu obračajo pač v skladu s preklopi in odklopi (televizijskega) režiserja.

Glasbo podpisuje Coco Mosquito, sicer kitarist zagrebške popularne skupine Jinx, korepetitor in glasbeni vodja je Joži Šalej, ki tudi vodi skupino glasbenikov v živo. Seveda je to žanru ustrezna retro pop in spevna glasba, pač primerna Rozovim songom, predvsem pa temperamentna in živahna, udarna, čeprav verjetno brez tistih zimzelenih in splošno poznanih, popularnih skladb in aranžmajev iz *Goslača* ali *Kabareta*. Kostumi Alana Hranitelja so bleščavi, fantje v kičastih in televiziji primernih oblačilih, po stilu morda tudi izpred nekaj desetletij, punce so vojnemu času primerno v nekakšnih rdečih usnjenih uniformah oziroma oblekicah, vojno stanje zahteva uniformnost, vojaške uniforme moških so stilizirane, nakazane, to so osmešene kreature, ki jim šele uniforma daje trdnost in samozavest. Predvsem pa Koležnikova duhovito nadaljuje poigravanje z obsedenostjo moških z najlonkami; podobno kot se v *Smrti trgovskega potnika* naslovni garač Willy Loman ob vsakokratnem spominu na prešuštvo v hotelski sobi znajde s travmatičnimi spomini in ženskimi nogavicami v rokah, ki jih mora skriti pred sinom, se zdaj pollaščenje moških začne z nakazanim oblačenjem v najlon, dokler iz tega ne nastane pravi pajkasti zapredek, možaki so kot v kokonu, kadar so ujetniki miroljubne ženske akcije. Očitno so zaprejeni v željo in kljub fizični moči, s katero bi se lahko rešili, si mislimo, ujeti in nemočni; asociacija na okrutnost pajkovk in njihovega odnosa do samčkov se ponuja kar sama. Še nekaj je duhovitih, predvsem znotrajkabaretsko; Koležnikova se nekajkrat učinkovito ponorčuje iz vsega tistega, čemur je brez prave obrambe in refleksije izpostavljen gledalec sobotnih in siceršnjih televizijskih šovov.

Nastopajočih je skoraj nepregledno, izstopa pa Jette Ostan Vejrup kot Lizistrata, ona je najbolj odločna in tudi njeno vodenje televizijskih poročil je poglavje zase, njen televizijski nastop je stiliziran, njena televizijska igra nadzorovana, vendar rahlo odklonjena, čeprav nikakor proti radikalnem karikiranju. Njena odločnost je premočrtna, predvsem takrat, kadar se najbolj razburi – in stanje je vojno, ne pozabimo –, govori v danščini, argumentira torej v jeziku, ki ga ne razumemo, je pa toliko bolj srčen in neposreden. Njena kolegica, torej žena premierja sosednje države je Mirjam Korbar Žlajpah, ki pozneje tudi po imidžu spominja na eno od plesnih televizijskih voditeljic, močan je ženski zbor, znotraj katerega punce nihajo pri doslednosti v stavki in imamo občutek, da bi hitro lahko katera prešla med stavkokazke; predvsem tiste najmanj izkušene v medspolnih spopadih in na področju odtegnitve oziroma tiste, ki se kot takšne predstavljajo, so na tanki meji permanentne izdaje.

Recimo Anja Drnovšek kot protestnica iz vojaške industrije ali asistentka režije Patrizia Jurinčič, malce pomožadena in odštevajoča čas do vklopa kamer in vključitve v program. Pri tem je simpatično, da ostajajo ženske individualizirane, to je protestniško gibanje, ki ni poenoteno, temveč civilnodružbeno raznoliko, pač nabrano okoli približka skupnega interesa; tako imamo bolj odločne like, recimo Tanjo Dimitrievsko kot urednico ženskega portala, pa bolj feminilne predstavnice upornic, recimo Ajdo Smrekar ali Karin Komljanec kot eno naključno prisotnih in temu primerno opremljeno z dobršno dozo nerazumevanja celotnega projekta, ali Ano Dolinar Horvat kot nadomestno premierjevo ljubico.

Možaki so primerno in osmešeno možati ali pa feminizirani, kadar gre za predstavnike zabavljajske industrije, izstopata recimo premierja Lepenije in Krasonije, kakor ju odigrata Gregor Gruden in Gaber K. Trseglav, prvi poudarjeno poženščen in kičasto zafnan kot kak predsednik države, bolj maneken kot bojevnik, drugi sicer trden v vseh spremembah, vendar v svoji premalo cenjeni možatosti tudi do te mere obupan, da se preobleče v žensko in jih v sovražnem vojnem taboru spolni stavki primerno pokasira. Izstopata tudi dve vojaški figuri, Gregor Čušin kot general krasonijske vojske, z značilno držo in čudno odločnostjo, ki jo rušita vsak njegov korak in gesta, in Vincenc Lotos Šparovec kot specialec, ves raznežen in do konca neveden, zakaj v celi zadevi gre in zakaj je ujetnik ravno on, ko je vendar na strani reda – in malo tudi miru, čeprav nekega drugega in drugačnega. Milan Štefe nastopi v vlogi akademika in župnika, dveh nosilcev ideologije vojne oziroma dušebrižništva, ki skrbi za pravilnost in pravovernost televizijskih programov, gre za dva lika iz vrst tistih, ki z moške strani bdita nad ustreznostjo programov in dajeta zgodovinsko in moralno hrbtenico vsakršnemu pravemu vojnemu ravsu. V novonastali situaciji nekoliko zmedeni urednik je Tomislav Tomšič, masker Jernej Gašperin, dvojno vojaško in štabno vlogo ima Jure Kopusar.

Lizistrata je všečen in obrtno spretno narejen muzikal.

Mare Bulc: Vse o Ivanu. Režija Mare Bulc. Gledališče Koper, ogled 5. marec 2014.

S televizijsko estetiko in televizijo kot medijem se v kolažu iz Cankarjevih besedil poigrava tudi uprizoritev *Vse o Ivanu*. Gre za nadaljevanje in radikalizacijo pirandellovskega prepričanja in spekulacije, da imajo dramski – in ostali kvazirealni liki iz fikcije – svoje avtonomno, od avtorja neodvisno življenje, da je avtor sicer njihov stvarnik, ki pa v maniri odsotnega boga

roke dvigne od njih. Tri vidne in po osebnostnem profilu različne Cankarjeve heroine, Lojzka iz *Hlapcev*, Grudnovka iz *Narodovega blagra* in Jacinta iz *Pohujšanja*, se znajdejo na Ivan TV in polnijo program s svojimi vsebinami in še bolj s sabo, od jutranjega programa, kjer 'zaslišujejo' Jacinto o njenih najnovejših podvigih v svetu zabavljaštva, tam se pozneje odvija pogovor z junakinjami o njihovih prepričanjih, ki jih vodi nihče drug kot rahlo dremava in dementna Cankarjeva Mati, vmes imamo reklame in poročila, seveda času primerno katastrofična in grozovita, dolina Šentflorjanska je škandal na škandal. Imamo kviz na izločanje, v katerem Lojzka kot vpletena odgovarja na Jermanovo ne ravno pregledno ali zanjo ne ravno prijetno dilemo o njegovi erotični in čustveni ekonomiji tik pred odhodom na Goličavo, in seveda tudi večerno politično oddajo, v kateri Grudnovka, zdaj očitno protestnica in feministka, pove vse o svojem političnem programu. Kot vse ostalo je tudi to v stilu izvornih Cankarjevih zapisov, politični program je kar njegov, socialdemokratski *Slovenci in Jugoslovani*, tudi predlog nove himne, ki naj zamenja prešernovsko tarnajočo in napitniško paradigmo, je izpod njegovega peresa, ena zgodnjih, neznačilnih in morda zato manj poznanih narodobudnih.

Bulc naredi lepljenko iz Cankarjevih besedil, ki naj ima očitno didaktično noto, opozoriti hoče na morda spregledana poglavja, na nekatera manj znana mesta, hkrati pa dela komedijo, ki naj osmeši oboje, tako televizijsko estetiko kot rahlo zaprašene in idealistične, kolikor ne tudi idealizirane ženske like iz Cankarjevih besedil. Pri tem se uprizoritveno oprime ploskovitosti, dvodimenzionalnosti televizije, scenski elementi so sploščeni, enako brez globine so recimo odrski rekviziti, od mikrofona do cigarete, edino globino dobimo pravzaprav z vrtenjem praktikablov, za kar skrbi odrski delavec, ki je sam Cankar in kateremu ne pustijo prav do besede, tudi pri strežbi kave so zdaj vloge zamenjane, kot v slabem približku pekla.

Bulc ob dramaturškem sodelovanju Mihe L. Trefalta postavi na oder različne televizijske žanre, vanje preobleče cankarjanske ženske in napne njihove značajske tendence. Jacinta, odigra jo Tjaša Hrovat, je vase zaverovana in afektirana, bolj kot intelekt jo odlikuje vzbujanje pozornosti, njeno vedenje je pozunanjeno, to je lovača na pozornost, ki se zdaj očitno dobro znajde v svetu estrade. Lojzka je intelektualka iz šolniških vrst, Mojca Fatur ji da določeno mero zaresnosti in gospodinjsko dimenzijo, njen imidž spogledljive in izobražene ženske, ki ima mnenje o vsem in izvrstno znanje o Cankarju kot temelju literature, jo umešča v bližino tistih sebe zelo zares jemajočih provincialnih učiteljic, ki so hrbtenica domačega šolstva. Grudnovka je od strankarskega očitno napredovala

v civilnodružbeno sfero, Lara Jankovič jo zastavi kot glasnogovornico in predtekačico protestniškega gibanja, njen politični program je podložen s feminizmom, zazrta je naprej, v čase, ki bodo opravili s strankokracijo. Cankarjevo Mater, kakor lahko glede na komedijsko naravo uprizoritve pričakujemo, lik, ki ga je Ivan idealiziral in se nikoli otnesel krivde za vsako proti njej in njeni na piedestal postavljeni podobi uperjeno pobalinsko dejanje od ranega otroštva naprej, odigra Igor Štamulak, v ruto ovita in arhaizirana pojava, ki se med vodenjem oddaje rahlo izgublja, drama, meša nastopajoče in pozablja, kdo in zakaj je v studiu in malo tudi, zakaj je tam sama. Zato pa duhovito telovadi, od beračenja do prestrezanja udarcev (življenja). Jasno je, da najbolj vzvišeno mesto v dramatikovem in pisateljskem opusu doživi največ znižanja, in Štamulak ji da prav žmohtno dementnost, Mati pač niso lik, ki bi mu teh sto let od nastanka lahko kar koli prišlo do živega. Enako učinkovit je v vlogi Župnika, tudi zdaj je to dušebrižniška figura, ki govori z besedami kolega iz *Hlapcev*, in zdi se, da je Bulc uspel dokazati, da je Cankarjevih govornih leg dovolj za vsakršno situacijo, od najbolj zabavljaške do tistih bolj negotovih tipanj o naravi prihodnosti. Njegove dramske osebe torej govorijo iste besede kot pred stoletjem, pa ne izpadejo nič slabše kot tisti nastopajoči, ki se svaljkajo po studiih in katerih beseda o vsem, od kuharije do prehrane, od gledališča do čaker in avre, je tako zaželen. Tistih, ki so očitno do te mere uspeli, da zdaj kot mnenjski voditelji nastopajo povsod in za vsako ceno (čeprav zastonj), iz tistega starega in nekoliko preživelega prepričanja, da te ni, če te ni v medijih. Preživelega prepričanja zato, ker bi moral gledalec ne samo optimalno preklapljati med reklamami, temveč spremljati hkrati vse programe, tudi Ivan TV in podobne, ki so se razmnožili čez vsako mero, da mu ne bi kaj ušlo.

Kljub izhodišču, ki omogoči trk dveh časov, trk rahlo zaprašenih junakinj, ki so medtem naredile korake v razvoju, in današnje poplitvene in sploščene podobe sveta, pa vsi deli te uprizoritve niso enako učinkoviti ali duhoviti. Nekatera soočenja nihajo v intenzivnosti in potem zdrsnejo na raven splošnosti, neobveznosti, kramljajočnosti, točno tistega, iz česar naj bi se izostreno in ostro norčevala. Izstopajo recimo poročila, kjer Faturjeva s prepoznavno melodijo in poudarki dobro posname ton in maniro vodenja informativnih oddaj, tam je vsečno tudi, da so novice vzete iz Cankarjevih zapletov, že tam je vsa kriminalno-žgečkljiva podlaga. Enako prepoznavna in temu primerno učinkovita je Jankovičeva kot imitacija in parodija ene od televizijskih div (kolikor je naziv upravičen med dvema milijonoma repov, kolikor je njene potencialne publike), udaren je 'njen' politični aktivistični del z Grudnovko, ki propagira lastno, novo stranko.

Reklame nam ponujajo nekaj izbranih – in sčasoma fetišiziranih – objektov želje, od skodelice kave do Kalandrovega udarca, in ko smo skoraj nejevoljni, ker se reklame nekajkrat ponovijo, se pač sprijaznimo, da so nekaj lajnastega in zljajnanega, če naj dosežejo svoj namen. Morda ravno skozi te izpraznjene ponovitve uvidimo, da je Cankar že stoletje uprizoritvena konstanta, da so z reinterpretacijami nastopili najbolj izpostavljeni predstavniki vsake režijske generacije, tako Dušan Jovanović in Mile Korun kot pozneje Sebastijan Horvat ali Miha Golob, poželi pri tem deljena mnenja in bili izpostavljeni tudi očitkom o blasfemičnem odnosu do klasike; takrat uvidimo, da je razumevanje Cankarja temelj samorazumevanja značaja narodovega, in potem Bulčevo televizijsko estetizacijo razumemo kot iskanje lastnega in avtorskega odnosa do tega še vedno zavezujočega dramskega (in pisateljskega) opusa.

Anunciada Fernández de Córdova

Pesmi

Potovati

Potovati si ti,
do meja.
Tvoje telo,
etape.

Prostor

Razdalja je prostor.
Tudi tišina je prostor,
razdalja.
Ti si tišina,
prostor in razdalja.
Jaz sem telo,
ki ga odlagajo letala
od luke do vrat.

Svinčnik

Med prsti držim svinčnik,
da ti rečem: si moje življenje.
Obračam ga, igram se z njim,
vrti se med mojimi členki,
moje blazinice ga zadržijo,
mehko meso proti njegovi trdnosti
iz lesene palice in grafita,
vem, kaj hoče s to igro,
vem, kaj pravi, in samo čaka,
da ga moji prsti vodijo, da to zapiše,
da nariše črke, ki jih iztiskam
iz njegovega mršavega telesa,
iz njegove od pisanja zminirane dolžine,
ki se prilagaja moji igri z njim,
postaneva zaveznika v tem,
kar ti želim povedati.
Igram nanj, kot bi bil violina,
postane snov iz moje krvi,
ta suhi svinčnik.
Njegova zašiljena konica
z jasnovidnostjo smeri
začrtuje pot, ki jo bom narisala.
Rada se te dotikam in se igram s teboj,
ker mislim, da me razumeš,
vrezilo za papir.
Vrti se, svinčnik, opazujem te med svojimi prsti,
mislim te v potezi in črti,
moj glasnik.

Kaos

Vodim te v kaos,
bodi z menoj,
jedro in smisel tega, kar verjamem,
nič več.

Včeraj zvečer

Včeraj zvečer
je bilo včeraj,
je danes
in bo jutri.

Tiha popotnica

Svoboda,
tiha popotnica,
cilj mojega potovanja
je, da bi se srečali
na slikah in zemljevidih,
da bi me našla.

Meseci, leta, desetletja,
ni pomembno, koliko traja,
da doseževa najin cilj,
pila bom svoje dneve s teboj,
moja usoda je, da ti pripadam.

Maj novembra

S teboj ne bom jokala jesenske sivine,
v tvojih očeh plantijo
zamahi s čopičem v rdeči, rumeni in oranžni,
ki prižigajo drevesa.
Letijo goreči listi
in kot oni trepečem jaz ob tebi,
lahko si izmislim vse zgodbe,
lahko je maj novembra,
ali junij, če se odločiva,
kadar je mraz
in naju ziblje dež.

Ime mi je melanholija

Ime mi je melanholija,
bodi z menoj, bodi z menoj,
ustnice nad mojo dušo,
pošlji mi upanje.

Čefur

Rečem ti, ljubezen,
sem sama,
sem čefur
ali prsti na vratu kontrabasa,
ki govori svoj jezik,
prične
in si daje ritem
sam.

Slovenska cesta

Slovenska cesta je bila zame
ljubljska Gran Vía,
z reko Ljubljanico,
ki sem jo narisala vzporedno,
vendar se je izmuznila v vijugah,
in Tromostovjem, ki me je medlo
z nepričakovanimi pojavljanji.
Pritajeno v zavojih reke
je včasih vame samovoljno
trčilo mestno jedro,
ki se je premikalo brez nadzora.
V avtu se je ta labirint
ujel v mrežo in nekega dne
sem se znašla v tunelu:
nebojlena, v temi,
in v napadu panike sem mislila,
da bom neizbežno pristala
v Celovcu.
Uspela sem ukrotiti ulice,
na kolesu pa tudi peš,
sčasoma so se postavili
kraji na svoja mesta,
mesto je postalo moje velikosti
– majhno, kot so rekli, da je –
in začela sem mu zaupati.
Tromostovje se je usedlo
ob bok tržnici,
Ljubljanica se je poravnala
in doumela sem, da je mestno jedro
v njenem trebuhu,
postavila sem Metelkovo na svoje mesto,
grad pa na vrh
in sem postala Ljubljanina,
ko mi je Rimska cesta prirasla
kot roka okrog mojega pasu.

Letališče

Letališče, ob vseh destinacijah
nikogaršnji kraj,
usedem se
v provizoričnosti čakanja
s karto za vkrcanje.

Tvoja uporna obstojnost
je tesno ob mojem boku,
ukoreninjaš me, svoboda,
v možnem letu.

Kako gre?

Jaz,
v negotovosti
živim,
kot da bi bilo za vedno.

Prevedla Sara Virk

Eminentna španska pesnica Anunciada Fernández de Córdoba je že nekaj let veleposlanica Kraljevine Španije v Sloveniji.

Prošnja za pojasnilo

V Sodobnosti 1–2 je bilo v pogovoru z Alešem Novakom, direktorjem Javne agencije za knjigo RS, zastavljeno tudi tole vprašanje Simone Kopinšek:

Ne želim delovati preveč žurnalistično ali pesimistično, vendar je delovanje prejšnjih komisij in tudi vodstva JAK, tako se vsaj zdi, delovalo tudi po sebi prirejenih pravilih. Ali po uspešnosti lobijev. Za vas so to močna opozorila. Jih slišite?

Naj pustim ob strani, da ne razumem prav dobro, kaj pomeni, da je “delovanje” “delovalo”; o tem naj se spraševalka (ali lektorica) pomeni sama s sabo. Pač pa me zanima, po kakšnih “sebi prirejenih pravilih” naj bi delovale prejšnje komisije in po čem se “tako vsaj zdi”. In tudi o “uspešnosti lobijev” bi rad izvedel kaj več, saj je v štiriletnem delu v komisiji nisem občutil. Pričakujem stvarno in argumentirano pojasnilo ali pa umik oziroma preklic vprašanja, ki – “dozdevanju” navkljub – osupljivo lahko pride v trditev o težkih rečeh.

Aleš Berger

predsednik strokovne komisije za knjižno
in revijalno produkcijo s področja leposlovja
in humanistike pri JAK RS v letih 2009–2013

Spoštovani gospod Berger,

prvič slišim, da novinarjem v državah Evropske unije ni dovoljeno postavljati vprašanj, s katerimi se nekateri ne strinjajo (in bi jih želeli prej odobriti); prvič slišim, da moram svoje vprašanje pojasnjevati nekemu, ki mu ni bilo postavljeno; prvič se počutim, kot da živim v časih, za katere sem upala, da so se leta 1991 končali.

Vprašanje je bilo postavljeno direktorju Javne agencije za knjigo, ki je imel (po predhodnem dogovoru) pravico, da vprašanja, na katera noče odgovoriti, zavrne. Dejstvo, da vprašanja, nad katerim se pritožujete, *ni* zavrnil, ampak je nanj temeljito in argumentirano odgovoril, mi žal onemogoča, da bi ga na vašo zahtevo preklicala ali umaknila.

S spoštovanjem,

Simona Kopinšek, svobodna novinarka, s poudarkom na *svobodna*